Валерій Гужва

Привид Шекспіра

Ми плачемо, вродившися, бо мусим

Дурну комедію на світі грати.

В.Шекспір. "Король Лір"[1]

1

Шекспір осідлав якийсь ящик, витер піт з чола — на ньому вгадувалися тоненькі ниточки зморщок. Публіка давно пішла з театру, дерев'яний "Глобус" нагадував величезну стайню. Невдовзі мало посутеніти, а поки що зір Олександра Івановича, отой пильний, всепроникний зір, що його людина набуває лише уві сні, намацував дві порожні галереї супроти сцени, що приліпилися до високої стіни, наче низка ластів'яних гнізд.

Обличчя Шекспіра було точнісінько таким, як на чандоському портреті пензля Річарда Бьорбеджа — молодим, чистим, пещеним навіть, темне волосся було прикрите світлою перукою, недбало зсунутою набакир. Тільки — оті ниточки майбутніх зморщок. Крупно завинуті буклі кумедно підстрибували, коли Шекспір нахилявся, аби звільнити стопи від важкого взуття, а потім розминав намозолені пальці.

Він сидів на просценіумі, майже посередині зали, обличчям до балкона, що нависав над коном. Балкон теж був порожній. Колеги Шекспіра давно, вочевидь, розійшлися — хто пішов до сім'ї хто до коханки, хто — в найближчий генделик, аби промочити горло свіжим елем.

Уві сні Олександр Іванович питав себе: чому Шекспір сидить просто неба, ніби програє подумки якусь химерну роль? Невже йому нікуди піти після тригодинної вистави? Аж раптом під балконом, де під час дії товклися, як і на сцені, актори, створюючи відповідне до подій у виставі тло, відчинилися невеличкі дверцята і звідти вийшов невисокий чоловічок, обличчя якого Петриченко-Чорний не міг побачити: було затулене маскою. Чоловік був у темному костюмі і жилетці; нижче машкари, що її невідома особа тримала на паличці, вгадувався широкий вузол темної краватки у комірці світлої сорочки.

Щось невловно знайоме було у поставі незнайомця. Олександр Іванович надсилу напружував зір, ніби сон надав йому можливість побачити обличчя цієї людини крізь маску. Даремно. Дивно лише було наприкінці шістнадцятого століття, куди закинув Петриченка сон, побачити людину, вдягнену за модою початку минулого двадцятого.

Незнайомець трохи пововтузився з якоюсь річчю, що її намагався просунути в отвір дверей під балконом. Нарешті це йому вдалося, і він попрямував до Шекспіра, тягнучи за собою сплетену з лози канапу з високою спинкою.

Олександру Івановичу здалося, що знає цю канапу, бачив її не раз, що вона і незнайомий чоловік складають якусь єдність, та закони сну не давали йому можливості згадати, яку саме. Тим часом чоловік доволік своє майно до ящика, на якому й досі сидів Шекспір, розтираючи натруджені стопи, поставив канапу і розташувався візаві драматурга.

Тепер Петриченко-Чорний, побачивши лису потилицю чоловіка, зрозумів, нарешті, хто це, але не повірив собі. Він знав, що спить, що все це — маячня, марення, та сон був навдивовижу реальним. Опиратися сновидінню не було жодної змоги — і прокинутись не було сили.

Вмостившись на плетеній канапі, чоловік поклав руку на бильце. Кволе лондонське сонце поцілувало його маківку, і знайомий незнайомець звернувся англійською до Шекспіра.

Петриченко-Чорний, одначе, ніби досконалий синхронний переклад, почув знайому з кінофільмів трохи гаркаву російську і тепер уже не мав жодного сумніву: Ленін!

Сон, від самого початку неймовірний, ставав фантасмагорією.

— Здрастуйте, батечко!

Олександр Іванович бачив, як у такт словам Ілліча брижилася шкіра на його потилиці.

Шекспір звів очі на прибульця.

— З ким маю честь?

— Ленін. Ульянов-Ленін, пане Шекспір. Ви мене не знаєте, звісна річ, а я захоплююся вами як драматургом, поетом. Я з Росії, з вашого дозволу.

Шекспір дивився на несподіваного гостя, не знаючи, певне, як йому повестися.

— Росія? Де це?

— Далеко. На сході. Не переймайтеся, батечку. Ви у нас ніколи не бували і не будете, а я в Лондоні бував. Бібліотека Британського музею — справжня радкіш!

— Бібліотека? — Шекспір поправив перуку і заходився взуватися.

— Ну, ясна річ, її було відкрито вже після того, як ви… Як би це сказати… Ну, словом, уже після вас.

Ленін коротко засміявся, і тіні ніяковості не промайнуло в його інтонації.

— Всі ми, на жаль, тлінні, пане Шекспір. І я так само Хоча моє прізвище вам нічого не говорить — з цілком очевидної причини, — мушу сказати без удаваної скромності, що двадцяте століття піднесло моє ім'я над усім світом.

Шекспір глянув на візаві з недовірою. Було таке враження, що драматург засумнівався у здоровому глузді гостя.

— Як це — над світом?

Ленін тепер сміявся голосно, розкотисто, як це робили актори у старих кінофільмах, коли режисери загадували їм показати не тільки сталеву роль вождя революції, але й милі Його людські риси.

— Чи ж вам, пане Шекспір, знавцеві потаємних пружин, що керують людськими пристрастями й діяннями, не знати величі й ницості наших прагнень?

Ілліч підвівся з канапи, і Олександр Іванович побачив його профіль, мало схожий на плакатний, що ними нещодавно повнилась покійна нині доба всеможних ідей марксизму-ленінізму.

— Не знаю, про що ви, добродію" Я скромний актор і драматург королівського театру, переписую давні п'єси наново, щось своє теж пишу і не претендую на оте ваше "понад світом".

Ленін помахав пальцем у повітрі на знак заперечення.

— Ваше ім'я, пане Шекспір, означає для людства значно більше, аніж моє. Просто ви цього не знаєте, нас розділяють століття… Втім, я теж не знаю, що там і як після мене… Щоправда, мені вже після… ну, потім, переловиш, що я й досі живіший од усіх живих. Ох, ці поети!

Ілліч усміхнувся, але швидко той усміх згас.

Шекспір, здавалося, і досі не міг збагнути, кого оце винесло на авансцену "Глобуса". Краще б він з усіма колегами пішов до пивниці. Або сів би вдома за останній акт п'єси.

Олександр Іванович настільки поринув у реальність макабричного сну, що його анітрохи не здивувало, в який спосіб потаємне Шекспірове бажання стало йому відоме.

Тим часом Шекспір підвівся з ящика, що на ньому досі сидів верхи, стягнув з голови перуку. З усього було видно: дивна розмова з невідомим стала йому чи обтяжлива, чи нецікава.

— Не Йдіть, пане Шекспір, — Ленін торкнув плече співрозмовника. — Ми з вами оце зустрілися уві сні якогось провінційного режисера, він може прокинутись будь-якої миті" тож не гаймо часу. Сідайте.

Ленін показав рукою на плетене сідало. Шекспір стенув плечима і присів. Канапа рипнула.

Олександр Іванович обурився, почувши, то його названо провінційним, хотів сказати їм обом, що він заслужений артист, що документи подано на народного, але не встиг, бо заговорив Ленін.

— Хочу вам сказати, пане Шекспір: ви здобудете всесвітню славу, ваші п'єси ставитимуть віки й віки, одначе дехто засумнівається у вашому існуванні й авторстві.

— Дивні речі ви кажете, пане… Даруйте, забув ваше ім'я.

— Ленін. Ленін Володимир Ілліч. Можна просто — Ілліч. Уявляєте, заздрісники приписуватимуть авторство ваших п’єс графам і лордам, серу Френсісу Бекону, навіть вашому п'яничці й бешкетнику Крістоферу Марло.

— Ви це серйозно?

— Абсолютно. Але все стане на свої місця, і ніхто вже не сумніватиметься, що Шекспір — справді Шекспір. Зі мною теж таке було: мовляв, учень Плеханова, повторює зади Маркса, революцію зробив, аби помститися за брата…

— Справді? Ви це зробили? Це сюжет і неабиякий. Тільки… Революція — що це таке?

— Зміна влади. Кардинальна. Приміром: був у вас король, а прийшло народовладдя. Народ править країною.

Шекспір криво усміхнувся:

— Уявляю цей бедлам.

— Зате — свобода, рівність, демократія. Куховарка бере участь в управлінні державою. Як вам таке?

— Не дай, Боже, — зітхнув Шекспір. — Якщо прибиральник "Глобуса" почне мене повчати…

— Е-е, батечку, не будьте реакціонером!

Шекспір засовався на сидінні.

— Ким? Що означає це слово?

Ленін поклав руку на плече драматурга.

— Даруйте, пане Шекспір, я не те мав на увазі. Знаєте, звик зі своїми політичними опонентами не церемонитися. Реакціонери — це ті, хто не усвідомлює сили нової ідеології. Пролетарська ідеологія — це як патериця сліпих, вона їх робить видющими і веде до перемоги. От ваш Лір — він сліпий, і Глостер, здається, був осліплений…

— Така їхня доля, — зітхнув Шекспір.

— Доля — це ідеалізм. Ідеологія творить долі народів.

Раптом щось змінилося у мізансцені, що її розігрувала вві сні уява Олександра Івановича. Ленін почав оглядатися навсібіч, помітно нервуючи. 1 тривалий сон, його виразні, опуклі картини почали брижитися. Так буває, коли до рівного, спокійного плеса річки чи озера добігають хвилі від моторного човна. Тоді огром неба, відбитий у гладіні води, починає викривлятися, ламатися, і так триває доти, доки не втишиться не вляжеться прибійна хвиля. Дочекатися, аби сну повернулася ясність і чіткість, Олександру Івановичу не вдалося.

Ленін рвучко підвівся, його контурів, так само як Шекспірових, торкнулася невидима хвиля.

Ілліч нахилився до драматурга і прошепотів, наче змовник:

— За мною стежать. Позичте вашу перуку.

Шекспір розгубився:

— Це майно трупи, шановний…

Ленін ніби не чув. Вихопив перуку, начепив її задом наперед на лисину.

— Прощавайте! Зараз німці подадуть поїзд до Росії, і жоден жандарм не впізнає мене. Перуку я поверну… Після перемоги революції. Прощавайте, пане Шекспір!

Сон ламався, руйнувався, зникав, режисер востаннє побачив розгублене обличчя великого драматурга, щось ніби клацнуло, вимкнулось, перестало існувати; Олександр Іванович перекотився зі спини на правий бік і прокинувся, дихаючи так, ніби щойно фінішував після запливу на сто метрів у басейні, здаючи фізкультурні норми.

За вікнами була темінь. Олександр Іванович намацав китайського будильника, що стояв поряд на табуреті разом з кухлем води. Світні стрілки показували всього лише четверту.

"Тепер не засну, от дідько, треба ж отакому наверзтися!"

Олександр Іванович майже ніколи не запам'ятовував сни, та й були вони нечастими гістьми. Здебільшого засинав, мовби падав у пухнасту темінь, так і прокидався, виринаючи з неї раптово.

А сьогоднішня нічна вистава — уся, від самого початку до кінця, — стояла йому перед очима.

Ну й химерія! Патериця сліпих, ідеологія… Здається, ти перемудрував зі своїм "Ліром". Теж мені учитель можновладців… Хоча… Буду робити так, як задумав…

Олександр Іванович усміхнувся: "Ну, це вже дістав Шекспір. Але до чого тут вождь світового пролетаріату?" Жодних пояснень цій химерії не було.

"Як казав Остап Бендер? "Не їжте на ніч сирих помідорів"… Здається, і випили ж по-Божому, не до синіх сопель. Ет, нехай йому всяке…"

Олександр Іванович ковтнув води з кухля і почав, як радила популярна брошурка, рахувати уявних верблюдів, аби швидше заснути.

Верблюди, схожі на тих, що поселилися на пачках "Кемл", пішли чередою жовтими барханами, але сон не йшов. Тоді він підкотився до дружини, полоскотів її поцілунком за вухом. Тамара зітхнула і лягла на спину, не розплющуючи очей. У пітьмі світилися її груди. Коли все скінчилося, вона поцілувала чоловіка, а Олександр Іванович нарешті став засинати. Ані Шекспір, ані Ленін його вдруге не навідали.

2

Того року і квітень, і початок травня були холодні й дощовиті. Давно відомо: коли лагідна зима — чекай стриманого літа. Нарешті посеред травня у місто прийшла навальна теплінь і, здавалося, поселилася надовго. Першими її прихід зачули безпритульні собаки. Вони лягали врозкидь на траву скверів, під стіни будинків на хідниках, і старші люди казали, що треба чекати тепла, бо тварини краще, ніж гідрометцентр, знають, що й до чого.

Втішно було замість похмурого неба побачити крізь шиби ранкове сонце, відчути у нахололій кімнаті приплив тепліні. Було по сьомій, дав би собі ще годинку-другу полежати на м'якому диванчику, що правив за ліжко, але так світило сонце, так навально заглядала в кімнату повносила весна, що він одкинув ковдру, знайшов ступнями капці, підійшов до вікна і прочинив подвійні стулки, відліпивши припасовані ще минулої осені бинди скотча. В кімнату вкотилися запахи травички, скупаної в росі, аромат білого бузку, що його досі не було чути, та й не помічав квартирант досі, що бузок розквітає попри холодінь і сльоту.

Господиня поралася у дворі, щось там сапала, і на звук прочиненого вікна розігнулася. Квартирант привітався, розкинувши руки, гукнув:

— Весна, Маріє Іванівно! Доброго ранку!

— І тобі. Вікно ціле?

— А що йому зробиться?

— Ти так грюкнув, що злякалася.

— Шиби цілі, все акуратно. Нарешті весна, я вже думав, коли ж вона, золота, настане?

Хазяйка пішла до будинку, квартирант притьма накинув картату сорочку на плечі й натяг завузькі джинси з витертими пухирями на колінах.

— Воно й справді, аж легше стало при сонечку, — сказала, витираючи руки фартухом. — Яєчню смажити, чи на кефір налягатимеш?

— Як скажете. Можна і яєчню. Хазяїн ще спить?

— Спить і курей баче. Мабуть, радгосп йому снився, бо ногами вночі хвицав.

Марія Іванівна засміялася, її сухе обличчя помолодшало.

— Тоді скажете, як Степан Степанович при столі буде.

Кімната квартиранта була недалечко від вхідних дверей — дубових, подвійних. І йому, і хазяям зручно: прийшов, пішов — нікому не на заваді.

"Олег Іванович", — зверталися до квартиранта в театрі, обласному музично-драматичному імені корифея української сцени. Марія ж Іванівна по батькові не називала, молодий ще. Щоб отак, як до чужого, — Іванович? Вона й сама Іванівна. Олегом називала. Звикла за два роки.

Своїх дітей Степан Степанович і Марія Іванівна не мали, Бог не дав. Насправді ж Бог скупим не був. Не впоралася вона із першою вагітністю, все думала — і це зроблю, і те зроблю, нічого мені не буде. У радгоспі працювала, як заведена. Чоловік, молодий, як і вона тоді, сто разів казав: геть од важкого! Не догледів. Підняла вилами брилу гною — і все.

Лікували її, передовичку виробництва, Степан виходив усе начальство, аж до обласного. Тоді він уже радгосп очолив, овочами свіжими не те що Слобожанщину — міг і північ Росії забезпечити — і забезпечував. Мав Степан із чим іти і до начальства, і до лікарів. Але марно. Проти природи даремні всі людські хитрощі, та й знання теж.

Марія Іванівна плакала ночами. Степан Степанович утішав: може, всі вони, лікарі, помиляються, давай ще раз...

Тоді, вже давно, шанували Степана Степановича, неодноразово сидів то у залі, то в президії обласного, а подеколи й республіканського з'їзду передовиків, виходив, бувало, на трибуну і говорив не за папірцем. Казав потім, як були претензії — мовляв, багато собі дозволяєш: "Від ваших папірців гнилятиною тхне, хіба ж можна людям газету жувати? Хіба щось не те сказав? Що? Я тямущий, врахую". Писарі бачили, що Степана Бобиря партійне начальство, аж до найвищого, слухало не так, як інших, ще й усміхалось і аплодувало, отож були обережні і раділи, коли той хоч речення з їхніх писань озвучував.

Зірка Героя Соціалістичної Праці Степана не спаскудила. Не дер носа, від ранку пропадав на господарстві, людей за бидло не мав, шанувався, своїм був.

Перші поштовхи перемін зустрів, як усі майже селяни, з насторогою. Партійного квитка не поклав, як дехто з його підлеглих, але й сорочку на грудях за комуністів не дер. Робив свою справу, як і раніше. Коли з Москви почулося "Лебедине озеро", Бобиря разом з іншими керівниками господарств було терміново покликано до області на нараду. В кулуарах юрмилося військове, міліцейське начальство, директори заводів і шкіл, адміністрація районів і області. Виловивши Степана Степановича з натовпу, колишній завідувач відділу сільського господарства обкому повів його до кабінету директора драмтеатру (у залі вогнища культури мало відбутися дійство), і там, витираючи несвіжою хустиною піт з чола і шиї, сказав:

— Я тебе, Степане, сто літ знаю, і ти мене. Прохання. Виступи на підтримку наших основ. Тебе люди слухають.

— Яких основ?

— Не прикидайся наївняком. Хіба не знаєш, що діється?

— "Лебедине озеро".

— Не жартуй. Все дуже й дуже серйозно. Або пан, або пропав.

— Отакої... Що ж маю сказати?

— Зорієнтуєшся. Чоловік з Києва виступить — усе зрозумієш.

Бобир до цього ніколи не бачив на повному зі слідами віспи обличчі партійного бригадира такого сум'яття. Завжди давав вказівки

безапеляційно, без тіні сумніву в їхній доречності, а тут мало не запобігав.

— Я хотів би почути від тебе, Микитовичу, чого нам чекати. Як ти сам думаєш: оті, що Чайковського крутять, чогось варті?

Відповіді Степанові довелося чекати довгенько, було таке враження, що обкомівець забув рідну мову і, з жахом усвідомивши це, намагається виловити з повітря бодай одне-однісіньке словечко, але марно.

Степан Бобир, так і не дочекавшись відповіді обережного Микитовича, махнув рукою і пішов до свого місця у напхом напхану глядачеву залу.

Доповідача Степан Бобир знав — був той чоловік не першою, але й не останньою фігурою у Раді Міністрів, останнім часом заступав міністра внутрішніх справ. Довелося якось після чергової наради в столиці навіть добру чарку з тим чоловіком пити — у гурті, звичайно. Випив тоді цей зовні субтельний, вузьколиций чоловік неміряно, а тримався так, ніби воду пив. Уранці, снідаючи в готельному ресторані перед від'їздом, мужики, потроху похмеляючись, бо інакше не дістались би поїздів і літаків додому, з повагом згадували вчорашнього урядовця.

— Уявляєш, — казав Степану сусіда по столу, — о восьмій ранку Кримчук телефонує, питає, як здоров'я. Я ледве губами ворушу, а він сміється: лікуйся, каже, голубе, на жаль, компанії підтримати не можу: вже в кабінеті, на роботі. Оце мужик!

Кримчук говорив із трибуни про що завгодно, тільки не про те, заради чого було зібрано нараду. Здавалося, що приїхав до області, не маючи твердих вказівок керівництва, одначе під кінець усе-таки почав вести мову про ситуацію, але висловлювався так обережно і туманно, що слова його можна було витлумачити в будь-який спосіб: і той, хто

вірив у затію кремлівських змовників, знайшов би у словах Кримчука підтримку, і той, хто рішуче засуджував заколот, був обнадієний.

Перший обкомівець несподівано пішов напролом, закликавши всіх підтримати переворот. Київський легат слухав його незворушно, жоден м'яз на обличчі не ворухнувся.

Степана Бобиря було покликано до трибуни одним з перших: слово — народу.

Степан Степанович довгенько мовчав, осмикуючи вилоги піджака і поправляючи ненависну краватку. Тиша в залі була, як у покійницькій.

— Я не знавець класичної музики, — сказав нарешті він. — Не на те вчився. Батько покійний казали свого часу, а часи, ви знаєте, були різні: "Сину, не лізь у стадо, то худобі в ньому затишно, а людині — ні. Май голову свою, не позичену". Кажуть, гуртом батька бити легше. Дурне прислів'я. Навіщо батька бити? За віщо? Од такого гурту стадом тхне. Пора цю музику вимикати. У нас своя не гірша. Досить Україною вертіти, як циган сонцем. Я проти московської затії і прошу всіх не забувати, що ми — не стадо. Отак, товаришу Кримчук, і передайте у Київ.

Що тоді зчинилося! Оплески, обурення, крик, ґвалт. У президії крейдяні обличчя — Степан, ідучи від трибуни, спостеріг це, а ще укмітив: Кримчук підморгнув йому.

Коли все перемололось, Степан Степанович тривалий час ходив у героях, його скрізь запрошували, від газет, радіо й телевізії спокою не було.

Та час ішов, почалися хвороби, забуксувало серце, і Степан Бобир попросився на заслужений відпочинок саме у розпал тих перемін, що несли з собою разом з гаслами свободи невидиму роботу привласнення чужого, нестримну демагогію крикунів, невміле адміністрування

розгублених, не одвиклих од віжок єдиної керівної і надихаючої сили урядовців, поступове розчарування ще недавно сповнених ентузіазму і віри людей.

Він попрохав собі трохи місця на околиці обласного міста, йому допомогли збудувати будинок, дали землі вволю.

Тепер це була не така вже далека околиця, але й досі дихалося тут як тоді, коли вони з Марією побралися і жили у глиняній халупі.

Місто майже дісталося сюди, але, на щастя, забудову пустили на південь. Скінчилися гризоти Степана Степановича — він ходив до теперішньої адміністрації з погрозами, вдягнувши піджак із Зіркою, аби не займали його господи, його законної землі…

Олег голився біля умивальника, дбайливо шкріб фізіономію — сьогодні прогон вистави, і — не дай Господи, — хтось помітить що не доголився. Щоки були трохи запалі, він наймав язиком проблемні ділянки.

Олег дивився у люстерко, задоволений голінням, коли почувся голос Марії Іванівни — кликала до столу.

Смачна була яєчня, і чай заварила господиня запашний. Квартирант не втримався від лестощів:

— Степане Степановичу, де б мені знайти таку жінку, як ваша?

Степанович колупався у тарілці.

— Не шукай собі ярма. Саме знайдеться.

— Ви скажете… Яке ярмо? У вас господиня — як оце сонце! Степан Степанович гмукнув.

— Хто ти такий? Квартирант. Усе життя мріяв, аби кімнату здавати, аякже. Попросило начальство — живи. Ти ж наче солідний чоловік, а туди ж — з компліментами. Не псуй мені дружини.

Важко було б сторонній людині зрозуміти, гнівається хазяїн чи туману напускає. Олег цю манеру Степана Степановича вивчив і не тушувався.

— Та який, у біса, солідний? Театр копійки вам платить, а я тут жирую, як свій…

Марія Іванівна прибрала тарілки, Олег і Степан Степанович мовчали, бо обом чогось стало незручно.

Мовчкома пили чай, дивилися в стільницю, і кожен думав про своє: Олег про репетицію, а Степан Степанович, напевно, про життя.

Марія Іванівна знала цей стан чоловіка, коли він мовчить як нарошне.

— Стьопо, ти б щось сказав. Чи подякував.

— Кому? За що?

— А мені.

Степан Степанович, ніби прокинувшись, узяв лівицею дружину попід худеньку руку, притулився головою до її плеча.

— Дякую.

Олег уже вкотре побачив, що таке щирість, і подумав, що так ніхто й ніколи не зіграє, бо неможливо.

— Ну, ви як молодята, — не втримався він. — Аж заздрісно. Степан Степанович глянув на Олега насмішкувато.

— Давай вийдемо, бо курити схотілося, — сказав він, підводячись. — Я загалом уранці не палю, але щось таке сьогодні, ніби справді весна.

Вони вийшли. Був у Бобирів під яблунею стіл і лавки, сіли, Олег поклав пачку, припросив. Степан Степанович для чогось розім'яв сигарету.

— Кажуть, що оцей наш верблюд не гірший нині, як ув Америці.

— Та то тільки так кажуть. У Кременчуці роблять. Завод купили, кажуть.

Степан Степанович закурив.

— А нічого. Ліпше, ніж кізяк.

Олег засміявся.

— Ти знаєш, Олеже, я оце, як травень себе покаже, трохи дурію, сплю забагато… Оце ми після сніданку благосні, і все нам начебто всміхається, але все одно якась гадость на душі, щось таке, що й не зрозуміти… Як ото деякі ваші спектаклі. Ходив колись. Мій радгосп не знати скільки на цей театр грошей перераховував, то й що? Афіші, афіші, добре, що ти там десь нагорі тепер, еге ж? Хоч не соромно, що не гівно квартирант. Є з ким поговорити, коли що… Хоча… Тобі, мабуть, байдуже. І правильно. Нове життя, нові проблеми, нас, колишніх, уважай, вже нема.

Олег заперечив.

— Не буває колишніх. Усе це вигадки: колишні, теперішні. Людина — завжди людина.

— Воно так. Та не всі це розуміють.

Олегу подобалося спілкуватися зі Степаном Степановичем, він знав його минуле, безліч житейських історій оповідав літній, та що там — уже старий чоловік, і щоразу ці історії, навіть повторювані, не здавалися нецікавими чи банальними, бо були не вигадані.

Степан Степанович викинув сигарету і влучив у виямок, задля цього ним облаштований — така собі попільничка-окоп.

— Може, ви з Марією Іванівною нарешті у театр прийдете? Скільки разів запрошую, а ви все однікуєтесь. Побачите, чи вартий квартирант вашої хати.

Степан Степанович думав про щось своє, але почув.

— Може, й підемо. Коли запросиш?

— А хоч і сьогодні. У нас прем'єра. На контролі скажуть ряд і місце.

— Ну… А що ти там робитимеш? Що будете показувати? Я давно колись у Києві в театрі Івана Франка був. Завели тоді такий порядок: спершу нарада передових гречкосіїв, а на десерт — театр. Корнійчука ставили.

— "В степах України?"

— Вгадав. Актори які були! Хоч воно й історійка зачухана, зате люди — живі.

— У нас сьогодні Шекспір. "Король Лір".

— А про що воно? Щось давнє? Звичайно, геть я здурів на старість... Шекспір... Це, здається, про те, як діти старого батька зрадили?

— Еге ж. Дві старші дочки. Третя молодша — ні.

— І треба все оте нинішнім людям. Звикли і продавати одне одного, і зраджувати. Пошесть якась, помір.

— Як вам сказати... Класика безсмертна. І знаєте, там такі є слова, ніби про сьогоднішній наш бедлам. У сімнадцятому столітті написано, на самому початку, і про події, що сталися бозна-коли, чи й не до нашої ери, а людська природа — як на долоні. Ну от, приміром, як вам таке: "Спаскуджуються стосунки між дітьми й батьками, настає моровиця, дорожнеча, всезагальна ворожда. Державу розпирає розбрат, народ погрожує королю і знаті, виникає підозріливість, друзі йдуть у вигнання, армія розвалюється, у подружжях зрада..."

Степан Степанович, схиливши голову — сиву, з коротко підстриженим волоссям, без натяку на лисину — прослухав монолог уважно.

— Хто ж це там такий розумний?

— Взагалі-то Шекспір. А у п'єсі — негідник. Едмундом звуть.

— Не ти, випадком, його показуватимеш? Олег усміхнувся:

— А якби, то що? Вигнали б з дому?

— Та хоч свиню грай, аби лиш у хаті не смерділо.

— Ви скажете! Ні, Степане Степановичу, я його брата граю. Він — незаконний син, а я — законний. Там я за правду стою, кривду терплю, навіть юродивого вдаю. То прийдете?

— А ще хто там грає? Король хто?

— Лір, як завжди, народний артист, єдиний і неповторний Салунський.

Олег підвівся, набрижив чоло, ввібрав голову в плечі, перемінився на виду, ніби постарівши вмить років на двадцять, і задекламував:

— … Закуй лиш гріх у злато —

І поламався правосудця спис.

Немає винних на землі, нема —

Я вам кажу: скляні купивши очі,

Вдавай, як ті політики безчесні,

Що бачиш те, чого не можеш бачить.

Олег витримав театральну паузу, потім перемінився на виду, засміявся і знову сів на лаву.

— Оце вам король Лір. Михайло Кононович Салунський. Схоже? Ви ж, здається, його знали? Тобто, знаєте?

Степан Степанович не виявив жодних емоцій, хіба що очі ніби зблиснули проти сонця, що викотилося з-за даху будинку повним своїм кружалом.

— Та було, стрічалися. Давненько, правда, ще тоді, коли Степан Бобир у героях ходив, скрізь був запрошений. Добре співав Салунський після чарки. І ніколи не заводив отих пісень, що з ранку до вечора по радіо лящали. "Мой адрес — не дом и не улица..." Пам'ятаю, після якогось пленуму обласного, як заведено було, поляну накрили в гайочку, подалі від людських очей. Ну, й без артистів, співаків не обходилось. Питання на пленумі було так зване ідеологічне, про інтернаціоналізм ішлося, якісь прояви націоналізму засуджували. Де вони їх знаходили, оті прояви, мабуть, добряче шукали чи не під землею... Ну от, коли вже після причащання й доброї їжі на співи потягло, Салунський — він мене тоді на ім'я прозивав, і я йому "Мишко" казав — урізав "Б’ють пороги". Мабуть, начальство партійне раніше ніколи не чуло, та й Тараса Григоровича навряд чи читало як слід, бо спочатку сиділи з блаженними пиками, аж поки дійшло, що й до чого. Засовалися, фізії набурмосили, а Михайло захопився, не бачить, що з начальством коїться, і веде собі до кінця: "От де, люди, наша слава, слава України!" Голос мав такий, що вовки ховалися. Доспівав, переможно глянув довкола і знітився: начальство поодверталося, пахолки біля них, як мошва, в'ються, ніхто чарки Михайлові не підносить і не дякує. Змикитив він, що не туди заїхав, та вже пізно. Гадаєш, перелякався? Ані Боже мій. Крутнувсь на каблуках і як вріже "Широка страна моя родная..." З гулянки ми разом їхали, вже геть хороші, то він мені бувальщину розповів чи, може, побрехеньку про білоруського партизана, знану людину, письменника, до якого претензії були у начальства, мовляв, ігнорує керівну й так далі роль партії. Мали йому на зборах прочухана влаштувати. Він про те прознав і, як тільки судилище почалося, вийшов без запрошення на трибуну, врізав хвалебного вірша про партію і переможно пішов до зали на своє місце, щоправда, не втримався і кинув у президію: "Мене голими руками не візьмеш!" Реготав тоді Михайло і приказував: "Чим я не партизан!"

Олег не пам'ятав, аби Степан Степанович так енергійно і розлого виголошував монолог, здебільшого відбувався двома-трьома фразами. Вочевидь, спогад зачепив по-справжньому.

Степан Степанович і сам, мабуть, відчув неприродність свого багатослів'я, кашлянув і вже зовсім іншим, беземоційним тоном відкоментував власну словесну повінь.

— Розбалакався, як перед смертю. Старий геть став.

— Та тю на вас, — не втримався Олег. — Скажете таке, що й на ворота не вчепиш. Сто літ вам жити і не тужити.

— Щось мало даєш, мені вже до ста не так і далеко, — всміхнувся Степан Степанович.

— Тоді живіть уволю, скільки самі схочете.

Степан Степанович подивився на Олега, як на прибульця з космосу, та й сам квартирант відчув незручність.

— Давай, хлопче, не будемо Господа дратувати словесами. То не наша парафія — кому скільки судилося, то так і вийде, хоч круть, а хоч верть.

Аби якось вибратись з манівця на нормальну дорогу, Олег перегодом сказав:

— Жодного разу не чув, як Салунський співає. Хочете Михайла Кононовича побачити?

— Та чи він мене пам'ятає… Стільки літ минуло. І чого б ото я нав'язувався.

— Не те кажете. Після вистави за куліси заходьте, вас проведуть, а там видно буде, що і як. Згода?

Бобир підвівся з лави, дивився кудись — можливо у минуле, а може, нате, як розліталися ластівки.

— Попитай Марію Іванівну. Як вона не проти…

— Квитки у адміністраторки — у будь-якому разі. Моє прізвище назвете, вас проведуть до зали.

3

Аби дістатися театру, Олег Гардеман мав пройти дугою вулиці повз сусідські приватні будинки аж до нового житлового масиву, де ще тривало будівництво кількох дев'яти-і дванадцятиповерхівок, уже останніх, під якими остаточно мали бути поховані залишки величезного заливного лугу, що став жертвою навальної урбанізації, котра простягла свої мацаки на далеку патріархальну околицю обласної столиці.

На кінцевій зупинці автобуса і маршрутних таксомоторів о цій порі було малолюдно, не густо й покупців на базарчику, що ним полегшив своє існування народ, відірваний від величезного торговиська у центрі міста, де можна було придбати майже все — від норкової шуби турецького розливу до раків з місцевої річки.

У маршрутку сіло з десяток пасажирів. Водій не дуже хотів рушати, аж поки блондинка з ризикованим макіяжем ("Бойове фарбування", — краєм ока зачепив її Олег) не виголосила коротку енергійну промову.

В дорозі думається про всяке, буває, й ні про що — так дивишся у вікно, рух заколисує, пролітають зустрічні машини, відкочуються назад будівлі і крони дерев, заходять і виходять пасажири, і ти на якісь десять-двадцять хвилин почуваєшся майже безтілесним і бездумним

обсерватором процесу руху, вільним від обов'язків і справ, що внезабарі заберуть тебе у своє неминуче коло.

Олег спершу почувався саме так, вільним і безстороннім спостерігачем, а потім, невідомо чому і як, налаштувався на думки, котрі вряди-годи навідували його, вимагаючи не так відповідей, як усвідомлення нинішніх реалій його існування.

Минав третій сезон у місцевому театрі. Здавалося, все йшло гаразд. Нарешті він почувався не приймаком, з головним режисером порозумілися. Явних ворогів у трупі не було, майже з усіма акторами знайшов спільну мову, нарешті крізь багатошарове сито пройшли документи на звання. Мав би почуватися — після всіх зигзагів ув особистому й професійному житті — людиною, котра твердо й упевнено стоїть на ногах, але, якщо глянути безстороннім оком, все ж таки це почування грунтувалося на піску: ні власного житла, ні сім'ї, ні пристойного сталого заробітку — бо що та акторська ставка, хай би й підтримана партизанськими, як він їх називав, концертами?

Керівник їхнього курсу у столичному театральному інституті, ерудит, іронічний і вимогливий ВВ, як його прозивали студенти, статурний шатен з карими очима, здебільшого сумними, не роздавав авансів майбутнім служителям Мельпомени і Талії.

— Відчуєте себе спроможними стати на один щабель з майстрами минулого чи тепершнього часу — схаменіться й подумайте, може, це ознака mania grandiose Тримайте рівновагу. Ніхто не знає, у кого в рюкзаку за спиною чи в сумці на блискавці той маршальський жезл, яким ви, буває, марите уві сні чи всерйоз. Можливо, його там немає. Але це не підстава для передчасних розчарувань чи, не дай, Господи, заздрості. Професія, що ви її обрали, одна з найдавніших і найпідступніших. 1 водночас — одна з найсолодших. Не будуйте собі повітряних замків. Не розраховуйте на самодостатність так званого таланту. Ви всі талановиті, наодинці з собою можна і треба мріяти. Але

життя запропонує такі випроби, що під силу волу, а не ахалтекінському пещеному жеребчику. Дівчатам легше, а от хлопцям…

Тоді Олег ризикнув:

— Амазонок у нас — море.

Керівник курсу ніби не почув ідіотської фрази, але перегодом (бо сміху дурного було через край) сказав:

— Кентаврів теж. Амазонки їх зневажали.

І тепер Олег чув тодішній спокійний голос ВВ, хоча минули роки, і нечутний ні для кого ляпас не забувся, бо ніхто не знав, який підтекст був у тих словах. ВВ любили. Він курив "Біломор", не вітав тютюни інші, може, й ліпші, невідь як знаходив зникаючу марку і розкошував, прим'явши мундштук, розкурюючи папіросу.

— Це мені з Ленінграда прислав колишній випускник нашого навчального закладу. Дивна річ: ми звикаємо до того, що відходить у непроникні хащі історії. Ні, не історії, а колишнього способу життя і виживання. А запах справжнього тютюну лишається…

Щось було беззахисне і неприступне в керівникові їхнього курсу.

Маршрутне таксі їхало собі, водій сповідував усі правила руху, Олег намагався бути сентиментальним, та все одно — хіба зупиниш те, що згадалося?

В В всім допомагав у так званому працевлаштуванні.

— Професія актора — то не диплом, — казав він на прощання своїм уже колишнім студентам. — Хай вас береже власне сумління.

Олег дізнався про те, що ВВ вже немає, від однокурсниці. Вона знайшла його, актора провінційного театру, знала, де він зараз, бо колись любила, як тільки може любити дівчина, яку він зробив жінкою, не розуміючи всерйоз, що чинить.

— Як? — тільки на те й спромігся Олег, кинув телефонну трубку, вибачився перед черговою, котра покликала його з нікчемної репетиції, попрохав дозволу кілька днів бути відсутнім у режисера, чоловіка з неабиякими амбіціями, і подався у Київ.

День тоді був — та ні, не день, а його останні години — кепський. Дощ сіявся, було холодно, Олег лаяв себе за те, що забув плащ, стояв у костюмчику, наче бідний студент, і слухав, слухав, слухав ритуальних промовців, не вірячи в те, що В В вже немає.

Далі були поминки в інституті, вдова ходила між столами, намагаючись не втратити рівновагу і пускаючи повз вуха казенні співчуття.

— Їжте, їжте, — казала вона, впізнаючи подеколи поминальників.

Близькі друзі ВВ — про них ніхто із недавніх випускників нічого не знав — сиділи своєю компанією окремо, думали про щось своє, раз по раз наливаючи чарки. До них підсіла дружина ВВ, стежачи водночас, аби все у залі було як слід.

Олега знайшла його однокурсниця.

— Не думала, що приїдеш.

— Чого ж тоді дзвонила?

— Не знаю. Не знаю, кого більше любила — ВВ чи тебе.

Олег налив чарки Ользі й собі.

— Я без претензій. Заміжня. Дитинка в мене. Доня. Ластівка. Ти мав рацію — було б у нас щось жахливе, якби… ВВ влаштовував нас у театр. Пам'ятаєш?

— Він намагався нас помирити. Пам'ятаю. Навіщо йому це було потрібно?

— Хто може відповісти?

— Мені й досі соромно — перед тобою, перед ним.

— Йому байдуже. А я давно забула.

— Давно забути не можна. Або забула, або ні.

Ольга зітхнула.

— То все слова. А життя йде собі й закінчується. Я пам'ятаю, як тебе нудило, бо статист. ВВ про нас дбав.

Олег поклав руку на Ольжине плече.

— Чого ти? — сказала Ольга. — Я ж вижила. І на афіші, і так не зовсім зовні погана.

— Не знаю, чому все так вийшло. Нудило за лаштунками. Сам собі гидкий був. Ще тобі невдахи не вистачало.

— А ми всі невдахи. Бо актори. Ти справді мене любив чи з обов'язку?

— Якого обов'язку? Що таке обов'язок? Пута? Я ж казав: винен перед тобою. Сам собі сказав: щезну. І щез.

— Не щез…

У гурті давніх приятелів ВВ відбувалася тиха учта. Хтось із них говорив про себе, хтось — про незбагненну вічність, хтось намагався згадати про пісні їхнього часу, а вдова просто дивилася на всіх друзів ВВ, не розуміючи, чому вони є, а його нема.

Олег і Ольга сиділи дуже близько від цього статечного гурту, мимоволі, говорячи про своє, чули, як ці старші люди спілкуються.

Один із тих, кого Олег бачив там, біля неглибокої безодні землі, куди поклали труну ВВ, сказав удові:

— Не треба, сонечко. Як мені настане не пити чарку, взагалі не бути, такого огрому людей не буде. Не плач. Він так тебе любив, аж ніяково було. Ми — та я про себе — здатні на публічний вияв чи то любові, чи ненависті. Ми якісь такі — може, й проти, може, не дай, Боже, і за, слів стільки говоримо що аж страшно. А ВВ, сонечко, ніколи нічого серйозного не казав привселюдно. Мовчав — як присуд нашому суєслів'ю.

Вони обнялися з удовою.

Олег дослухався до сусідів, аж поки Ольга не сіпнула його за рукав піджака.

— Не лізь не в своє діло. Як ти там, герой-коханець?

Поволі повертаючись у реальність, Олег побачив, що вже близько до кінця поїздки, треба зібратися, вдягти звичну маску нейтрального пасажира і забути щойно згадане.

Театр, всією своєю купецькою величчю поставши на широкій площі й заволодівши нею, давно ніколи й нікому не був цікавий, невідомо, як і в який спосіб розповсюджувалися квитки, але якимось дивом театр виживав.

На прохідній Олег сказав про Марію Іванівну й Степана Степановича адміністраторці, яка мала ввечері хазяйнувати, зустрічаючи публіку.

— Я вам ще нагадаю.

— На пам'ять не скаржусь, — усміхнулася адміністраторка. — Це хто ж такі?

— Мої квартирні хазяї.

— Це що ж? Контрамарки замість квартплати?

Мала ще той язичок. Вона давно накинула оком на Олега, але той ніби осліп. Діні Макарівні велося зле у сімейному житті. Чоловік став байдужим, ніби йому сто літ, торкався її так нечасто, що можна було запідозрити його в невірності, але все було простіше: начитався якоїсь кришнаїтської літератури. А Діна Макарівна мала гарячу кров.

— Спасибі вам, Діночко, — масляно всміхнувся Олег.

— Спасибі не відбудешся, — загадково сказала адміністраторка. — Тобі телеграма. Там, у канцелярії.

Це був третій театр у його акторській кар'єрі. Після лаштунків першого, післястудентського, столичного, де у третьому, допоміжному складі Гардеман витримав заледве рік, Олег відбув один галицький театр. Через чотири роки вирвався звідти у безвість, бо не було пристойних ролей, не було серйозного ставлення його колег до професії, режисери мінялися надто часто.

Студентами вони з однокурсниками, геть зовсім молоді, амбітні, бігали на кіностудію — а раптом пощастить. ВВ їм не заважав — ніхто не знає, де чекає людину удача, коли ж ідеться про акторську братію, то тут і теорія ймовірності безсила.

Якось Олега зауважив асистент режисера групи майбутнього фільму з невиразною робочою назвою "Подорожній".

— Як ваше прізвище? — поцікавився асистент і занотував почуте у дешевий блокнот із спіраллю, що тримала вкупі аркушики канцприладдя. — Прийдете завтра на фотопроби. О дванадцятій влаштовує?

— А яка роль? — наївно спитав Олег.

Асистент почухав кульковою ручкою за вухом.

— Роль? Гм, роль… Фотопроби завтра, а не роль. Не спішіть попереду батька…

Олег проковтнув пілюлю, одначе напівжартома напівсерйозно запитав:

— А можна прийти з дівчиною, вона теж студентка театрального?

Тоді їхній з Ольгою роман був у розпалі.

— Будь ласка, — відповів асистент, знизавши плечима. — Тільки врахуйте, фотопроба — тільки для вас. У фільмі єдина жіноча роль, і вона — за московською зіркою.

ВВ, якому гнівно сповідався Олег, лаючи підхід кіношників до їхньої професії, вислухав студента і сказав:

— Якби ви мали потворну чи якусь оригінальну зовнішність — вас запам'ятали б. Може, взяли для епізоду. А так — вродливець, статурний, до того ж молодий герой-коханець. Таких навколо студії більше, ніж довженківських яблунь у студійному саду. Не ображайтеся. З вас — добрий студент. Набивайте гулі. Вчіться перевтілення. Тисячу разів казав усім, і тепер скажу вам персонально: обрали важку професію. Не витримаєте — покиньте. Краще раніше. На кого вкаже перстом доля: "Ти обранець!" — не знає ніхто. Та й не вірю я у паранормальність таланту. А от у роботу, щоденну роботу над собою — вірю. І в потребу у меті.

ВВ замовк, пожував губами.

— Ви даруйте, Олеже, задовгі промови набридають. Забудьте. І на кіношників не ображайтесь. Вони людину з вулиці зроблять явищем, а потім викинуть, обнадієну, на смітник. Там своя специфіка. Справжній актор мусить мати академічний вишкіл. І працювати в театрі. Це — правило. Про винятки не йдеться.

Вони стояли в коридорі інституту, біля вікна. За ним пролітали білі мухи грудневого снігу.

ВВ витягнув пачку "Біломора". Це означало кінець аудієнції. Одначе ВВ не пішов до курилки. Придивившись до кволого снігопаду, раптом усміхнувся.

— Грошенят заробите на ялинках, не переймайтесь...

4

В обласний музично-драматичний театр з солідним мистецьким минулим Олег Гардеман потрапив після кількох місяців безробіття. Звільнившись із галицького закладу культури, він подався до Києва, звернувся по допомогу чи пораду до декого із однокурсників, які

прижилися на сценах провідних столичних театрів і повільно, але надійно робили кар'єру. Порад було достатньо, а от реально допомогти колишні однокашники просто не могли. І не тому, що не хотіли чи були байдужі до долі колеги: ще не мали тієї ваги й авторитету, котрі потрібні, аби прислужитися у такій серйозній справі, як працевлаштування, а хоч би й на другорядній столичній сцені.

І все ж Олег недаремно приїхав до Києва. Один іх комбатантів, оповідаючи за чаркою оковитої всілякі театральні плітки, раптом згадав їхнього інститутського наставника і ляснув себе долонею по лобі:

— Слухай, Олеже, ти ж знайомий з удовою нашого ВВ?

— Як ми всі.

— Зайди до неї. Тетяна Сергіївна півміністерства культури знає. А раптом? Потелефонуй, їй-Богу. Корона з тебе не звалиться.

— Незручно.

— Дурниці. їй буде приємно, що не забули ні ВВ, ні її. Отак, просто зараз, телефонуй, домовляйся про зустріч. Ти ж у любимчиках ВВ ходив, вона напевно пам'ятає.

Товариш підсунув Олегу коробочку мобільного телефона.

Тетяна Сергіївна прийняла Олега гостинно, ніби не такого й далекого родича, напоїла чаєм з домашніми тістечками. Смак горіха й мигдалю потім довгенько переслідував Гардемана. Дізнавшись, що Олег підночовує то в того, то в того, запропонувала ночувати у кабінеті ВВ, доки буде в Києві.

— Повноцінного квартирування запропонувати тобі не можу, бо мене днями де тільки не носить, а притулок на ніч — будь ласка.

Вона й раніше, на відміну від чоловіка, зверталася до його студентів на "ти", коли вони збиралися на посиденьки, запрошені ВВ. То були своєрідні майстер-класи — там, у Галичині, роздратований дебільним "новаторством" чергового режисера-варяга, Олег не раз згадував їх, певно, не забулися ті години й іншим студентам.

Олег нагадав про ті гостини Тетяні Сергіївні.

— Так, я пам'ятаю. Ви всі були милі і завжди голодні. Два роки, як нема Вені… Я вас бачила на похороні. І на поминках з Ольгою. Знаю, що в неї все гаразд. А в тебе, виходить, не дуже… Що ж, спробуємо постукати у деякі двері.

Неймовірно, але вже через день Тетяна Сергіївна назвала йому театр, прізвище директора і головного режисера і вручила лист-рекомендацію від керівника того столичного театру, звідки втік од безнадії молодий випускник.

На слова вдячності Тетяна Сергіївна відповіла несподівано:

— Подякуйте, Олеже, вашому ВВ. Як буватимете в столиці — навідуйте його на міському.

Перед тим як поїхати за новою для себе адресою, Олег знайшов могилу покійного педагога, зібрав з траурної клумби і повикидав до урни засохлі гвоздики і поклав на сірий камінь свій букетик. Курив і думав, що зазвичай малозрозумілі для нього розмови про життя після смерті мають під собою грунт. Потім — уже вкотре — дав собі слово, що б там і як, навідати нарешті могилу батьків у рідному Сватовому. Не був там, уважай, з тих пір, як після десятирічки подався вступати до театрального, навіть на канікули не приїздив, бо на смерть полаявся зі старшим братом, не так з ним, як із його брутальною і нахабною дружиною, яка у нападі безпричинної люті обізвала Олега нахлібником.

Ще й року не минуло після загибелі батька і наглої смерті матері від серцевого нападу просто на поминках, а ця потвора вже уявила себе власницею будинку біля річки Красної, саду, городу, почала покрикувати на чоловіка, котрий, як і батько, працював у залізничних майстернях і дозволяв собі інколи випити після зміни з друзями.

Олег тоді пішов з дому, ночував у курені над річкою, добре, що на кінець квітня було тепло. Якби не випускний клас і не мрія про театр, забрав би паспорт і подався галасвіта, аби не бачити й не чути тієї потвори.

Брат чекав Олега під школою, вибачався, казав, що ледве не вбив свою жінку, коли дізнався, що сталося.

Олег був пізньою дитиною, між братами лягло дванадцять років. Костянтин під тридцять полисів, обважнів, здавалося, що між братами всі двадцять, і сторонній міг би подумати, що розмовляють у затінку від стіни шкільного спортзалу батько й син.

— Не роби дурниць, вертайся додому. У тебе випуск на носі.

Атестат.

— Знаю. Аби не це — бачили б ви мене…

— Дурна баба, плюнь. Про себе подумай.

— Подумаю. І ти про себе теж.

— Чого?

— Щоб, бува, благовірна тобі віку не вкоротила.

— Не кажи дурниць.

— Я нині вернуся, бо справді — атестат. Але одділи мене від… родички. Я її бачити не хочу. І не розмовлятиму.

Потім він дивувався собі: примусив брата зробити другий вихід з будинка, замкнув внутрішні двері кімнати, підробляв на станції, аби харчуватись окремо, і витримав цю марку, аж поки не поїхав до Києва, продавши на барахолці святошний костюм батька. Про те, що може не пощастити, що доведеться вертатися до Сватового, не думав. Сімнадцять років, безкомпромісність, ригоризм, затятість…

Брат розшукав Олега в столиці, привіз грошей, аби той купив собі на зиму пальто й черевики, переконав, що то від батька й матері, але все одно після першого курсу на літні канікули молодший додому не поїхав, подався з новими друзями в Карпати.

Майже десять років не був він у рідному містечку. Поклав собі тоді, у нападі гніву й образи, повернутися переможцем, знаною людиною, мало не народним артистом, аби та посмітюха горіла від сорому і просила пробачення.

Та час минав, а Гардеман-молодший все ще спинався на ноги, плив без вітрил не дуже гостинним житейським морем.

Лише тут, у цьому театрі, Олег нарешті відчув щось схоже на самодостатність і творчу впевненість.

Коли приїхав в обласну столицю, приніс листа і свої фотографії до головного режисера, не дуже сподівався, що зустрінуть його, пересічного, що не кажи, актора, геть нікому не відомого, хоча б з якоюсь, нехай формальною, увагою.

Олександр Іванович Петриченко-Чорний, заслужений діяч мистецтв, як було зазначено на афіші перед будівлею театру, виявився людиною відкритою, аж ніби простецькою на перший погляд. Всадовивши Олега у м'яке крісло візаві свого столу, почав гортати фотографії з портфоліо приїжджого. Гардеман придивлявся до обличчя головного, і йому здалося, що він десь бачив цього брюнета з пасемцями сивини у акуратно підстриженій куафюрі, не тільки бачив, а й голос його — глибокий баритон — чув.

— Вас, Олеже Івановичу, добре рекомендують. І фотографи нічогенькі. Тільки от репертуар… Хоча скільки ж там тієї сцени після інституту… Та й театр вам попервах дістався, скажімо так, непростий. Як вам наша слобожанська перлина? Місто наше?

— Знаєте, я з поїзда відразу — до вас.

— Раніше тут не бували?

— Ніколи.

— Що ж, у вас усе попереду. Давайте так: ідіть до дирекції, там знають про ваш приїзд. Влаштовуйтесь — там запропонують варіанти житла. Підйомні, чи як там це зветься, потрібні?

Олег промовчав. Олександр Іванович ледь помітно всміхнувся.

— Будемо вважати, що так.

Він ще раз заглянув у папери Гардемана.

— Хочу вас попередити, що жодних авансів неофітам ніколи не давав. Ви — не виняток, хоча й студент Веніаміна Васильовича.

Тепер Олег згадав, де й коли бачив і чув цього чоловіка. Він був на похороні ВВ, сидів у колі давніх друзів їхнього педагога, тримав за плечі Тетяну Сергіївну і казав: "сонечко".

— Я не розраховував на якісь аванси. Вдячний, що даєте шанс.

— Добре. Це правильний підхід.

Олександр Іванович гостро поглянув на майбутнього члена трупи.

— Докладніше поговоримо потім. Ви ж з дороги, зараз не до високих матерій. До речі, ви не цікавились, що означає ваше прізвище? Гвардієць? Людина гвардії? Гардемарин?

Олега не вперше запитували подібне.

— Слово справді замашне. Старожитнє, Означає — міцна горшка. Батькові корені в Галичині, звідти й слово. Може, через те я в галицький театр і подався.

Петриченко-Чорний уважно слухав.

— А прізвище на побуті не відбилося? Чарку п'єте?

— П'ю вряди-годи, не надміру. Принаймні, не захоплююсь.

— А батько ваш?

— Його давно немає.

— Вибачте мою нетактовність. Вважайте, ні про що не питав. Головний режисер підвівся, підійшов до Олега.

— Ходімте, молодий чоловіче, я з вами, аби мали менше клопоту…

"Усе. Ранок спогадів закінчено", — сказав собі Олег, прочиняючи двері гримвбиральні. За три роки служби в театрі він переріс загальну гримерку, але не доріс до персональної, як корифей Салунський чи прем'єрша Третьякова. Цю кімнату він ділив з одним із ветеранів трупи, рибалкою, майстром застольних імпровізацій Миколою Михайловичем Шликом. Сусідство було не клопітне, навіть приємне.

Кілька разів Микола Михайлович брав з собою молодого колегу на рибалку. Ще й не розвиднялося, коли старенький "москвич" Шлика прокашлювався за бобирівським штахетником, їхали майже годину з фарами до заповітного місця на березі Псла. Ще сонце вмивалося десь там, на сході, за темними мурами далеких гаїв, і світлі бризки вранішнього туалету світила ледь означалися блідо-рожевою смужкою на овиді, а Шлик уже намотував вудлища, припасовував нейлонову волосінь з особливо чутливими поплавцями, дробиками грузків і кованими, базарними, не ширвжитковими гачками. Калабухи прикорму було кинуто у відомі йому ями під гладінню спокійної, поки що темної води широкого плеса, де течія Псла майже не відчувалася.

— То дурне діло — кидати поплав на течії, та й не ті в мене нині руки, щоб шарпати вудлище щохвилини.

Миколі Михайловичу було приємно навчати неофіта премудростей риболовлі. Олег раніше рибалкою не захоплювався, хлопчаком інколи ходив з друзями на Красну, ото й увесь рибальський досвід. А у Шлика навчився в'язати гачки, добирати поплави, міряти глибину дна, закидати з руки порухом тонкого кінчика вудлища.

Закинувши два кормаки з гачками на глибину, Шлик міцно прилаштовував спінінги, чіпляв дзвіночки і, наказавши не пускати з ока снасті на сома чи сазана, витягав з багажника старенького гумового

човника, заправляв його повітрям і вирушав на протилежний берег до густих кущів, веслуючи саперною лопаткою.

Десь опівдні Шлик повертався з уловом, і неабияким. Олегові пічкури і пліточки були мізерією на тлі майже повного садка Миколи Михайловича з підлящиками, великими окунями, бувало й щупаками, що їх він називав дурними, бо зловилися не на блешню, а на лугового черв'яка.

Юшку Шлик варив сам, Олегові доручалося тільки вогнище. Сідали біля складаного столика на брезентові стільчики. Біля миски з вареною рибою тулилася мисочка з саламуром, заправленим помідорами, а юшку Микола Михайлович наливав у здоровецькі сталеві кухлі, попередньо освятивши вариво ложкою горілки.

— Навіщо? — спитав Олег, уперше побачивши цю процедуру.

— Для дезінфекції, — серйозно відповів Шлик, а потім усміхнувся. — Традиція, мій юний друже. Так робив мій покійний добрий знайомий. На риболовлю він їздив тільки заради того, аби побути на природі з товариством. Не брав із собою ані снасті, ані харчів. Зате пляшок — скільки душа бажала. Бувало, виїдемо на вечірній кльов, табір облаштуємо, вудки закинемо, а він сидить при столі й чекає, коли геть споночіє і ми зійдемося на вечерю. Тоді розкошує при розмовах і горілці. Вранці, ледве розвидниться, він уже біля столу — похмеляється. Далі спить до обіду, потім знову — коло чарки. Скінчаться запаси оковитої — нудьгує, никає берегом, наче хмара восени, аж поки не почне всіх смикати, мовляв, горілка скінчилася, то й робити на рибалці нема чого — який смисл? Що найцікавіше — у місті, на роботі, ніколи не бачили його хмільним, а на "пленері", як висловлювався, давав душі відпочити. Царство йому небесне.

Вдень, при обіді, Микола Михайлович випивав чарчину-другу, а при вечері міг дозволити собі більше. Отоді Шлик мав звичку розлого

погомоніти про глобальні проблеми. Микола Михайлович ніколи не бував категоричним, коли висловлював свою думку чи про всесвітнє потепління, чи про керівників держави, чи про перемоги й поразки Богдана Зиновія Хмельницького, збройні і дипломатичні. Але коли заходилося про розхитування національної незалежності — був категоричним. Діставалося тоді всім: президенту, міністрам, чиновникам обласного і міського рангів.

При Шлику і тут, на березі Псла, був транзистор, і Микола Михайлович не стомлювався коментувати повідомлення новин, та ще й так, ніби його коментарі чують прем'єр-міністр, президент або хтось із велемовних депутатів.

Коли якось Олег зауважив, що, на жаль, ущипливі репліки Шлика не доходять до тих, кого вони стосуються, Микола Михайлович подивився на молодшого колегу, як шкільний учитель на вискочку-школяра.

— Я, голубе, не до них звертаюся, а до себе. І до тебе, якщо хочеш. Ваше покоління здається мені надто інертним, скептичним, чи що. Ніби вам байдуже, що і як у нашому домі. Мовчите, вважаєте, що політика — нікчемна справа, і втрачаєте свій шанс. Спритники пошиють вас у дурні — й оком не змигнете. Та вже пошили.

Олег не стримався.

— Не тільки нас. Мені здається, даруйте, звичайно, Миколо Михайловичу, що досвід саме вашого покоління, та й попередніх, не дає вам аж такого права судити. Вам довелося через таке пройти — не дай і не приведи.

Гардеман замовк, шкодуючи, що хлюпнув бензину вогонь. Шлик довгенько мовчав, крутив у руках суху гілочку верби, потім кинув її до стомленого, але ще яскраво-рожевого багаття.

— Не судіть, то й вас не судитимуть… Що ж, справедливо. Досвід мого покоління справді гіркий. То тільки люди з паралізованими мізками можуть волати до минулого: "Вернись!" Мені шкода моїх ровесників, яких виводять на мітинги сучасні спекулянти. Під гаслами, від яких морозом обсипає. У п'єсі Шварца "Дракон" лицар Ланселот звертається до ошуканих: "Я розумію, що вам довелося коритися і жити за приписами. Але навіщо цим пишатися і лізти наперед?" Щось таке, дослівно не пам'ятаю. Так, я мав партійний квиток — життя примусило. Скільки таких було… Та у бруді не валявся, паскудних листів не підписував, гасел не викрикував. Знаєш, колись я знімався на телефільмі, фільмували новелу гарного письменника, то він таке казав, я запам'ятав: "Ніхто не осмілиться кидати камінням у в'язнів Освенціму чи Заксенгаузену, то чи треба аж стільки кидати каміння у письменників, які порятувалися з газових печей соцреалізму. Чи не краще помовчати в жалобі і скорботі". Йшлося і про нашу акторську братію, не тільки про колег цього письменника. Про весь народ ішлося…

Шлик замовк надовго. Олег теж мовчав. Він не міг сказати самому собі, що аж надто перейнявся сказаним, що розуміє Миколу Михайловича так, як тому, вочевидь, хотілося б, але й бажання сперечатися чи опонувати старому вже, що не кажи, чоловікові, не було. То більше, що так само, як і Микола Михайлович, він уважав: не тими рейками рушила Україна, кожен новий стрілочник, як хотів, переводив рух з колії на колію, і тепер здавалося, що це імітація руху вперед, а насправді — якесь кружляння невидимим колом. А щодо інертності свого покоління… Він міг би дещо оповісти Шлику про свої намагання бути корисним державі (хоч би як це пафосно звучало, були такі думки) не тільки своєю роботою в театрі, а й у громаді. В Галичині він вступив до молодіжного осередку однієї радикальної і справедливої, як йому ввижалося, партії, ходив на зібрання, агітував під час виборчих перегонів. Йому, східняку, щоправда, здавалися трохи дивними молоді галичани, які настільки ревно виконували свої обов'язки, так гаряче агітували, що, здавалося, абсолютно віддані і кандидату, за якого готові були в огонь і воду, і програмі, що її пропонувалося людям. Коли ж ставало ясно, що кандидат програє, що виборці не повелися на

голослівні запевнення і обіцянки — ставали мало не опонентами ідей і персон. І ще Олегові була неприємна внутрішня боротьба між молодими людьми, розмови і обмови позаочі. Списувати це на ментальність "західників", як невідомо чого повелося, він не хотів, хоча й мав підстави.

Серед однокурсників Олега був львів'янин Богдан, красень, богатирської статури молодий чоловік, вколо якого водили хороводи дівчата. Мав лагідну вдачу, широку натуру, ніколи не тримав за спиною ані ножа, ані дулі, писав гарно вірші і розмовляв такою пишною, натуральною і трохи своєрідною українською, що Олега, "східняка", завидки брали.

Богдан, патріот Галичини, вважав, слідом за авторитетними істориками і письменниками, що саме там, на заході збереглася справжня мова і Вкраїна, бо перед Карпатами вісім століть тому зупинилася татарська навала, та й радянська влада, що не кажи, набагато менше топталася на західних теренах і не змогла кислотою русифікації роз'їсти природне єство галичан.

— Але, Олеже, ти земляків не ідеалізуй. Природа людська однакова, від кожного особисто залежить, бути справжнім чи вдавати з себе патріота або чесняка. Таких майстрів мімікрії і камуфляжу, як деякі мої земляки, пошукати треба. Натерпілися люди такого, що обережні у спілкуванні й зі своїми, і з чужими, відкритість ваша східна видається нам так само дивною, як вам — наша герметичність. Та по світах так само ведеться: гасконці — гарячі, шваби — скнари, але ж Франція — єдина, і Німеччина — теж. Ставити межи українцями шлагбауми — дурна затія.

Богдан говорив ці речі задовго до того, як політичний сказ напав на людей, чиї прізвища і фото на шпальтах газет, чиї голоси по радіо і мармизи по телебаченню, облямовані назвами державних посад і сакральними словами "народний депутат" не стали означати і визначати глибину розбрату, що його спричинила жадоба влади.

Олег бував у Богдана, театр, де він лицедійствував, ташувався не так далеко від Львова. Богдану Крихті пощастило більше: працював у знаковому львівському театрі, де служив його рідний стрий, дядько.

Ті давні їхні розмови, загалом не властиві молодим людям, котрі прагнуть самоутвердження в професії, природна самоповага яких ще не дозволяє компромісів, вряди-годи мали продовження. Коли Олег розповів Богданові про свою політичну заангажованість, товариш тільки свиснув.

— Тримайся від цього лайна подалі, Олеже. Я хоч і не фахівець, але дещо з нашої історії затямив. Усе повторюється: гризня після Хмельницького, війна гетьманів, гетьманчуків і писарів, руїна, розбрат. Не лізь у цю твань. Вони аж посиніли, доводячи, хто більше любить Україну, а насправді підрізають їй жили.

Мовчати далі було просто неможливо, і Олег торкнув плече Шлика.

— Давайте не будемо про… це. Щодо мене, Миколо Михайловичу, ви помиляєтесь. Не був інертним, аж по вуха загруз в агітації і пропаганді нового, осяйного життя. Тільки виявилось, що всі гасла, як і за ваших часів, фальшиві, а особи, що їх проголошували, звичайні торговці у храмі.

Шлик налив чарки.

— Ось ти Біблію згадав. Читав?

— Намагався. Освіта не та, аби все зрозуміти…

Прогон зазвичай ішов без гриму: не було сенсу двічі навантажувати акторів і гримерів, надвечір на них чекав справжній аврал. Натягнувши трико і помістивши стопи в трохи вузькуваті черевики з гострими носами, на які бутафори понаклеювали різного мотлоху (їм здавалося,

що саме таке взуття було в епоху, що її обрав для п'єси Шекспір), Олег накинув на голий торс сорочку з воланами і накладною манишкою, пришитою просто під комір-жабо теж саморобного виробництва.

Шлик запізнювався, на бильці його старенького крісла, давно списаного з кадастру театральних меблів і ним самим відремонтованого, лежав костюм Блазня. Цей персонаж уперше з'являвся в другому акті — через те Микола Михайлович не поспішав.

Благенькі двері гримерки Олег не зачиняв на припасовану невідь-коли залізну зі слідами іржі защіпку: проходячи на свою половину, Ніна раніше на якісь кілька секунд заглядала до їхньої з Шликом "каюти", аби чи то просто всміхнутись Гардеману, чи подати відомі тільки їм знаки, котрі означали можливість чи неможливість зустрічі на нейтральній території або у неї вдома, коли чоловік перебував чи то на стрільбах, чи у мілітарному своєму міністерстві в Києві. Давно цих зустрічей не було. Вчора Ніна зникла після вистави, і словечком не обмовившись про можливу зустріч. У квартирі вікна не світились — Олег навідався до її будинку, хоча було вже зовсім пізно. Лайнувши себе провінційним Ромео, Олег проґавив останню маршрутку і добирався попуткою.

Майже рік тривав їхній таємний роман, і досі їм обом здавалося, що многоокий, як Аргус, театр досі не відає ні про що. Зрештою, їм пощастило, так воно й було.

Олег стояв з перукою в руках, розмірковуючи, варто чи ні тулити и на себе, бо забув, казав головреж тільки про костюми чи й про перуки. Двері гримерної були відчинені, у дзеркалі промайнула постать Ніни. Вона і не глянула в його бік прямуючи напівтемним коридором. Даремно він сподівався, що смуга відчуження між ними от-от відійде в минуле. Що ж. Нехай так. Можливо, так краще.

Телеграма з якоїсь невідомої київської кіностудії лежала в кишені піджака, що його він повісив на тремпель. Навіть на відстані вона

випромінювала радісну тривогу. Його, Олега Гардемана, запрошено на проби. На головну роль.

5

Художній керівник театру Олександр Іванович Петриченко-Чорний перебував у стані творчого анабіозу — так він сам колись визначив відчуття майже повної прострації перед тією подією, задля якої було витрачено стільки енергії, проведено безліч репетицій, передумано десятки варіантів, наново перечитано сценографії видатних, закарбованих в анналах постановок минулих часів.

Якщо додати до цього попередні маневри в обласному відділі культури, в міністерстві, де ідея поставити на сцені Шекспіра, саме "Короля Ліра", не викликала ентузіазму, то стан головного режисера не так перед прогоном, як перед прем'єрою, можна було зрозуміти.

Петриченко-Чорному було трохи за шістдесят, набачився він за своє спершу акторське, а потім режисерське життя багато, змінив не один театр, аж поки плин подій, де удачі змінювалися поразками, не виніс його сюди майже п'ятнадцять років тому. Тоді обласний музично-драматичний театр залишився без художнього керівника, і волею випадку чийсь владний міністерський палець зупинився на прізвищі Петриченка-Чорного, тоді чергового режисера знаного харківського театру. Чи голосне, через дефіс, прізвище Олександра Івановича сподобалося, чи скандали і чвари між місцевими діячами довкола посади, що звільнилася, допекли і міністерству, і обласному керівництву — могло бути і те й інше, але Петриченку-Чорному, ім'я якого не так часто з'являлося на афішах, несподівано було запропоновано очолити обласний музично-драматичний.

Дружина Олександра Івановича, актриса, на той час уже заслужена, на відміну від чоловіка, новину сприйняла не вельми радісно.

— Що я там робитиму? У мене репертуар, у мене глядач, я тут потрібна, а не бозна-де!

Петриченко-Чорний знав норов своєї благовірної і не став у позу авторитарного глави сімейства, то більше, що сім'я їхня не була обтяжена ні дітьми, ані старенькими батьками.

— Я все це знаю, — сказав він перегодом. — Маєш рацію. І репертуар і преса… А для мене це — шанс, і шанс серйозний. Поїду. А ти — лишайся. Не за океан їду. Таке тобі скажу, Тамаро… Тут, у колишній столиці, будеш вічно заслуженою. Однією з десяти, якщо не помиляюся. А там, у провінції, якою ти даремно гидуєш, у тебе з'явиться можливість стати нарешті народною. Літа летять, даруй за банальність, героїнь тобі грати недовго, почнуться ролі вікові. У кращому разі одержиш наступне звання як відступне за вислугу літ, коли гратимеш тітоньок і бабусь. А на новому місці будеш першою, прем'єршою. Заслужених там усього двоє. Актрисі — за п'ятдесят, актору — за шістдесят. Подумай. Ми не молодята, щоб день і ніч за руки триматися… Одначе ніби не збайдужіли одне до одного… Врешті, вирішуй сама, актриса…

Тамара Томівна знала, що слово "актриса" у словнику чоловіка не несло жодного позитиву і вживалося ним і на репетиціях, і вдома у хвилини найбільшого роздратування, невдоволення чи навіть гніву. Коли Олександр Іванович відчував фальш в інтонації чи незграбність у мізансцені, коли вияв нормальних людських почуттів підмінявся напрацьованими і вже напівавтоматичними імітаціями, надмірним пафосом — словом, театральщиною, він зупиняв репетицію і казав безбарвним, але від того не менш зловісним голосом, звертаючись до учасників дійства на сцені: "Я знаю, що ви актриса, а ви актор". Він вимовляв слова, що означали професію, мало не з відразою. І продовжував: "Спробуйте бути людьми. І вам полегшає, і тим, хто в залі. Тексти у вас пристойні, не ходульні, а ви що ж, у театрі набукі? Познімайте маски, панове актори…"

Умовляти дружину, чекати її рішення Петриченко-Чорний не мав наміру. Зібрав валізу, коли дружина вживалася у роль примхливої коханки напівбізнесмена-напівбандита, персонажа дешевої п'єси, і нічним поїздом рушив до столиці. Олександр Іванович залишив на туалетному столику дружини коротеньку записку з обіцянкою потелефонувати, як тільки побуває в Мінкультури і матиме на руках відповідні документи.

Часи тоді були бурхливі, країну лихоманило, державні інституції трусило від кадрової чехарди, гри в довгу лозу, що їй не видно було кінця-краю, і Олександр Іванович, підходячи до міністерства, не був зовсім певен, що телефонні перемовини, запрошення на посаду закінчаться цілком предметними діями чиновницького механізму.

Одначе — помилявся. Мав приязну розмову із заступником міністра, котрий досить переконливо доводив, можливо, й собі, що культура, зокрема театральна, глибоко вкорінена саме у провінційних осередках, що столичні театри нічим не кращі за відомі обласні, і що міністерство сподівається від Олександра (він краєм ока зачепив папірець на столі) Івановича яскравих спалахів. Він так і сказав — спалахів, а Петриченко-Чорний хотів був сплюнути через ліве плече, зауважити — від спалаху недалеко до пожежі, пожартувати, що не має наміру прогоріти разом із театром, але дотримався протоколу й усміхався доброзичливо.

Залагодивши всі справи у міністерстві, аж до фінансових подробиць існування театру, не вельми втішних, із наказом і грішми він був готовий ще цього вечора виїхати за призначенням, та на виході з будинку на тихій київській вулиці його перейняв охайно вдягнений молодий чиновник:

— Олександре Івановичу, вас запрошує міністр!

Розмова була цікава, хоча Олександр Іванович, віддаючи належне розуму, ерудиції міністра, так і не міг зрозуміти, навіщо був покликаний, аж поки міністр не сказав:

— Вам, напевно, буде нелегко. Не коріться смакам місцевих… посадових осіб. Я вам заздрю: робитимете щось конкретне, справжнє, без демагогії. Бажаю успіху. Як треба — звертайтеся.

Приємно було їхати в поїзді, думаючи про те, що попереду чекає справжня робота, що їй не шкода віддавати більше, аніж час, більше, ніж нагромаджена в ньому, Петриченкові, енергія дії. Олександру Івановичу з усіх добрих напучувань міністра найбільше припало до душі оте його "не коритися смакам місцевих посадовців", хоча він добре розумів, що без якихось компромісів не обійтися.

За плечима Петриченка-Чорного був чималий і акторський, і режисерський досвід. Потоптавши замолоду сцену театру здебільшого у дрібних ролях, він, людина самокритична, вирішив шукати себе у режисурі. Йому пощастило: документи пройшли, і він потрапив до Москви на Вищі режисерські курси.

У Москві, точніше, в Підмосков'ї, на дачі, жив заслуженим пенсіонером його дядько, колишній заступник міністра. Жив самотою, поховавши дружину, і коли Олександр Іванович, тоді ще Сашко, нагадав дядькові про себе, той не від футболив родича, як частенько це буває, а запросив до себе, довгенько приглядався до молодої людини (бачив його ще хлопчиком, тоді був при посаді і вряди-годи бував на рідній землі, навідував братову сім'ю). Вочевидь, Сашко пройшов усі побутові й політичні тести, у дорослому варіанті сподобався Олексію Трифоновичу, і той перегодом запропонував синові молодшого брата Івана, доки той вчитиметься на курсах, пожити в його московській квартирі, що стояла щороку пусткою з весни аж до глибокої осені.

При племінникові старий чоловік ожив. По першому сніжку повернувшись до білокам'яної, порадів, що Олександр оселі не запаскудив, порожніми пляшками кухню не заставив, ліжка у спальні не чіпав, дивана у вітальні не зламав.

Загалом Олександрові пощастило з дядьком: був Олексій Трифонович не скнара, вдачі цілком прийнятної, не ремствував щодо манер і уподобань сучасної молоді, не вчив племінника жити. Але вряди-годи чи газета, чи радіо, чи телевізор плювали йому в душу, згадавши відповідним чином порядки за часів, коли дядько вірою й правдою служив партії, державі і народу. Отоді Олексій Трифонович міг годинами дискутувати з прочитаним або почутим, не добираючи слів, аби якомога дошкульніше звинуватити нинішню владу та її достойників у бездарності, ошуканстві і ще у безлічі гріхів. Діставалося і Хрущову, і Брежнєву, і каліфам на час, аж до вихідця зі Ставропілля, який тільки примірявся тримати в руках партійні віжки.

Олександрові діставалася роль німого слухача, бо коли якось висловив сумнів щодо мудрого і бездоганного правління країною за часів Сталіна, став на якийсь час мало не ворогом сивочолому родичу.

— Ти смаленого вовка не бачив, живеш на всьому готовому, а ми і день і вночі жили собі рвали і у війну, і після неї. Де і ким був би цей Горбатий, аби не залізна воля Сталіна? Де була б покалічена країна, аби не його розум і твердість? Розбестили людей, самі собі яму риють. Не ведися на демагогію дисидентів, кислота і жовч роз'їдають і руйнують!

Спробував Олександр пом'якшити ситуацію:

— Ви ж знаєте, що без кислоти і жовчі шлунок людини неспроможний перетравлювати харч, природа недаремно так придумала — і для людини, і для суспільства.

Олексій Трифонович замовк і довго дивився кудись над головою племінника.

— Ти хоча б знаєш, ким ми з твоїм батьком були, коли тебе ще й у проекті не значилось? Напівжебраками. У діда твого і бабусі — царство їм небесне — п'ятірко дітей знайшлося, лише ми двоє вижили. Іван геть малий був, останній, а я — першенький. Зима була найстрашніша. Дід коли-не-коли харчі привозив чи передавав: то на склозаводі гибів, коли той працював, то столярував по селах. На затірці сиділи. Ті, що між мною і батьком твоїм, саме взимі й умирали. Ще один братик — Микита, і сестрички — Зоя і Таня.

Олексій Трифонович важко підвівся з табуретки — сиділи на кухні — і пішов до серванта. Вийняв карафку з коньяком (завжди виливав з пляшки у кришталь), налив обом.

— Пом'янемо.

Олександр шкодував, що скаламутив душу старої людини.

— З весни легше ставало. Рибу ми з Іваном ловили, потім ягоди починалися, гриби… А потім дід забрав нас до Києва — влаштувався на завод. Південноросійський машинобудівний. Ми вже його як "Ленінську кузню" знали. От ти про радянську владу щось собі думаєш каламутне, а я скажу: не бувати б мені ніколи ні інженером, ні директором величезного підприємства, не керувати з міністерства цілою галуззю, аби не радянська влада. Освіту дала, шлях відкрила. Так само і твоєму батькові.

Олексій Трифонович налив ще по одній, подумав, підвівся, забрав зі столу карафку, поставив до серванта.

— Я більше не можу, а тобі не треба.

Випили мовчки. Дядько заходився готувати чай, не довіряв заварку племіннику.

Пили чай мовчки. Дядько вмочав тверде вівсяне печиво у широку чашку, розмальовану східними краєвидами. Олексій Трифонович привіз цю порцелянову красу з відрядження до Японії. Довелося свого часу попоїздити по світах.

— Не знаю, Олександре, що там у вас у сім'ї про мене… Одне скажу: не міг я твого батька врятувати. Не через те, що не хотів чи злякався, не через те, що про свою шкуру дбав. Нічого б я не зміг, а хоч би й міністром був або й членом політбюро. Сам тоді ледве не загримів… Кажу оце, як думаю: твоє щастя, й матері теж, що Іван од вас пішов і розлучення оформив. Не бачити б тобі ні інституту, ні… Та що там казати… Гірко, але ж правда… Я й досі не розумію, як він, секретар солідного райкому, член бюро міськкому, міг на таке зважитися… Ніби дитя мале… Вибач, Сашо, що так кажу. Про покійних — або добре, або…

— Краще нічого, — не витримав Олександр. — Кожен сам обирає долю. Чи доля — кожного. Пам'ятаєте, як Ленін відповів жандарму, коли той сказав, що перед молодою людиною стіна, мовляв, куди йому проти неї? Пам'ятаєте? "Стіна, та гнила, торкни — і розвалиться". Батько, звичайно, не Ленін, та й історію про Володимира Ілліча могли вигадати, як багато чого вигадали… Але батька я поважаю, дарма що покинув нас. Я з ним бачився, коли його амністували. Тінь од людини лишилася, інакше й не скажеш…

Олексій Трифонович підвівся, підійшов до серванта, знову витягнув карафку й чарки, дістав з холодильника сир і шинку.

— Такий уже вечір сьогодні, — сказав, ніби вибачаючись. — Пом'янемо батька твого, мого брата єдинокровного, що б там і як не було. Все пішло не так, як треба… Був би зараз при шані, знаною

людиною був би — заміс у нього справжній, крутий. Це ж треба — з лозиною проти танка… Ніби на війні не був, пороху не нюхав…

Батька Олександра, Івана Трифоновича, було заарештовано й засуджено за антирадянську пропаганду. Сашкові було тоді років сім, мати довго приховувала від сина те, що сталося — мовляв, батько у тривалому відрядженні. Та у брехні, навіть во спасіння, короткі ноги.

Якось, ідучи зі школи, другокласник Сашко побачив на протилежному боці вулиці батька. Він стояв біля легковика з відчиненими дверцятами з якоюсь жінкою й усміхався їй. Сашко кинувся через дорогу. "Ти приїхав, приїхав, — мало не кричав він. — Ходімо додому, тату!"

Батько підхопив сина, притиснув до себе. "О, це твій синок, Іване? — спитала чи сказала незнайома жінка. — Познайом мене". Батько поставив сина на тротуар. "Познайомся, це Вероніка Володимирівна", — якимось очужілим голосом мовив батько, і другокласник Сашко раптом зрозумів, що щось тут не так — і з відрядженням, і з цією вродливою тіткою. Він подивився на неї, на батька, на водія, який барабанив пальцями по бублику керма. "Ходімо додому, тату", — повторив Сашко, дивлячись просто у вічі батькові. "Тобі мама, виходить, нічого не казала?" — обличчя батька стало напруженим і майже чужим, і Сашко вже був певен: щось сталося погане, невідворотно зле. "Ти, Саню, зараз іди додому, а ввечері я прийду, поговоримо. Я їду на збори, потім на роботу. Іди, голубе". Він нахилився, поцілував сина у щоку. Сашкові війнуло густим запахом одеколону, і автомобіль з батьком і Веронікою Володимирівною покотився униз крутою київською вулицею.

Відтоді Олександр терпіти не міг запаху того одеколону, вирізняв його з-поміж інших за кілька метрів — і так було все прожите далі життя, аж поки той одеколон чи зняли з виробництва, чи мужчини навзамін перейшли на імпорт.

Того вечора батько не прийшов, але потелефонував, довго розмовляв з матір'ю, обличчя якої то блідло, то пашіло нездоровим рум'янцем. Сашко не сказав, що бачив батька з якоюсь тіткою, бо не надав і не міг надати цьому того фатального значення, щ неодмінно з'явилося, аби роки його були більші бодай на кілька.

Після розмови мати довго ходила з кухні у вітальню, потім з вітальні на балкон, знову до кухні, аж поки не зайшла у маленьку кімнатку сина, котрий учив уроки на завтра, сіла на ліжко-диван, що їх не так давно почала випускати легка промисловість, і розповіла Сашкові, що тата у нього відтепер нема. Тобто, він є, але в нього інша сім'я.

— Нічого страшного не сталося, сину, — казала мати високим театральним голосом, що з'являвся у неї в хвилини хвилювання. — Так інколи буває.

Сашко дивився на матір з недовірою, її слова здавалися йому неіснуючими, як слова якихось героїнь з п'єс, що їх мати, актриса театру юного глядача, вчила вдома напам'ять.

Батька заарештували після смерті Сталіна. Бойовий офіцер, політрук, редактор армійської газети, потім партійний працівник, він задовго до одкровень Хрущова на з'їзді висловив своє ставлення до фігури покійного вождя, ще й додав міркування стосовно діяльності керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства, заклики до перегляду її залізобетонних засад і сумніви в тому, що однопартійна система — єдино правильна.

Разом з батьком було ув'язнено кількох слухачів Івана Петриченка на зборах, які з піднесенням аплодували. Виступ був емоційний, місцями аж наївний. Зокрема, висловлюючись іронічно про політичну систему, батько, бажаючи дійти до свідомості найпримітивнішого слухача, вдався до алюзії з електричним струмом, у якому є позитивно й негативно заряджені елементарні частки, і саме тому вона, електрика, освітлює

оселі, рухає верстати — ну й тому подібний примітив. Мати згодом вийшла заміж за колегу актора, лисуватого веселого дядечка з рожевими щічками. Дядечко був легкої вдачі, не ліз до Сашка ані з ніжностями, ані з виховними напучуваннями, ставився до пасинка мало як не до рівні, але все одно, як не просила мати, приязні до Марка Михайловича той не відчував і не виявляв: мовляв, живеш тут, то й живи, а мене не чіпай.

Мати зберігала чернетку виступу Івана і дала почитати синові, коли почалася хвиля амністій. Чому? Навіщо? І досі Петриченко-Чорний не міг би відповісти. А невдовзі — життя вигадує і не такі колізії — з колимського табору повернувся Сашків батько.

Він з'явився під вечір, чомусь постукав у двері квартири, а не подзвонив. Сашко, тоді вже десятикласник, був удома сам — мати й вітчим грали у вечірньому спектаклі "Пригоди Тома Сойєра", вона — тітонька Поллі, а в нього був якийсь другорядний персонаж, афіша вистави висіла в передпокої.

Упізнати батька було важко: зчорніле обличчя, обтягнуте шкірою, пальці рук з пухлими кільцями суглобів, одяг явно з чужого плеча.

— Пустиш? — спитав батько, і його майже забутий голос пролунав, як грім небесний.

Батько попросився помитися, і поки у ванній шуміла вода, Сашко знайшов у гардеробі костюм, що провисів на плечиках бозна-скільки, черевики у коробці, сорочку і краватку, а труси і майку вийняв свої, бо спідньої батькової білизни не було.

— Не буде лаяти мати, що віддаєш одяг? — спитав Іван Трохимович, ковтаючи гарячий чай і обережно відкушуючи шматочки бутерброда.

— Це твоє, — сказав син. — Чому ти до нас?

— Нема куди, — сховав очі батько.

— А… та твоя? — Сашко спитав жорстко. — Мати заміж вийшла, ти знаєш?

— І та моя, як ти висловився, теж, — рівним голосом відповів батько. — Я знаю, Саню. Зараз піду. Може, хтось із колишнього товариства влаштує на ніч. Я потім потелефоную, завтра-позавтра. Спасибі тобі.

Батько пішов, а ввечері відбулася сімейна рада, що тривала нескінченно довго. Сашка вразив Марко Михайлович, запропонувавши, аби колишній чоловік матері, якщо не знайде притулку, поселився у його мікроскопічній однокімнатній квартирці, колись виданій йому театром. Він і досі навідувався туди, платив за комунальні послуги, жартуючи при цьому: мовляв, як вижене твоя мати, Сашку; буде де репетирувати роль тіні батька Гамлета.

Іван Трифонович прийняв пропозицію, пообіцявши, що компенсує всі клопоти, як тільки відповідна комісія вирішить питання працевлаштування і житлове. Одначе хвороба, набута на Півночі, втрутилася у ці плани, і через три місяці, саме під Новий рік, батько помер у акторській квартирці, щойно виписавшися з туберкульозної клініки.

Олександр Іванович і тепер не міг би певно сказати, ким вважав чи вважає батька — героєм на зразок "перших хоробрих" українців двадцятих років або ж наївняком-невдахою, який ліг під чавунні колеса жорстокого механізму влади, сам бувши одним із гвинтів чи гайок тієї конструкції. Можна — і, мабуть, треба було — вважати, що батьків протест був одним із перших виявів непокори, котрі помножилися потім, поступово, повільно, але невідворотно наближаючи глобальні суспільні переміни. Але долі вже широко відомих нібито переможців, колишніх в'язнів сумління, чиє життя було обірване у політичних битвах або перейшло у річище протестного споглядання реалій новітнього поступу

держави, ставили під сумнів не так доцільність їхнього жертовного шляху, як готовність суспільства прийняти радикальні рецепти виходу із зачарованого кола конформізму й покори.

Після курсів колеги вмовили Олександра не шукати місця в якомусь із московських театрів, не ставати попихачем у того чи того відомого режисера (багато з них викладали і робили пропозиції слухачам, зокрема і йому, Петриченку-Чорному), не чекати роками можливості поставити щось самому, а піти у вільне плавання режисером-постановником масових видовищ, що ставали модними, бо приносили концертним структурам чималі гроші, та й ще давали можливість і конструкторам цих дійств, режисерам, добре заробити.

Незважаючи на досить гострі суперечки, що виникали вряди-годи між дядьком і племінником, Олексій Трифонович прописав родича у московській квартирі.

— Буде хоч кому поховати старого, — сказав він Олександру. — Не лишати ж оце все нинішнім бузувірам. Ніхто не знає, як воно поведеться тобі в житті. Професія твоя хистка, хлопче. А так хоч притулок тобі надійний.

Даремно було відмагатись.

Телеграма від дядька знайшла Олександра в Новосибірську, там аншлагом пройшло два стадіонних дійства, далі мали їхати у Красноярськ, а потім у Владивосток. Текст був короткий і безапеляційний: "Приїзди негайно Більше нікому".

Залишивши все на напарника, Петриченко-Чорний полетів до Москви. Дядько вже не виходив на світ Божий, лежав, постогнуючи, на застеленому ліжку. Олександр викликав лікарів, ті наполягали на негайній госпіталізації, але Олексій Трохимович тільки кволо відмахувався.

— Я свій діагноз знаю вже відколи… Ну, помучите старого, опромінювати будете — і що, одужаю? Не брешіть собі й мені. Час мій вийшов. І так більше від батька вдвічі прожив. Досить. Знеболювальне випишіть — і вільні.

Відомча поліклініка сповістила міністерство, похорон був пристойний, на подушечках несли нагороди покійника, поминали Петриченка у міністерській залі, де відзначалися і мажорні, і печальні події. З ровесників Олексія Трохимовича лишилася жменька, деяких вели до мікрофона й назад до столу подпідручки, говорили вони слова, ніби написані заздалегідь і розмножені під копірку, дикція теж була схожа, бо й зубні протези, штучні щелепи теж робилися, вочевидь, тими самими фахівцями у відомчому медичному закладі.

Слухали ветеранів неуважно, знехотя, в залі переважали люди середнього віку з обличчями, сповненими відповідальності за велику державу, вдягнені у коректні однострої темних і темнуватих кольорів. їхні рухи при столі були уповільнено-округлі, лише чарку вони пили одним духом і так само швидко наливали нову. Олександру здалося, що майже нікому із присутніх не було шкода його заслуженого міністерського дядька, а вся ця учта — лише привід для того, аби попоїсти і випити на халяву — за рангом покійного гроші на похорон і поминки виділялися з бюджету.

Років три мотався Олександр Петриченко-Чорний неосяжними просторами Радянського Союзу, ставлячи грандіозні видовища на потребу публіки, що її ці стадіонні постановки електризували, надихаючи на трудові і всілякі інші подвиги, аж поки каса не почала подавати тривожні сигнали, і ажіотаж навколо масових дійств, а хоч би яка велика із зірок естради чи театру була ангажована на п'ятнадцять-двадцять хвилин, ішов на спад.

Петриченко-Чорний повернувся до Москви, шукав, де б докласти силу й талант, кілька років асистував своєму ровеснику, молодий театр якого ставав популярним, а далі й модним у столиці, де попри пильне

око культуртрегерів з погонами на сорочках під цивільними піджаками множився вірус невпокореного новаторства. Колега дав Олександру можливість вийти на публіку з власною постановкою. Петриченко-Чорний обрав Аристофана, і не безпрограшну "Лісістрату", а п'єсу "Жаби".

Працював він запоєм, толерантно вигострював і осучаснював античний текст так, аби він звучав злободенно. Преса, зубаста московська преса, виставу помітила, навіть одіозна "Комсомольская правда" віддала невеличке місце на шпальті, аби, з одного боку, похвалити режисера й акторів, а з другого — висловити щонайменше сумнів у автентичності текстів, особливо проголошених хором. Добре, що пасквілем на російську дійсність не охрестили. Головний режисер мав тривалу розмову з Олександром, зажадав прибрати, як він висловився, зайвий радикалізм, бо це поставить під удар весь репертуар, якщо не сам театр, який з таким трудом добував собі місце під сонцем межи інших, всесвітньо відомих, дуже відомих і теперішніх успішних і модних. Петриченко-Чорний обстоював своє бачення — мабуть, необачно, бо після кількох спектаклів "Жаби" зійшли з репертуару, хоча зала порожньою не була.

Олександрові на тоді йшов четвертий десяток, роль старшого куди пошлють була принизливою, він кінець кінцем полаявся з головним і подав заяву.

Доля, одначе, була прихильна до нього, бо саме у цю пору знайшов його у Москві колишній, ще інститутський однокашник, на тоді художній керівник знаного харківського драматичного театру, і запросив до себе — оновити репертуар, сформувати афішу, дістати, зрештою, звання на батьківщині. Зрештою Петриченко погодився і з головою поринув у роботу. Однокурсник не злукавив, дав колезі карт-бланш щодо репертуару, взяв на себе всі перемовини з чиновниками відділу культури, з обласним ідеологом, поцінувачем талантів актрис.

Працювалося Олександрові комфортно, спектаклі, поставлені ним, були помічені не тільки у старій, а й у новій столиці, художній керівник, Тимур Андрійович Бреза, пробив колезі звання заслуженого. Саме тут, у Харкові, Петриченко-Чорний одружився з актрисою свого театру.

Точніше кажучи, врешті вона дала згоду на шлюб. їхній роман міг тягнутися нескінченно довго, хоча Олександра не влаштовувала роль коханця вродливої і незалежної жінки, котра приходила в його простору квартиру на кілька годин, кілька днів, а потім полишала його холостяцьку територію і поверталася в свою комуналку, де їй дісталася від покійних батьків величезна, метрів сорока, кімната, поділена на дві половини вутлою перегородкою, і дві конфорки однієї з трьох газових плит на кухні-вокзалі. Але він стоїчно вичікував, не форсуючи матримоніальної події.

На відміну від Олександра, Тамара Томівна вже побувала під вінцем. Початкуюча актриса не встояла перед чарами тодішнього прем'єра, красеня Вахтанга Ерастова, сорокарічного брюнета, який уже грав Федю Протасова, але міг і Чацького. Коли Ерастов побачив, що кавалерійською атакою дівочі мури не здолати, він запропонував удвічі молодшій Тамарі руку і серце. Перший рік молодята прожили щасливо — принаймні так це виглядало для стороннього ока, а потім стали все більш відчутними майже непомітні підземні поштовхи, що віщували наближення серйознішого катаклізму. Попервах аж до дрібниць уважний до юної дружини, аж запопадливий, ніжний у ліжку, бо на свій неабиякий подив узяв її незайманою, Вахтанг досить швидко перетворювався на сибарита, вимагав не зрозумілої Тамарі якоїсь східної уваги до своєї особи (у жилах Ерастова нуртувала частка грузинської крові), міг жбурнути мало не в обличчя невипрасувані шкарпетки, і хоча потім бурхливо вибачався, не міг не посіяти в душі юної жінки зерен якщо не розчарування у шлюбі, то якоїсь позасвідомої настороги.

Вона, виходячи заміж, не зважала на репутацію Вахтанга як джиґуна, зальотника, їй, молодій актрисі, сцена ввижалася місцем священнодійства, а досить відверті розмови й чутки про той чи той

перелюб вважала виплодом нездорової фантазії літніх актрис, костюмерш, гримерш, і коли одна з актрис, Басалаева, тридцятирічна пещена дамочка, дружина високого міського чиновника, із загадковою усмішкою сказала Тамарі у гримвбиральні, розпитавши перед тим, як їй ведеться у заміжжі: "Еге ж, еге ж… а твій Вахтанг — боєць", вона не відразу зрозуміла смисл тієї фрази, пустила її повз вуха, бо подумала, що йдеться про сміливий виступ Ерастова на зборах, що на них мало хто наважувався не те що на критику — бодай на зауваження на адресу чи то дирекції, чи режисури.

Ту фразу розтлумачила їй невдовзі костюмерша Лідія Львівна, зухвала у поведінці хоч би й з художнім керівником, а з акторами, народними і заслуженими — і поготів. Лідія Львівна підсіла до Тамари, коли нікого поруч не було, погладила її плече і сказала: "Дитино, або вгамуй свого чоловіка, або йди від нього. Він тебе зраджує. На власні очі бачила. Оту моралістку, Басалаеву, у закапелку, по-собачому. Вибач. На якого біса тобі, молодюсінькій, цей підстаркуватий кобеляка? Поки дітей нема — тікай від нього. Не віриш? То я тобі скажу, що труси в нього у білий горошок, а біля копчика — родимка".

Тамара, слова не сказавши чоловіку, проти ночі забрала речі і повернулася у свою комуналку: Ерастов був зайнятий у вечірньому спектаклі. Ніч-запівніч чоловік став штурмувати двері комунальної квартири — телефона там не було, але Тамара його не впустила, лише у прочинені на півдолоні двері, взяті на ланцюжок, сказала: "Гарем не для мене. Йди під три чорти".

Всі подальші спроби Ерастова повернути втікачку нічого не дали. Тамара подала на розлучення. У суді чоловік намагався довести, що його обмовили, а наївна молода дружина повірила пліткам, проте суддя, літня жінка з незворушним поглядом василіска, пустила ламентації красеня-актора повз вуха і позов Тамари задовольнила.

Недовзі, несподівано для трупи, Ерастов подав заяву на звільнення і здимів з міста. Даремно цікаві шукали пояснення цього вчинку у

романтичний спосіб: мовляв, розбите серце, ображена гідність, і кидали криві погляди у бік Тамари. Все було значно простіше й тривіальніше. Чоловіку Басалаєвої стало відомо про окрасу, що нею оздобив його чоло Ерастов, і героя-коханця утришия вигнали не тільки з театру, а й з України.

Відтоді аж до приходу в театр Петриченка-Чорного Тамара не шукала собі щастя у шлюбі, театр був її єдиною розрадою.

Олександр Іванович до Харкова примудрявся бути холостяком. Романи в його житті були, але він придумував для них назви інших літературних жанрів, і прозивав, залежно від тривання у часі чи ще за якимись ознаками, то повістями, то новелами, то нарисами. Він знав ціну театральним амурам, що виникали з нічого й так само щезали в нікуди, рідко коли лишаючи по собі якийсь слід, то й поклав собі ніколи не бути випадковим персонажем у цих скетчах чи одноактівках.

Вважай, уперше в житті він відчув щось особливе, непояснимо сентиментальне і тривке, побачивши в новому для себе театрі Тамару, яка на тоді, позбувшись прізвища зрадливого чоловіка, повернула собі дівоче — Третьякова. Куди й поділися табу стосовно жіночого акторського племені і набутий чоловічий досвід, що в ньому була солідна частка скепсису.

Тамарі тоді було двадцять п'ять, йому значно більше, але не настільки, щоб це могло стати темою плитких і слизьких розмов у театральних кулуарах. Про невдале заміжжя Третьякової Олександру стало відомо випадково, він не надав жодного значення цій інформації, бо й справді не вважав цю обставину чимось посутнім для свого несподіваного і все глибшого почуття.

Тамара сприйняла перші знаки уваги режисера з насторогою, хоча вродженим ірраціональним почуттям виокремила Олександра з-поміж інших мужчин театру, та й сторонніх прихильників її обдарування з

числа глядачів і деяких чиновників обласних інституцій, готових багато на що, аби стати якомога ближче до вродливої жінки, нехай актриси.

Після вдалої прем'єри вистави, де Третьякова грала героїню, Петриченко-Чорний запросив усіх акторів до себе аби відзначити успіх. Казенні його двокімнатні апартаменти досі стояли майже пусткою, добре, що від попереднього пожильця лишився величезний стіл, купа бувалих у бувальцях стільців і ослонів. Олександр придбав одноразовий посуд пластикові скатертини, купу пляшок спиртного і наїдки, що впали йому в око у сусідньому гастрономі, де був шикарний відділ кулінарії.

Він затіяв усе це не тільки тому, аби ближчі й зрозумілшп стали йому ті, з ким на репетиціях неодноразб був прискіпливим, а то й різким, іноді аж нестерпним, і не сподівався, та й не хотів стати "своїм" — це було проти його правил, і взагалі було б неприродним; йому хотілося бути ближче до Тамари, побачити її у своїй квартирі, зробити хоча б маленький крок, півкроку до неї як до жінки.

Гульбище затяглося за північ, розходилися купками і поодинці. Олександр викликав для Тамари таксі — жила далеченько від нього — і поїхав з нею, незважаючи на запевнення, що все буде гаразд. Вони майже не розмовляли в машині, він тільки дивився на неї.

— Ми вам залишили такий розгардіяш, — сказала Тамара, виходячи з таксі.

Олександр вийшов за нею, взяв за руку.

— Справді, повний безлад. І тут, і тут.

Жест його міг здатися театральним — він приклав долоню до лоба, потім до серця — але погляд був благально-ніжним. Тамара знітилася, але вдала, що йдеться лише про побутові речі.

Олександра розбудив дзвінок. Подумав, що телефон, підійшов до нього, зауважив: перша година. Дзвінок повторився, і сонний Олександр нарешті зрозумів, що хтось стоїть за дверима.

То була Тамара.

Більше року вона мандрувала між його квартирою і своєю комуналкою, умовляючи Олександра почекати зі шлюбом.

— Хіба тобі погано? Ти вільний, я вільна. Пліток не буде, що віддаєш дружині ліпші ролі.

— І так пліток повно. Чому не хочеш за мене? Застарий? Чи не любиш?

— Не кажи так.

— Що, не можеш забути давньої кривди?

Тамара замовкла, і Олександр, розуміючи, що сказав зайве, теж мовчав; потім, не витримавши безглуздості того що чинилося в душах обох у цьому безгомінні, обійняв її і сказав:

— Як хочеш… Сама скажеш…

Вони одружилися навесні, і всі ті роки, що Тамаоа була поруч і в театрі, і вдома, між ними жодного разу не поповчила ота лиховісна іскра, що виникає інколи з нічого але нel віщує нічого втішного.

Тому Петриченко-Чорний не був готовий до відмови дружини переїхати в його новий театр. Він розумів, що Тамара багато що втрачає: як не як — заслужена артистка, репертуар, преса, публіка, а тут починати треба, вважай, з нуля… Але ж існувало інше, воно мало

переважити, якщо не перекреслити, то, принаймні, відсунути на другий план акторські амбіції…

Півроку чекав Олександр остаточного вибору дружини, сподіваючись, що врешті переконає Тамару переїхати до його, нарешті цілком його театру, де можна здійснити заповітні проекти, здобути право на жаданий маршальський жезл, що про нього мріє кожна творча особистість — без цього стимулу пісне життя, хоч як прикидайся байдужим до слави і перед собою, і перед людьми.

Марнославство — кепська річ, але акторська вдача така, що без нього не обійшовся жоден, хто вважає театральний кін метою і смислом життя. Можливо, дружина ще тривалий час вагалася б, та Олександру допоміг випадок: головний режисер чи не вперше за добрий десяток років віддав головну роль в новому спектаклі не. Тамарі, а зовсім молодій акторці.

Приїхавши до Харкова, аби забрати дружину, Олександр пішов до головного, давнього приятеля, аби потиснути йому руку і подякувати.

— За віщо? — спитав спантеличений Тимур Андрійович.

— Ти мені дружину повернув.

— У якій це спосіб? Що сталося?

— Забираю її до себе.

— Як це розуміти?

— А так: вона їде зі мною.

Бреза витягнув пляшку, шоколад і чарки.

— Образилась. Мовчала. Хоч би сказала мені… Ну й характер! Як ти з нею… Ти розумієш, тут жодних підводних течій, не її ця роль, вона ж кругом перша…

— Не переймайся. Я тобі справді вдячний.

— Ой, Сашко, це ж весь наш репертуар полетить!

— Святе місце порожнім не буває. Обійдеться.

Тимур Андрійович послабив галстука і розщебнув ґудзика на комірці під борлаком.

— Скажи ліпше, як тобі там ведеться? Як прийняли?

— Звикаємо: я до них, вони до мене…

— Шкода, що Тамара йде. Хоча ситуація справді дивна: ти там, вона — тут…

— Отож.

— А Тамарі якось поясни, ти це вмієш, що не її це роль, повір. Хоча це важко, розумію. Роки летять, ми це, на жаль інколи запізно помічаємо… Особливо жінки.

— Ти хотів сказати: актриси?

Бреза всміхнувся.

— Дай, Господи, тобі, Олександре, терпіння. Тамара ж запрагне перших ролей, а там — свої прем'єрші, еге ж? Хоча вона жінка розумна,

треба віддати їй належне. До речі, я тут почав збирати папірці для реляції в міністерство про її наступне звання. Як тепер бути?

— Об'єднаємось. Десь через рік-другий, добре?

— Якщо доживу.

— Дурниці.

Звання народної артистки Тамара Третьякова одержала через чотири роки після того, як переїхала до нового театру.

Олександр поклав усі сили, аби домогтися для дружини цього титула. Думка місцевого начальства, точка зору міністерських кабінетів, голоси преси всеукраїнської Й місцевої, а найперше дві яскраві прем'єри з Тамарою в головних ролях — усе було сплетено Петриченком-Чорним надійно й переконливо, і указ не приніс несподіванки, як бувало не раз з деякими претендентами на високі звання.

За ті вже солідні роки, що минули відтоді, як він очолив обласний музично-драматичний театр, сталися події, переломні в українській історії, і Олександр, сприйнявши їх своїм загартованим серцем, заходився був оновлювати — та ні, міняти репертуар, повикидав кілька олеографічно-барвистих спектаклів, котрі в радянські часи були чи не обов'язковими, бо мали з одного боку ідеологічну безневинність, а з другого підкреслювали тезу про розквіт національних культур. Трупа, особливо оркестранти, зустріли новації художнього керівника не вельми привітно, але й серед акторів і музикантів було чимало справжніх патріотів, які думали так само, як і Олександр Іванович.

Петриченко-Чорний заходився ставити "Народного Малахія" Миколи Куліша, потім — "Мину Мазала" і "Патетичну сонату". Вистави, попри майже сімдесятилітню відстань від явлення цих п'єс Курбасом і Таїровим, попри зміну кількох поколінь та історичних реалій, ішли

аншлагом, до міста приїздили столичні театрали і театральні критики, вийшли схвальні статті і в газетах, і в професійному журналі. Невдовзі Олександр одержав перше у своєму житті звання — причім без жодних з його боку зусиль.

Хвиля успіху тривала не так довго, як того хотілося, треба було шукати матеріал, котрий звучав би унісон із часом (Петриченко завжди був переконаний, що театр — чутлива мембрана суспільних настроїв і прагнень). Країну лихоманило, стихія мітингів, дискусій відійшла, впала економіка, людей у глядачевій залі катастрофічно поменшало, театр ставав не порошинкою, а скалкою в оці обласного й міського бюджетів. Отоді знайшлася п'єса початкуючого драматурга, місцевого журналіста і трохи поета, персонажі і колізії якої гостро відбивали реалії часу. Олександр добряче посидів з автором над текстом, прибрав ходульність, голу публіцистику, дописав один акт — словом, став співавтором, але пропозицію журналіста поставити своє прізвище як драматурга рішуче відхилив.

Та це не врятувало його від несподіваних неприємностей. Олександр — свідомо — не дуже наближався до керівництва області й міста, мав справу лише з відділом культури — і то лише для годиться; усе, що стосувалося фінансування, гастролей, участі акторів у всіляких обласного й міського масштабу урочистостях, було сферою директора, котрий знав усі ходи й виходи і не давав театру сісти на фінансову мілину, а на репертуар звертав увагу лише тоді, коли якісь спектаклі послідовно не збирали публіки.

Якби Павло Якимович Кузя хоча б погортав текст п'єси, то неодмінно попередив би Петриченка, на що наражається головний. І автор п'єси, по-собачому віддано заглядаючи в очі постановнику свого дітища, словом не обмовився, що колізії його твору мають реальне підґрунтя, деякі дійові особи аж надто нагадують місцевих посадовців — відставних і діючих.

Після прем'єри спалахнув справжній скандал, підігрітий ще й позитивною рецензією в обласній газеті — то вже постарався драматург-початківець. Слова Олександра Івановича — мовляв, гадки не мав, події і дійові особи вигадані, сприймалися і місцевими культуртрегерами, і високим начальством як відверте глузування над ними, відповідні реляції пішли до міністерства культури, і хмари над Петриченком набрали свинцевого кольору. На щастя, гроза не прогриміла: і перший обласний начальник, і мер міста саме у розпал скандалу полишили свої посади з волі тодішнього президента. Спектакль був поновлений, але витримав на афіші недовго — став осоружним Олександрові. Він затямив урок: не відривайся від земного провінційного життя, знай потаємні пружини, що впливають на його плин, будь ближче до хазяїв області й міста — не завадить, і театрові піде на користь.

Аби не ця його тактика, що нею він керувався з тих пір, навряд чи переконав би і міністерство, і ближнє бюрократичне коло в тому, що "Король Лір", поставлений у його театрі, додасть місту значущості в культурному контексті України (так пишномовно він висловлювався, спілкуючись із начальством), засвітить райдужний ореол над театром, поставить його в один ряд із заньківчанами й франківцями.

…Час було починати прогон. З анабіозом покінчено. Олександр Іванович підвівся з крісла, пройшовся навіщось кілька разів діагоналлю невеличкого свого кабінетика, перш ніж відчинити двері, і нарешті попрямував до глядачевої зали.

6

Ще не настала сьома ранку. Остаточно прокинувшись, він подумав, що минулий день був не таким бездарним, як інші цього тижня.

Його гостя спала, розкинувши руки над тонким простирадлом, обличчя її було таке, ніби й не спить, щось сказала уві сні, але він не

почув, що саме. Скаже, якщо запам'ятала сон. Він одкинув простирадло, побачив у ранковому світлі те, що бачив у вечірньому. Вона прокинулась, не виборювала незалежність і не чіплялася за рештки сну.

Потім побігла до ванної кімнати, а Василь Єгорович став під струмені води: у будинку поряд з просторою ванною було поставлено напівпрозору душову кабіну.

Обидва одночасно вийшли, витираючи залишки крапель, Василь Єгорович укотре побачив досконалу фігуру Ніни, трохи запалий живіт, темний трикутник унизу, що його він узивав бермудським (Ніна за це охрестила його хуліганом, бо у слові їй чулася брутальна складова, відома їй зі шкільної науки гевала-старшокласника), налиті здоров'ям груди.

Вони мовчки обнялися і постояли так трохи, підборіддям він торкався потилиці Ніни — був вищий на голову.

— Що в тебе сьогодні?

— Прогон. І прем'єра. Я ж казала.

— Хіба?

— Забув? У тебе на столі має бути офіційне запрошення. Головне — запрошую я. Чи домовитись про контрамарку?

— Справді щось видатне?

— Не знаю. Режисер із нас усі душі повитрушував.

— Це, мабуть, усю управлінську команду запрошено?

— Звичайно. Подія планетарного масштабу. Шекспір у вимірах провінції у двадцять першому столітті.

— Шекспір… Гм… Чому Шекспір?

— Світова класика.

— Дякую. Грандіозне пояснення. У мене освіта технічна, одначе, хто такий Шекспір, здогадуюсь.

Ніна засміялась.

— Цього достатньо. То прийдеш?

— Якщо не буде форс-мажорів.

— Ніяких мажорів. Для тебе гратиму…

Ніна стала навшпиньки, поцілувала Василя у щоку.

— Поголися, колешся…

Водій повіз заслужену артистку Ніну Пальченко до міста а голова адміністрації, за журналістською термінологією губернатор, Василь Єгорович Ємченко, поголився, вдягнув темний костюм, сорочку в дрібну смужечку, припасував галстук у фіолетових тонах, узяв телефон, аби побажати доброго ранку дружині.

За п'ятнадцять літ, що минули від дня їхнього весілля, особливо за останніх два роки, Марта звикла до самотнього ліжка. Ще коли вони разом жили в столиці і Василь невтомно просувався, спершу повільно, а потім усе динамічніше, владними щаблями, він просиджував ночі, готуючи термінові папери в Кабміні, а потім в адміністрації Президента, і

це стало нормою в їхньому подружньому житті. Марті ніколи не спадало на думку, що в чоловіка, окрім службового обов'язку, можуть бути інші причини днями, а подеколи й ночами не переступати порога квартири. їхні діти, хлопчик і дівчинка, забирали весь час, матір'ю вона була за покликанням. Якби в них не було дітей, можливо, у Марти з'явилося б почуття самотності, порожнечі життя, а то й підозріливість і ревнощі звили б гніздо в її розсудливій голові, а так за постійними клопотами спершу про здоров'я і добробут дітей, а далі про шкільні успіхи нащадків їй ніколи було перейматися дурними думками.

У відпустку — це було залізне правило — вони їздили всією сім'єю, і того курортного місяця разом з чоловіком і дітьми Марті вистачало надовго.

Брати сім'ю на Слобожанщину, куди його було призначено для наведення порядку (так і сказала перша особа держави при короткій зустрічі віч-на-віч: "Наведи порядок, Василь Єгорович, покладаюсь на тебе"), Ємченко не став. Підстав на те було більше, ніж потрібно: по-перше, доля губернатора завжди непередбачувана, місцеві діячі в усі часи ревниво ставляться до "варягів", мало що можуть вигадати, аби позбутися прийшлого, якщо він почне наступати на мозолі; по-друге, залишати достойну столичну квартиру в престижному районі було б — щонайменше — необачно: ніхто не знає, які несподіванки може підкинути життя; по-третє, діти вчиться в гімназії вищого ґатунку, провінція ніколи не дасть такого рівня освіти, що б там не казали; по-четверте, мінімум раз, а то й більше на місяць доводилося бувати в столиці, контактів у телефонному режимі з президентською командою і з кабмінівськими генералами було не досить. Отож, він казав жартома дружині: "Вважай, вийшла заміж за далекобійника, тиждень у рейсі, два дні дома". Марта вдавала, що сприймає чоловіків гумор, лише якось сказала так, ніби між іншим: "Цікаво, що робитимеш, коли перестанеш свою хуру ганяти? Ваші хури, здається, ремонту не підлягають: або на металобрухт, або..." З'ясовувати, що саме стояло за тим другим "або", Василь не став, одначе, віддавши належне здоровому глузду дружини, віджартувався: "Колись, може, перекваліфікуюсь на диспетчера. Хоча і

так і так перспектива однакова: від сидячої праці сама знаєш, що й на чому буває".

Можливості аварії, кар'єрної катастрофи Ємченко не припускав, шостим чи сьомим специфічним апаратним відчуттям передбачав примарні, туманні перешкоди, гіпотетичні небезпеки і знаходив ті варіанти рішень, дій чи протидій, що давали оптимальний результат.

До пори, коли почалася його управлінська кар'єра, Василь Ємченко встиг закінчити аспірантуру при політехнічному і захистити кандидатську. Можливо, і далі йому слався б науковий шлях, але молодий кандидат вирішив поєднати теорію з практикою і пішов працювати на відносно молоде підприємство електронної промисловості. Саме там підхопила його хвиля народного ентузіазму, що супроводжувала рішучі переміни суспільного клімату. Ємченка, завсідника мітингів, при нагоді непоганого оратора, помітили. Дільничний інженер, до того ж був кваліфікованим фахівцем, і нічого дивного в тому, що невдовзі він замінив фахівця старої школи на посаді головного інженера, не було. Далі — пішло-поїхало: міська рада, де він займався проблемами комп'ютеризації освітніх закладів, цілих галузей господарства, а далі — несподівана пропозиція балотуватися до Верховної Ради.

Чотири роки депутатства у тогочасному парламенті дали Василеві неабиякий вишкіл і досвід, його позицію сторонній спостерігач міг би назвати центристською, бо Ємченко не з обережності, лишень керуючись здоровим глуздом технократа, не гуманітарія, не загострював політичні пристрасті, виступаючи з депутатської трибуни, а звертав увагу на речі посутніші: економічне здоров'я країни, необхідність модернізації всього розмаїтого господарства, поліпшення виконавської дисципліни на всіх рівнях управління. Він ніколи не був членом колись єдиної і єдино мудрої партії, через те йому не свистіли, коли він попередив, що непродумана, ковбойська капіталізація, приватизація — загроза для економіки, побудованої на інших принципах, і вимагав надійних механізмів, маяків контролю в морі

вільного ринку. Комуністи йому аплодували, і даремно, бо й залізні лещата плану Ємченко вважав неефективними, і предметно доводив це під оплески запеклих опонентів, прихильників імпотентної і через те войовничої суспільної утопії.

Коли термін депутатства минув, молодій енергійній людині видалася заманливою пропозиція роботи в Кабміні, і він не став балотуватися вдруге, а пішов на визначену ділянку роботи — в управління енергетики. В цю пору Ємченко до свого кандидатського диплома додав ще документ про закінчення управлінської академії, зробив цей крок без підказки, ніби передчував, що це буде не зайвим.

Статурний, високий, непоганий зовні, атлет з густою каштановою чуприною на тлі кабмінівських кадрів, здебільшого низькорослих, через одного лисих чи лисуватих, з погано прихованими черевцями, проте метких, вишколених, залізнооких, мав вигляд викладача фізкультури в навчальному закладі для осіб з фізичними вадами, і це було причиною зайвої і недоброзичливої цікавості колег не тільки до його діяльності у відділі, але й до біографії "красунчика", його сімейних справ, загалом — приватного життя. Коли спроби віднайти якийсь ґандж у біографії чи спіймати Ємченка на чомусь такому, що могло б правити за компромат, нічого не дали, а прихильність начальства до фахівця стала очевидною, колеги почали набиватися до Василя Єгоровича у друзі, але особливого успіху в тому не мали. Так само нічим не кінчалися спроби втягнути Ємченка в розмови з політичним присмаком чи суперечки навколо діяльності того чи того міністра і рівня його компетентності. Ні, Василь Єгорович не грався у грибоєдовського Молчаліна — просто кількома фразами давав зрозуміти, що не належить до тих, хто, на манір обласканої челяді, все одно норовить вимастити свого пана. Робив він це так майстерно, що лише згодом колеги починали розуміти, що камінчики, кинуті Ємченком нібито навмання, падають на їхній город.

До адміністрації першої особи Ємченка було запрошено в наказовий спосіб: президент не бачить іншої людини на пропонованому місці, а це довіра й честь, що переважує будь-які особисті інтереси, поставитись до

пропозиції із сумнівом чи якимись насторогами означає мало не зраду національних інтересів. Про національні інтереси Василь Єгорович по саме нікуди наслухався ще в парламенті і знав, що цю карту витягують з рукава нечисті на руку гравці, якої б масті вони не були — червоної, жовто-блакитної, біло-голубої, і щойно домігшись свого результату, відразу забувають про патріотичну риторику, що нею тільки-но терзали вуха українців.

Нова робота попервах забирала весь ущільнений час, причім не сама вона — тут Ємченко був як риба у воді, — а вивчення складної диспозиції і взаємин між складовими президентського апарату. На той час він знав, як досвідчений священик Святе письмо, що успіх на новому місці гарантований не професійно зробленим, а знанням, кому, які наскільки результати його діяльності будуть корисними, а кому — навпаки.

Ємченко лишився серед небагатьох фахівців середньої ланки, які не позбулися своїх місць після зміни хазяїна головного крісла. Більше того — нова перша особа підвищила цінного працівника, дала йому більше повноважень і подеколи виявляла ознаки довіри. За таких обставин призначення Ємченка на місце людини, яка була запеклим опонентом нового президента і розмахувала над областю прапорами інших кольорів, могло бути прогнозованим: обласні адміністрації, а найперше люди, що їх очолювали, проходили нещадну процедуру люстрації, опоненти йшли у відставку, призначалися нові люди. Від них очікували успіхів у господарюванні, зміцнення кадрового корпусу і — найголовніше — беззастережної відданості.

На Слобожанщину Ємченко приїхав у всеозброєнні: вивчив особові справи керівники області, котрі залишилися на місці після кадрової чистки, досконально проштудіював господарські звіти й фахові оцінки цих реляцій, зважив плюси і мінуси життєдіяльності області, особливості краю, відповідальність за успішність якого відтепер лягала на його плечі.

Перший рік нового призначення минувся Ємченкові на колесах авта, у вагонах місцевих і транзитних поїздів, на борту вертольота. Наради проводив короткі, зупиняв спроби демагогії похмурою фразою "Ми не на мітингу", не випускав з ока ані сільське господарство, ані будівництво, ані харчову галузь, ані індустрію, особливо роботу гіганта машинобудування минулих часів, приватизованого за керівництва попередника його попередника; годі було б думати про те, аби повернути підприємству його колишній статус, але Ємченко шукав шляхи до цього, чим нажив впливових ворогів — аж до анонімних листів з погрозами, авторів яких клялися знайти міліція і прокуратура, звичайно ж, без жодного результату.

У квартирі, виділеній йому, Василь Єгорович майже не бував, частенько ночував у кімнаті відпочинку за просторим кабінетом, обладнаній цілком пристойно для траперського побуту, як називав він свій теперішній спосіб життя.

Лише влітку наступного року, спекотного липневого дня, попросивши секретарку принести йому холодної води, він подумав, що надалі такої гонки і щоденної напруги може не витримати, і згадав про заміську так звану губернаторську резиденцію, "освоїти" яку йому не раз радили найближчі колеги — заступники.

— Там же ніч відбути — здоров'я на тиждень надбати. Ліс, озера, повітря казкове. Година дороги — і ви в раю. Сидір Ковпак знав, де партизанський рух починати. Деякі землянки, до речі, Й досі збереглися. Не меморіальні — натуральні. Час, звичайно, над ними попрацював, але якщо схочете від колотнечі сховатися, то залюбки.

Спокусливі тиради нарешті подіяли, і Ємченко вряди-годи почав навідувати цей справді казковий куточок, то більше, що резиденція була обладнана не згірш од п'ятизіркового готелю.

Телефон у Києві довго не озивався, Василь уже хотів вимкнути мобільний, коли Марта нарешті озвалася.

— Була під душем, не чула, Василю. Як ти?

— Як завжди. Що там у нас? Як діти?

Ємченко дивувався собі: ніби й не випурхнула щойно з його ліжка коханка — голос рівний, спокійний, розважливий.

— Коли приїдеш? Діти скучили.

— А ти?

— Я теж. Тебе вже місяць не було.

— Роботи по зав'язку. Як там, у столиці? Що люди кажуть?

— Черг немає, грошей обмаль — нічого нового. Та й спілкуюся з такими ж матінками, як я, а ми народ специфічний. Моя інформація необ'єктивна.

— Серйозна ти жінка, Марто. У гімназії все гаразд?

— Відмінники наші дітки. То коли будеш?

— Як покличуть. Думаю, невдовзі.

— Звучить обнадійливо.

У голосі дружини Василь Єгорович відчув нотки якщо не невдоволення, то щонайменше — втоми.

— Ти здорова, Марто?

— Цілком. Діти теж. Усе гаразд, Василю. Як твої справи?

— Все як належить. Я тебе обнімаю.

— І я… Щасливо.

Від розмови у Ємченка лишився мулький осад: вперше за їхнє шлюбне життя він пустився берега, а головне — не відчув і натяку на докори сумління, що мали б хоч якось озватися. Що з ним? Шкіра задубіла? Серце закам'яніло?

Навряд чи він закохався у що Ніну, красуню з оксамитовим голосом і фігуркою випускниці. Чому ж тоді, щойно вирядивши коханку, згадує минулу ніч як дарунок долі, а не пікантну пригоду, що вряди-годи трапляються з чоловіками його ризикованого сорокап'ятирічного віку? Чому, знаючи, які небезпеки створює собі, бувши свідком краху службового шляху колег, звинувачених у перелюбі, їхнього падіння на найнижчі рівні життя і їхньої деградації, дозволив собі нехтувати сигналами запобіжників і продовжувати таємний зв’язок з жінкою, що припинити його поклав після першої ж ночі з нею — надто великі неприємності чигали не так на неї, як на нього, першу особу в місцевому табелі про ранги, креатуру президента?

Василь Ємченко не мав відповіді на це. Надто привабливим був заборонений плід, і бажання відчути його смак ще і ще раз пересилювало аргументи здорового глузду.

7

Ємченко побачив Ніну Пальченко на сцені місцевого театру під час концерту, присвяченого Дню незалежності. Зазвичай він відвідував тільки урочисті частини подібних заходів, сидів у президіях, виступав, а

потім знаходив привід, аби не лишатися на хороводи і солоспіви. Під час депутатства і перебуваючи на державній службі відвідав не один десяток подібних дійств, закроєних здебільшого за неписаним шаблоном. Рятував постановників високий рівень мистецьких колективів і виконавців; на святкові концерти запрошували столичних зірок і — для антуражу — щось варте уваги з провінції. Ніхто не відмовлявся від участі у трансльованих на всю країну помпезних концертах (хіба що хвороба тенора чи баса ставала на заваді), бо всі знали, що це можливість отримати чи звання, чи нагороду на блузку або вилоги піджака, а ще краще — колись у майбутньому мати неофіційне запрошення до товариства сильних світу цього, де, погамувавши естетичну спрагу присутніх, можна вирішити болюче своє питання, непідйомне в будь-який інший спосіб.

Минулого серпня Ємченко трохи затримався, шукаючи нагоди, аби непомітно щезнути із зали, і ця затримка коштувала йому годинного сидіння на жорсткуватому кріслі: міська культуртрегерша, яскрава крупногабаритна блондинка. взяла його попідруку і майже силою перешкоди запланованій втечі.

— Ви, Василю Єгоровичу, даруйте, звичайно, не зверта те уваги на нашу культуру. Розумію, розумію: завантажені як ніхто. Не знаю, як вас на все вистачає, але, Василю Єгоровичу не на все. Я не буду просити у вас дотацій на культуру — просто побудьте в залі, подивіться, послухайте. У дечому і ми можемо позмагатися зі столицею, даю слово.

Ємченку нічого не лишалося, як усміхатися і під конвоєм напахченої блондинки, командира підрозділу культурного фронту, сісти в першому ряду.

Якби номер Ніни Андріївни Пальченко був у другому відділенні, навряд чи якась інша нагода звела б їх так коротко як нині, бо з другої частини пишної й розлогої імпрези Василь Єгорович пішов, послався на невідкладні справи.

Дама від культури нашіптувала на вухо Ємченкові інформацію про ансамблі, читців і солістів, про постановника концерту, художнього керівника обласного театру Петриченка-Чорного, а коли оголосили вихід Ніни Пальченко, вимовила вголос:

— Наш соловейко!

Ніна справді співала чудово, оплески довго не влягались, вона вийшла на поклон, але співати щось іще не стала: як пояснила дама від культури, в кожного виконавця — лише один номер, це залізне правило.

Актриса впала в око Ємченкові, він залюбки ще послухав би її, помилувався вродливим обличчям, довгим концертним платтям з розрізом спереду, що давав можливість побачити стрункі ноги вище колін. Щось схоже на мисливський чоловічий інтерес, атавістичний і непереборний, спалахнуло на мить у ньому. Він хотів був розпитати у своєї сусідки про цю акторку, але вчасно схаменувся: подібні речі неодмінно стануть предметом перешіптувань, і їхнім джерелом стане оця ось пишнотіла захисниця редутів культури.

Повсякденна клопітна веремія забрала з собою враження Василя Ємченка від концерту і співачки Пальченко надовго, та якось серед списку тих, хто записався на прийом, він побачив прізвище художнього керівника театру Петриченка-Чорного, і спогад про красуню в концертному платті з розрізом потішив його душу. Візит режисера він відклав на завтра, натомість загадав апарату терміново дати дані про заклади культури, а окремо — про обласний театр, його бюджет, репертуар, трупу, керівника.

Ємченка зрозуміли правильно, і невдовзі біля його столу акуратною чотиригранною пагодою вивищувались особові справи, а збоку лежала довідка про мережу ще живих клубів (їх залишилося небагато), кількість всуціль приватних кінотеатрів, про народні театри, ансамблі, картинні галереї, музеї, бібліотеки — аж до жалюгідних шкільних, районну і

міську пресу, телевізійну студію. Завершувалась довідка дописаним, вочевидь, навздогін переліком пам'ятних місць області, пам'ятників історичним і культурним діячам краю — від часів революції 1917 року, радянської епохи і новітньої споруди на честь незалежності держави.

Дбайлива рука апаратника вивела також бюджетну цифру, що стосувалася галузі (чорт забирай, як іще це назвати!) культури, а поряд — загальну цифру обласного бюджету. Відсоток теж був виведений — з точністю до третього знаку після коми.

Переглянувши цю канцелярську писанину, Ємченко розворушив папки з особовими справами і витягнув одну.

Після казенного життєпису Петриченка-Чорного (доведеться з ним розмовляти, тож мусить щось знати) він докопався до біографії Ніни Пальченко. Не заслужена, не народна. Двадцять вісім років. Заміжня. Вища театральна освіта. Пальченко, Пальченко... Василеві Єгоровичу прізвище було звідкілясь знайоме. Чекай, чекай... Полковник Пальченко, начальник військо-технічного училища, ще на початку роботи його знайомили з усіма більш-менш важливими керівниками, в тім числі із міднолицим кремезним полковником інженерних військ... Невже він — чоловік цієї актриси?

Ємченко погортав особові справи народних і заслужених акторів театру — їх було жменька — і поклав папку на стосик, утративши інтерес до цього заняття.

Петриченко-Чорний, як і всі, записані на прийом, мав десять хвилин, аби викласти свої проблеми, але наступному відвідувачеві довелося чекати черги більше як півгодини. Звідки головному режисерові було знати, що спонукало першу особу адміністрації зацікавитися проблемами театру? Він і гадки не мав, що цей могутній зовні чоловік з набутою вже репутацією жорсткого керівника цікавиться не так

фінансовим станом театру і творчими планами колективу, як шукає шляхів, аби стати ближче до однієї особи жіночої статі.

З кабінету Ємченка Олександр Іванович вийшов окрилений: обіцяно було фінансову підтримку додатково до міністерської, Петриченко-Чорний мав подати кілька кандидатур акторів на звання, ремонт приміщення театру, що відкладався з року на рік, ставав реальністю: губернатор запевнив, що за гастрольні місяці — уже наступного року — все зроблять.

Олександр Іванович запросив Ємченка на відкриття сезону.

Театр починав сезон дотепною, іронічною постановкою модної п'єси київського драматурга, парадоксальної версії відомого ще з часів Тірсо де Моліна й Жана Батиста Мольера сюжету. Вибір Петриченка був вимушеним: решта спектаклів вимагали хоча б кількох репетицій, а цей, доволі свіжий, ще не вивітрився з пам'яті виконавців і постановочної частини. До того ж дійових осіб у п'єсі було небагато, і це полегшувало клопоти.

Головну роль літнього, якщо не старого спокусника жінок грав Олег Гардеман, юну дівчину — Ніна Пальченко, її коханого — зовсім молодий актор. Годилося б головного героя фати комусь із старших акторів, хоча б маститому Салунському. Олександр Іванович попервах репетирував з ним, та чи роль Михайлові Кононовичу не подобалася, чи просто застарий був для динамічних мізансцен, придуманих режисером, але нічого путнього зі спроби не вийшло, і Петриченко-Чорний звернув свою увагу на Гардемана. З Олегом справи пішли краще, тут було і непідробне бажання ще молодого актора зіграти персонаж важкої вікової категорії — це завжди в акторському середовищі вважалося вищим пілотажем — і запропонований автором варіант малюнка ролі. Труднощі виникли із гримом, та зрештою удалося зістарити сповнене живої сили обличчя Гардемана, щоб воно не виглядало маскою на сцені. До того ж світлом керував досвідчений майстер.

Весняна прем'єра мала успіх, про неї схвально відгукнулася місцева преса, причім левова частка компліментів пролунала на адресу виконавця головної ролі, а не постановника чи героїні.

Тоді роман між Ніною і Олегом перейшов межу ідеальних стосунків, але в театрі ніхто й гадки не мав, що між ними є щось поза професією. Аби відвести від себе й коханця навіть тінь можливої підозри (у театрі сотні очей і вух, така вже ця паскудна й плітконебезпечна царина), Пальченко тоді вдавано обурилася, що газетні лаври було віддано переважно Гарлеманові, й не шкодувала різких слів на адресу партнера — так, щоб усі чули і це було донесено до вух Олега. Звичайна професійна акторська недоброзичливість — хто ж міг запідозрити, що це всього лише димова завіса?

Ніна не була аж так щаслива у подружньому житті, і цю свою таємницю тримала під сімома замками, бо ніхто б не повірив що рядова провінційна актриса, якою вона, двадцятидворічна, вперше вийшла на професійну сцену, може нарікати на шлюб, який для багатьох місцевих красунь у віці наречених означав би справдження заповітних бажань.

Бравий полковник Сергій Михайлович Пальченко, начальник потужного військового навчального закладу, по суті єдиного такого в державі, міднолиций здоровань, завжди чисто виголений, без жодного ґанджу, з меткими і ніби розумними очима, був старший від Ніни на десяток років.

Свого часу, замолоду, був одруженим, але тодішня його дружина не витримала побуту, частих переїздів, і після того, як чоловік зробив їй зауваження — мовляв, не півроку ж збирати брудну білизну, здай хоча б у пральню, не мені ж прати комірці, шкарпетки й носовики, — влаштувала типову жіночу істерику на такому рівні децибелів, що чули всі дружини офіцерів, котрі мешкали по сусідству в обладнаному під житло бараці, а потім спакувала свої нехитрі пожитки і гайнула до батьків, які, до речі, давно нагледіли для неї достойну партію. Дітьми вони не обзавелись, тож капітан, якому всі співчували, цю поразку на

сімейному фронті пережив легка Зі службою в нього складалося, жінок після розлучення вистачало, і так воно б у його житті тривало невідь як довго, аби на черговій інспекції генерал, знайомлячись з офіцерськими кадрами, перспективними щодо кар'єрного росту, не звернув увагу на капітана Пальченка. Викликавши капітана на бесіду, генерал придивився до виструнченого офіцера, запросив жестом сідати і після грузької паузи вирік:

— Так, капітане. Матимеш майора. Поїдеш заступником в училище. Дамо квартиру. Єдина умова — одружись, як тільки приїдеш за місцем служби. Даю півроку. Не більше. Блядунів терпіти не можу. Ти, кажуть, свою норму у цьому паскудстві перевиконав. Берись за розум, а не за…

У такий оригінальний спосіб Пальченко одержав нове призначення. Ставши невдовзі майором, він з головою поринув у роботу, не вилазив з майстерень, курсантських казарм, польових навчань. Начальник училища, чекаючи виходу на пенсію, все поклав на молодого заступника, і недаремно: в наказах мілітарного міністерства училище згадувалося як зразкове.

За роботою, щоденною колотнечею майор Пальченко забув про слова генерала щодо одруження — точніше, подумав, що то звичний армійський ідіотський жарт. Аж ні — той самий генерал приїхав у зразкове училище і, побачивши перед собою знайоме, тверде, з мідним відливом, обвітрене обличчя офіцера, спитав напряму:

— Одружився?

— Шукаю! — виструнчився Пальченко.

— Що, шукач зіпсувався? Я що казав?

— Я не можу на будь-якій, товаришу генерал… Робота до того ж…

Генерал подивився на офіцера зневажливо.

— Даю ще місяць, майоре. Від нежонатих — увесь бруд в армії.

— Два! — раптом вирвалося у Пальченка.

На тому аудієнція скінчилася, а майор приступив до розв'язання клятого питання. За чаркою в сім'ї начальника училища він розповів про свою проблему. Дружина начальника, огрядна, миловида, добра, якими майже завжди бувають такого типу жінки у її віці, довго сміялася.

— Ну, діти, їй-Богу, діти. Теж мені клопіт! Он все місто переповнене нареченими! Ти що, майоре, всерйоз цим переймаєшся? От армія! Сказав генерал — умри, а зроби.

І сам Пальченко не розумів, чому він, доросла людина, має виконувати дурнувату забаганку солдафона в генеральському мундирі, котрий вважає, що всі нежонаті, як він вишукано висловився, — блядуни. Та все ж почав ходити у кінотеатр у центрі міста, вдавано байдужим оком накидати на дівчат і молодиць, прислухатись до їхнього щебету, розмов між ними і молодими людьми, аби хоч трохи наблизитись до кола їхніх інтересів, манери спілкування — не хотів бути незграбою, як доведеться зачепити котрусь із вродливиць словом.

Якось в училищі розповсюджували квитки до театру, і Пальченко в партикулярному вбранні, від якого добряче відвик, сів у крісло третього ряду, роззираючись навсібіч. Публіка не дуже потішила око — літні й старші люди, подружні пари, лише з галерейки чулись дзвінкі молоді голоси.

Давали водевіль. Ще до відкриття завіси заграв оркестр, налаштовуючи публіку на веселу хвилю, повільно вгору і вбік поїхала запона сцени, світло залило декорації, вистава почалася з

танцювального номера, далі заспівали жінки, вбираючи наречену перед весіллям.

Пальченко сидів близько, ще й бінокля взяв навіщось у гардеробі, то йому було видно обличчя жінок у масовій сцені, густо вкриті гримом, підведені брови, масні мазки помади на бувалих у бувальцях губах. А от наречена була цілком природна — трохи пудри на обличчі, можливо, та й усе. Не потрібні цій красуні були ані наведені брови, ані штучний вогонь помади, ані краплі атропіну ув очі.

Майор гадав, що ця актриса гратиме головну роль, але помилився: сцена готувань до весілля була такою собі затравкою подальшого дійства, йшлося у п'єсі про долю й страждання іншої, старшої жінки, і бінокль Пальченка знайшов обличчя і стан молодої актриси тільки наприкінці вистави, знову у масовій сцені, де сільський народ, здебільшого його жіноча половина, журно співав про надію на те, що доля нарешті всміхнеться людям і щастя не омине тих, що заслуговують на краще життя.

Поки Пальченко пішки добувався на свій куток до нещодавно отриманої квартири, ще не обжитої, схожої на філію казарми, обличчя молодої актриси, яка так гарно співала, раз по раз виникало перед ним.

Наступного вечора, вже у парадній військовій формі, майор знову сидів у глядачевій залі. Вчорашній спектакль ішов підряд три дні. Пальченко розпитав у контролерші, де службовий вхід, дочекався, коли актори почнуть виходити після вистави, боячись одного: не впізнати її обличчя вночі.

Над дверима службового входу світила доволі яскрава лампа, вколо неї кружляла зграя мошви і нічних метеликів, внизу, під трьома східцями, стояв з трохи прив'ялим букетом міднолиций майор, пильно вдивляючись в обличчя жінок, котрі виходили поодинці, парами і зграйками по троє-четверо.

Він впізнав її миттю, тільки-но Ніна ступила крок на ґанок, під світло великої лампи-двосотки. Крім Пальченка, біля службового входу юрмилося з десяток театральних фанатів і фанаток, і майор, котрий стояв за їхніми спинами, раптом рішуче розсунув гурт своїми бетонними плечима і став перед дівчиною, як міліціонер під час виконання своїх обов'язків (так потім жартувала Ніна).

— Це вам, — сказав він командирським голосом і подав букет.

Майорські зірочки відблискували крихітними золотниками, значки і дві нагороди ховалися в тінь, обличчя Пальченка було дурнувато-піднесеним, кисті рук видалися Ніні величезними — вони такими й були.

— Дозвольте відрекомендуватися...

Пальченко назвав своє ім'я й по батькові.

Ніна стрельнула очима у бік колежанок, які збоку спостерігали цю сцену, стріпнула світлим вінчиком волосся і відповіла:

— Ніна.

8

Тоді вона була новачком у трупі, для неї все тільки починалося після студентства, і Сергій Пальченко був першим глядачем, хто виявив до неї інтерес як до актриси (вона, певна річ, лукавила, нічим особливим на сцені похвалитися тоді не могла, і споконвічний жіночий інстинкт підказував, що цей бравий офіцер зі смаглим твердим обличчям не поцінувач-театрал, а закоханий у неї мужчина, в гіршому разі — шукач пригод, але на те не було схоже).

Затинаючись, Пальченко попрохав дозволу провести Ніну — тоді Стадник — додому. Вона вагалася, повернулася обличчям до товаришок,

котрі ще не розійшлися, і побачила, як одна з них кивнула: мовляв, не лови гав, не будь Хомою, на те ярмарок.

І Ніна пішла у супроводі нового знайомого нічним містом до невеличкого театрального готелика-гуртожитку, де ділила дванадцятиметрову келію з такою ж, як сама, молоденькою артисткою.

Сергій освідчився невдовзі після того вечора. Ніна не знала, що їй робити — надто навальним був штурм майора. Потелефонувала тітці, єдиній родичці, яка виховала сироту-племінницю і вивчила. Жила тітка в районному центрі тут же на Слобожанщині, заледве за дві години їзди від обласної столиці.

— Доню, — так тітка завжди, змалечку, називала Ніну. — Хай тобі серце підкаже. Я вже стара, що я скажу… Шлюб завжди лотерея. А раптом виграєш? А як у театрі не складеться, тоді що? Якщо він тобі до душі…

Весілля зіграли розкішне, на сцені столи вгиналися від наїдків і пляшок, Сергій, якби міг, влаштував би й салют з гармат училища.

Тітка приїхала до Ніни загодя, придивлялася до майора старечими, але меткими очима, й урешті зробила висновок: "Надійний мужик". За весільним столом вона всю увагу приділила не веселим і дотепним гостям, навіть не молодятам, а столичному генералу, який возсідав за столом справді по-генеральськи. Підпивши, генерал звернувся до веселого гурту так, ніби перед ним плац з шерегами підлеглих — безмовних і переконаних, що вустами промовця глаголить найвища істина. Запевнивши всіх, що армія як ніколи сильна і боєздатна (хоча всім було відомо, що це не так), генерал довго розводився на тему впливу подружнього життя на зразкове виконання військового обов'язку і заліз у такі двозначні нетрі, що жіноча половина гостей почала перешіптуватись і сміятись. Це примусило промовця грюкнути кулаком по столу, від чого вистрелила напіввідкоркована пляшка шампанського

й залила його мундир липкою рідиною. Та високий чин не зважив на те і закінчив громовою фразою:

— За здоров'я нареченої і нареченого, який виконуватиме шлюбний обов'язок так само неухильно, як і військовий!

Сергій молив Бога, аби цей генерал не вибовкав, що призвідцею швидкого шлюбу став його наказ і перспектива подальшої кар'єри підлеглого, бо тоді навряд чи вдалося б переконати Ніну, що керувало ним тільки чисте й непоборне почуття.

А було це саме так — бравий майор закохався у свою обраницю настільки, що перший його шлюб і ті пригоди, що траплялися потім у нього з жінками, видалися неіснуючими, ніби всього цього зовсім не було в минулому, ніби він уперше прилучається до ще не відомих йому глибин почувань, і це бентежило його геть не романтичну душу, навіть трохи лякало.

Ніна ж від початку їхнього знайомства зрозуміла, що цей прямоспинний військовий буде як віск у її мистецьких руках, виконуватиме всі її бажання, навіть примхи, з відданістю підлеглого, який обожнює свого командира. Незважаючи на різницю у віці, нестачу досвідченості, вона, несвідома спадкоємиця тисячолітнього жіночого досвіду, до того ж актриса, настільки вивчила характер, нехитру вдачу чоловіка, що могла бути певна: за його бетонними плечима почувається не як полонянка, а як правителька дому, до того ж така, що її кохають віддано Й беззастережно — може, не такі вже вишукані прояви цього почуття, може, надто прямолінійні, особливо в ліжку, зате вона надійно влаштована у побуті і в театрі почувається не як легкий об'єкт полювання місцевих самців, а як надійно захищена від хтивого ока заміжня, розквітла, самодостатня жінка, віддана своїй професії і готова до служіння театру не за жалюгідну плату, а на всю потугу покликання, відчуття якого не полишало її.

Роки не барилися. Сергій став начальником училища, одержав, на порушення міськрадівських норм, шикарну трикімнатну квартиру — щоправда, за рахунок фонду свого міністерства — мовляв, нащадкам потрібен буде простір. Але нащадків не було. Спершу Ніна вмовила чоловіка почекати: ще молода, потім, нині головне — театр для неї, кар'єра — для нього; потім була невдала вагітність, Ніна болісно пережила викидень, лікарі порадили рік-другий утриматись від народження, і переляканий Сергій носився з дружиною, як із порцеляновою вазою.

У театрі нарешті для неї рушив лід: одну з головних ролей художній керівник віддав дублерці замість своєї дружини, — його, Петриченка-Чорного, дійняли розмови про те, що репертуар всуціль будується на народній Третьяковій, а молодим ходу немає. У київській газеті, рупорі міністерства культури, вийшла стаття, присвячена проблемі творчого зростання молодого акторського покоління, і серед театрів, де молодим велося не з медом, було зачеплено і їхній.

Саме тоді на горизонті з'явився новий актор, Олег Гардеман. Петриченко-Чорний ввів його у кілька спектаклів, в одному з яких у Ніни й Олега були сцени з обіймами і цілунками. На репетиціях усі ці ніжності тільки означалася, а от на сцені доводилося хитрувати, аби глядач не запідозрив, що замість справжніх почуттів йому підносять сурогат. Способів вийти з подібних ситуацій акторське плем'я навигадувало безліч, і не було проблемою користуватись тими прийомчиками, та якось Олег, увійшовши в роль по-справжньому, цілком натурально, пристрасно поцілував Ніну в губи, і вона не могла — бо роль! — пручатися. За кулісами Олегові від неї дісталося, він вибачився, але при цьому так дивився на Ніну, що помилитися було неможливо.

Удома, сидячи перед старовинним трюмо, купленим задешево на розпродажу в меблевій комісіонці, яку конкуренти накрили мокрим рядном, Ніна згадала той поцілунок, і губи їй мимоволі склалися у загадкову усмішку. Добре, що її не бачив чоловік, бо навіть він,

упевнений у своїй половині на всі сто відсотків, він, військова душа із шкірою носорога, міг би збентежитись: щось із жінкою не так.

Але полковник Пальченко того дня рано влігся спати, бо на світанку мав вирушати в поле на навчання; вночі він обійняв дружину, розраховуючи на схвалення цього поруху з її боку, але Ніна не відгукнулася, і Сергій, знаючи, що буде, якщо він почне наполягати, повернувся на звичний правий бік і заснув.

День народження Ніни було заведено відзначати на дачі-літо, воля, зелень, річечка. Вона кликала своїх колежанок і колег, він ~ товаришів по службі. Кухнею Ніна не переймалася, чоловік усе замовляв у ресторані, напої запасав загодя, отож гуляти можна було б і на другий день, якби гості залишалися на ніч, а як ні — училищний автобус із водієм чергував за воротцями ділянки, посеред якої стояла дача — два фінських будиночка на цегляному фундаменті, об'єднані галерейкою в одну архітектурну споруду, трохи дивну, але зручну, простору й до ладу спланована. Дача була гордістю полковника Пальченка.

Того літа Ніна запросила Олександра Івановича з дружиною, театральних ветеранів Салунського і Шлика, обох теж з їхніми половинками, відставними актрисами, двох молодих акторок, з якими водила дружбу, і Олега Гардемана, свого партнера у виставі "Кицька на розжареному даху".

Сергій покликав у гості заступника з вагітною дружиною, начальників головних служб училища, теж із половинами, а також дівчат з їдальні, аби іменинниця не мала клопоту зі святковим столом. Його було накрито просто неба, від можливого дощу страви, напої і гостей захищав велетенський навіс, зімпровізований з брезенту списаних армійських наметів.

— Чисто тобі сільське весілля! — порадував хазяїна Михайло Салунський. — Де троїсті музики?

— Не мели дурниць, — пробувала вгомонити народного артиста дружина. — Яке весілля?

Пальченко всміхався:

— Тут що завгодно можна відзначати — і весілля, і народження…

— І похорон, — додав невгомонний Самунський. — Як помру, поминайте мене отак, під ясним сонечком, на свіжому повітрі, щоб пташки співали і кузьки стрибали.

— Не спішіть на той світ, колего, — втрутився Шлик. — А оце все хто попоряє?

Він широко повів рукою у бік безберегого столу.

Гардеман подарував Ніні купу ніжно-рожевих троянд, їх було стільки, скільки років іменинниці.

— Ну от, гадала, що це таємниця. Хто тобі сказав? Більшають букети, ближчає старість…

Вони, як майже всі однолітки, старші й трохи молодші, були в театрі на "ти".

— Я, Ніно, приніс би вісімнадцять троянд, але боявся, що комплімент буде надто нахабним.

— Ну, сьогодні приймаю всі словесні перебільшення.

— Без перебільшень. Ти справжня красуня.

Олег був запрошений до гурту гостей уперше.

— Ти, часом, не накинув оком на нашу Ніночку? Або ж вона на тебе? — з прямотою Івана-дурня з казки спитав Олега Микола Михайлович Шлик, коли той звернувся до нього за порадою на предмет подарунка.

— Гляди, хлопче, наші полковники всі озброєні і стріляти вміють. Там такий чоловік, що рогатим не ходитиме, будь-кому причинне місце попсує, коли що.

Олег зухвало віджартувався:

— Боятися попа, то й у вівтар не йти. Господь з вами, Михайловичу, краще скажіть, що їй до вподоби, ви ж знаєте не перший рік знайомі.

Гардеман намагався не признаватися собі, що після того публічного поцілунку на сцені думає про Ніну, переймаючись почуттями геть не безневинними, одначе собі не збрешеш Олег розумів, що не має шансів хоч якось стати ближче до цієї яскравої, талановитої жінки, цілком, на відміну від нього влаштованої у житті, одначе хижі чоловічі думки все частіше навідували його, ставали нав'язливими і подеколи лякали його, та ненадовго.

Ніна не могла не відчути, що з її партнером коїться щось таке, чому не можна знайти пояснення, якщо не припустити найпростіше і найприродніше — особливо після того поцілунку на сцені. Врівноважена і тверезa у повсякденному житті — цілковита протилежність її сценічним персонажам, поривним і пристрасним, — Ніна дивилась на свій шлюб та й узагалі на такого роду співжиття жінки й мужчини, спокійно і без ілюзій. Вона не шкодувала, що вийшла заміж не так на хвилі емоцій, як на спокійних підказках здорового глузду, добре знала: не будь тією людиною, що догори щетиною, бережи, що маєш. То була житейська мудрість тітки, і Ніна була не проти сповідувати її ще й через те, що подумки вважала своє заміжжя ще однією роллю, котру випадало грати — куди подінешся — щодня, але цю роль можна було вдосконалювати, шукати в ній нові можливості й барви, а то й просто

повторювати стереотип — чоловікові (вона з часом переконалася) геть не було помітно, що дружина вдома як на кону. Ніна робила вигляд, ніби по-справжньому переймається службовими клопотами Сергія, і він увірував у це; коли заходили сусідки, офіцерські дружини, не так по дрібну господарську позичку, як мати потім харч для теревенів та пліток, Ніна поводилася з ними на рівних, носа не дерла, норовила подарувати якусь дрібничку — то пуховку, то патрончик помади, а то й контрамарку на спектакль, і бажання щось вивідати й піддати осуду у сусідок вивітрювалось, натомість і собі вони переймалися необхідністю бути у формі не тільки поза межами квартири, а й на власній кухні, не крутитися перед чоловіками вранці з кучмою на голові, у несвіжому халаті і з невмитою фізіономією.

Що ж, роль є роль, і грала її Ніна натурально, проте відчувала небезпеку: маска могла прирости і замінити справжнє обличчя. Ця прикрість неодмінно спіткала б Ніну, якби не сцена — те місце, де жило її серце, сумління, єство актриси, де будь-яка роль давала їй можливість (чи ілюзію) достеменного життя, а хоч би дія п'єси відкидала її в минуле чи позаминуле століття. Сцена, театр були для неї справжньою реальністю, а домашній побут — декорацією й узвичаєною умовністю.

Ніна вагалася, чи запрошувати на день народження Олега, бо наперед знала, що може початись щось не передбачуване й некероване, на зразок того поцілунку, але, мабуть, саме це знання підштовхнуло: цікаво, а що ж далі?

Негода, що збиралася на силі після полудня у розпеченому від ранку повітрі, не розрядилася дощем, грім поохкав, погиркав, та й відкотився на південь разом із спалахами невидимих блискавиць і темними подушками хмаровиння.

За столами було гамірно і весело, сипав дотепами Салунський, несподівано для Ніни теплими були слова Петриченка-Чорного, він навіть ужив слово "талант", застерігши, що це не іменинне перебільшення і не дія коньячних градусів, а що раніше ніколи цього не

казав, то тільки з виховною метою, а ще — аби заздрість і ревність, "чудисько з зеленими очима", не діставало молоду актрису в колективі, де всі або Едмунди і Чарлзи Кіни в одній особі, або Сари Бернар чи Рити Хейворт, хоча ніхто, мабуть, не бачив цих акторів на сцені, а якби й побачили, то все одно вважали б, що у них виходить краще, аніж в їхніх знаменитих попередників.

Петриченкові аплодували й сміялись, Ніна — найперша, вона підійшла до Олександра Івановича і поцілувала його, а потім, секунду повагавшись, поцілувала і його дружину, народну артистку Тамару Третьякову.

— Це щоб я не ревнувала, — прокоментувала Третьякова. — Тобі сьогодні, Ніночко, все можна, тільки не думай, що я дозволю тобі цілувати режисера і взавтра.

Гості справно пили, їли, іменинницю вмовили заспівати, потім ще і ще. Микола Шлик під'юджував Олега Гардемана:

— Поможи іменинниці, хай відпочине трохи. Заспівай, лайдаку!

І Олег наважився. Голос мав пристойний, на вухо жодна тварина йому не наступала, тож успіх мав за столом величезний.

Ближче до півночі співи гуртові і сольні зринали вже не так часто, старші люди і колеги Пальченка почали потроху збиратися, водій десь віддалік прогрівав мотор автобуса.

Гардеман теж збирався поїхати, але добряче підпилий хазяїн, якому Олег сподобався і співами, і витривалістю щодо щедрої чарки, зупинив його:

— Куди ти зібрався?

Він перейшов на "ти" настільки природно, без тіні хмільного безцеремонного амікошонства — так, ніби зналися невідь-відколи, — що Олег пустив коротке звертання повз вуха.

— Чого тобі плуганитися до міста? Що там забув? Місця повно, відпочинеш, ранком можемо на риболовлю, га? Лишайся, їй-Богу!

Аби знав полковник Пальченко, до чого призведе його підігріта оковитою гостинність, пішов би в будиночок знайшов табельну зброю і без попереджувального пострілу вгору всадив би півобойми у гостя.

Про такий поворот Олег подумав наступного ранку, коли між ним і Ніною сталося те, що інколи буває незначним епізодом в акторському житті, інколи — ударом дзвону долі луна якого триває у вухах, а подеколи й у серці, невідомо скільки часу, відпущеного людям на перемоги й поразки, здоров'я і хвороби, успіхи й невдачі, горіння і тління, праведні і грішні вчинки.

Дачний будинок, його хазяї і гості вгомонилися десь близько першої ночі, теплої липневої безмісячної ночі, пропахлої випарами перегрітої за день зелені, тихої до дзвону у вухах, напоєної ароматом квітів, ледь видних під вікнами дачі.

Ніна намагалася заснути, та даремно: весь уже минулий день згадувався їй, згадувались деталі перемовок, дотепи, вся атмосфера за столом, невимушена й безконфліктна. Сергій розкинувся горілиць і раз по раз пробував хропіти, Ніна торсала його, але спроби поновлювались, і вона тихенько вислизнула з ліжка. У темряві кімнати вона побачила проти вікна силует букета троянд, подарованих Гардеманом, згадала його погляд, спрямований до неї, коли Олег співав за столом "Місяць на небі…".

Спати Ніні не хотілося, тинятися кімнатою чи сидіти у задушливій темряві, відшукавши крісло у кутку, — теж, і вона, як була, голісінька,

намацала на спинці стільця недбало кинутий вночі халатик і вийшла з будинку під темне небо, всипане рясними розсипами зір.

Їй схотілося скупатися, і Ніна вийшла за ворітця садибки. Річка — точніше, малий потічок — метрів п'ять завширшки, не дуже глибока, схована за шерегами верболозу, була відгалуженням основного річища Псла; здавалося, якісь велетні свого часу, можливо, ще до народження Христа, взяли й спрямували води річки в улоговинку поряд, аби мати їх якнайближче до своїх тодішніх осель. І справді, якби поглянути на цю місцину згори, не можна було б не помітити величезний камінь, що невідь звідки з'явився тут, у рівному степу. Від цього каменя, мініатюрної скельки, води Псла ділилися на основне річище і вузький потічок, що огинав довжелезний, схожий на веретено острів, аби кілометрів за чотири знову з'єднатися з матірними водами.

Потічок можна було перейти бродом, аби через острів вийти до швидкої в цих місцях течії Псла, а можна, якщо ліньки, і тут купатися вволю: дно потічка то йшло вглиб метрів до трьох — так, що сміливо можна було пірнати з берега, то піднімалося перекатом, де води було по коліна.

Ніна пішла до кущів, загорнувшись у халатик, абсолютно певна, що вона одна-єдина на цьому клаптику землі під банею чорного неба, всипаного зорями, ніби над нею збільшений у мільярди разів купол планетарія, що його вона бачила у дитинстві, коли тітка вперше повезла школярку до Києва.

Щось зупинило її перед купинами кущів. Здалося на мить, що за ними хтось або щось є, відчуття затишку і безпеки зникло, Ніна ладна була піти назад, так і не торкнувшись води, але постояла трохи, послухала тишу і розвела руками гілки верболозу.

— Не лякайся, — сказала темінь голосом Олега. — Це я. Я знав, що ти прийдеш. Не бійся, Ніно, я сам боюся. І себе, і тебе, і нас обох укупі.

— Чого ти тут? — спитала Ніна, розуміючи всю безглуздість своїх слів.

— Не знаю. Не спалося.

— Відкіля ти знав, що прийду?

Олег нічого не відповів — привид в офіцерському плащі-наметі з капюшоном на голові.

— Ти купатися? — нарешті вимовив він. — Я теж. Плаща мені твій чоловік на ліжко поклав для тепла.

Слова, буденні дріб'язкові слова, вилітали в нічну тишу і розчинялися в ній.

Нарешті Олег ступив крок до Ніни і торкнувся її плечей, відчувши, що під халатиком нічого немає, окрім жіночої плоті.

— Ходімо у воду, — сказав він ледь чутно. — Не бійся мене, — повторив Олег, скидаючи на траву цупкий плащ, під яким теж не було нічого.

— Що ти робиш, — шепотіла Ніна, знаючи, що Олег її не чує, — ти збожеволів…

Там, у темряві води, а потім на бережку, на старому командирському плащі, вони віддалися одне одному, як оті доісторичні примітивні люди, котрі колись відвели каменем-скелею води ріки сюди — може, й для того, аби так само, як оце тепер вони, любитися під мовчазним темним небом, забувши про все на світі.

Їхній роман тривав рік — то спалахував, і обоє не могли ніяк погасити жадання, то ледь жеврів, аж до відчуження, коли обставини були виші за них.

Саме в таку пору згасання й ревнивого відчуження чуттів і Олег, і Ніна приїхали з відпусток, він з Карпат, вона з Криму, де цілий місяць разом з чоловіком ніжилася у морських хвилях, під гарячим південним сонцем, і повернулася засмагла і ніби молодша.

На перший спектакль сезону на запрошення Петриченка-Чорного, про що він неодноразово нагадував секретареві (Ємченко звільнив секретарку після того, як молода швидкоока красуня забула сказати шефу про терміновий дзвінок прем'єр-міністра), прийшов Василь Ємченко.

Після вистави — режисер дуже просив про таку ласку — Олександр Іванович повів хазяїна області знайомитися з трупою. Якби він знав, чому Ємченко погодився прийти на спектакль, неодмінно доважив би до своїх прохань ще кілька. І вистава, і п'єса Ємченкові сподобались, спілкувався він з демократичною акторською братією на рівних, щік не надимав, сміявся з дотепів Салунського, разом з усіма вийшов з кабінету Петриченка до службового входу і на тротуар, під дрібний дощ вересневої ночі, і так віртуозно, легко, ненав'язливо попросив у Ніни Пальченко дозволу підвезти її додому, аби не промокла, ніби щодня мав справу з акторським народом і щовечора висмикував з гурту жінку, яка йому подобалась.

Як тільки його "лексус" рушив, залишивши під навісом службового входу спантеличеного Олега Гардемана і братію, що відкривала парасолі і піднімала коміри піджаків і плащів, Василь Єгорович сказав:

— Я не вперше милуюся вами, Ніно Андріївно. Ви окраса нашого театра. Дивуюся, що керівництво й досі тримає вас у чорному тілі.

— Ви помиляєтесь, я граю то щодня, то через день. Я в репертуарі.

— Я не про те, Ніно Андріївно. Скільки років ви на сцені?

— Сьомий сезон. А що?

— Люблю цифру сім. Хоча знаю, що нумерологія — річ підступна, якщо не шкідлива, бо плекає в людей даремні сподівання, та все одно сімка для мене щасливе число. Хочете, буде й для вас?

— Ви про що?

— А про те, що такий талант, як у вас, має бути визнаний і відзначений відповідно. Про звання заслуженої артистки не думали?

"Що це з ним? — подумала Ніна. — Здається, так просто все це не закінчиться..."

А вголос сказала:

— Актори — люди залежні і марнославні. Але званням безталання не прикриєш. Така професія.

Вона придивлялася до Василя Єгоровича, майже фізично відчуваючи впевненість у собі господаря авта, хвилі спокійної сили, що йшли від нього. Сила та була зовсім не агресивна, Ємченко не дозволив собі жодного недвозначного слова, провокативного жесту.

— А я не вважаю марнославство гріхом. Ми, все суспільство, дуже скупі на вияви визнання і поваги, і дуже часто програємо через нашу неувагу до людей. Багато хто цілком заслуговує на суспільну шану, роками й десятиліттями, часто позасвідомо сподівається, що його

працю, та й його самого, помітять і належно відзначать, але частенько — намарно. Це несправедливо.

— Знаєте, Василю Єгоровичу, якщо це про мене чи мок колег, то, на відміну від інших професій, ми майже щовечора одержуємо порцію шани — аплодисменти, квіти. І знаєте, буваємо щасливі.

— Це прекрасно, Ніно Андріївно, і все ж я сподіваюсь, що керівництво театру не сліпе.

Він сказав це так, що Ніні стало ясно: впливовий і владний мужчина вже зробив кроки, які давали йому впевненість у подібного роду заявах.

— Навіть не знаю, що вам сказати.

— І не кажіть. Знаєте, Ніно Андріївно, я був би вам дуже-дуже вдячний, аби ви знайшли хоча б кілька годин вільних для мене — поза театром. Якось…

І, випереджаючи можливу негативну реакцію з боку вродливої жінки, Василь Єгорович додав:

— Боже борони вас подумати про щось… що виходить за рамки здорового глузду. Ви заміжня жінка, я знаю, я теж одружений. То як, мені сподіватися?

Ємченко витягнув портмоне, дістав прямокутничок цупкого паперу.

— Це мої телефони, плюс мобільний, найзручніший. Друзям нічого було робити, віддрукували візитки, всього тридцять штук — для конспірації. Тут просто прізвище, ім'я і телефони. Мені сподіватися?

"Будеш остання дурепа, якщо не всміхнешся і чогось туманного не пообіцяєш. Язик тобі всохне, чи що, теж мені моралістка чортова", — пронеслися в голові Ніни не вельми благородні думки і слова — акторська професія жорстока, інколи назовні вилітають і непарламентарські вислови.

"Кар'єру в білих рукавичках жінки не роблять, — згадалася їй фраза, сказана мимохідь Михайлом Кононовичем Салунським (він і гадки не мав, що почує хтось сторонній, бо розводився на предмет дружини режисера Третьякової зі своїм дружком Шликом), — швидкість, з якою актриса скидає трусики перед начальством, запорука її успіху в театрі". Тоді вона почервоніла й ладна була затопити в пику народному артисту, а тепер, сидячи на зручному сидінні шикарного авта, маючи тривалий досвід в дотриманні суворої жіночої таємниці, вирішила не бути інженю.

Взяла візитку, поклала її до сумочки.

— Відмовити вам, Василю Єгоровичу, те саме, що відмовити собі. Тільки не кажіть, якщо потелефоную, що не знаєте, хто відриває вас від державних справ.

— Ваш дзвінок дорівнюватиме президентському.

Ніна засміялася.

— Таких грандіозних перебільшень я ще не чула.

9

Щаслива й тривожна пора, поки Ніна робила перші кроки на сцені, нехай і провінційного, але справжнього професійного театру, згадувалися їй подеколи як радісно-безпредметний сон юної дівчини, котра від кожного дня, та що там — від кожної години — чекає справдження романтичних сподівань.

Ця по-своєму приваблива смуга її життя відійшла достатньо далеко — і в часі, і в розумінні нею того, що в театрі, на цьому олтарі Мельпомени, як і скрізь у житті, достатньо тіньових сторін, і тут вистачає потаємних і явних змагань за першість, за успіх будь-якою ціною, навіть за копійчані матеріальні вигоди, і олтар будь-якої миті може стати не святим, а лобним місцем.

Досі, особливо після заміжжя, Ніні Пальченко вдавалося обходити дрібні й більші колізії в трупі; вона не працювала ліктями, аби напроситися на роль, не ставала на той чи той бік, коли виникали раптові, часто безглузді протистояння, не брала на себе роль третейського судді, коли їй хотіли це накинути — одне слово, намагалася бути лише актрисою, сподіваючись, що врешті-решт за другорядними прийдуть полі перші.

Коли Петриченко-Чорний віддав їй головну роль, що впродовж двох сезонів була за його дружиною. Ніні здалося: нарешті з-за хмар проглянуло сонце, прийшов її жаданий час, віднині обрії ширші, небо вище, повітря чистіше. Та стан ейфорії тривав недовго: вперше вона відчула холодок у взаєминах з колежанками, які ще вчора мало не нав'язувалися в подруги, та й завжди далека від будь-яких змін температури у трупі, така собі небожителька місцевого масштабу народна артистка Тамара Третьякова тільки робила вигляд, що байдужа до успіхів молодої актриси і розподілу ролей її чоловіком.

Знайомство з Ємченком і його прозорі натяки на мажорний перебіг її кар'єри навряд чи були збігом обставин або ж виявом щирого, простецького захоплення її акторськими здібностями. Безпомилкова жіноча інтуїція підказувала їй, що доброчинністю й безкорисливістю тут не пахне. Але думати про плату за можливі благодіяння Ніна не стала — нехай як буде, сама — жодного кроку.

Ніна розповіла чоловіку, що губернатор підвозив її додому, казав компліменти — навіщо Сергію дізнаватись про це від когось із колег?

— Мене знайомили з Ємченком. Давненько вже, як він іще ставав на область. Фундаментальний мужик. Кажуть, у фаворі в президента, а там хтозна. Чого це він такий люб'язний?

— Випадок. По дорозі підвіз.

— Нічого такого, Ніно?

Сергій інколи демонстрував щось схоже на хазяйську ревність — у такий спосіб він виявляв свої почуття. Це завжди смішило Ніну — відтоді, як він піклувався на дачі про Олега і дав йому стару командирську накидку, на якій...

— Нічого такого, він вихований чоловік.

Зате Олег, бувши свідком уваги Ємченка до коханки, влаштував їй сцену.

— Ну, як тобі наш губернатор? Любов на задньому сидінні, як в Голлівуді?

Ніна спалахнула.

— Слухай, ти...

У неї забракло слів від образи й люті, але вони знайшлися.

— Ти свиня. Брудний кабан. Пігмей. Хто тобі дав право?

І раніше в їхніх стосунках траплялися несподівані землетруси, але вони не сягали двох-трьох балів, а цього разу дійшло до всіх дванадцяти за шкалою Меркаллі, попри те, що і він, і вона говорили упівголоса, не зриваючись на крик, і обличчя їхні випромінювали спокій — обидва

пам'ятали про те, що в театрі майже завжди є невидимий третій, цікавий і безжальний.

Ніна гнівалась цілком щиро, хоча десь там, у глибині душі вона, як майже кожна жінка, вже знала, що зустріч з Ємченком неодмінно матиме те продовження, можливість якого брутально озвучив Олег. Мужчини теж передчувають небезпеку, мусила вона визнати, але вислуховувати маячню ревнивця не мала наміру.

Вони стояли у порожньому фойє, Ніна на всяк випадок глянула ліворуч-праворуч, аби переконатися, що вони справді тут самі, і сказала наостанок, не давши Олегові можливості вдруге розтулити рота:

— Я не твоя власність. Затям. Лицедій... До нових віників пам'ятатимеш.

Того ж вечора вона хотіла телефонувати Василеві Єгоровичу, але передумала: виходило б так, що нав'язується. Але для себе вирішила твердо, що собачим тим побаченням з Олегом бозна-де і бозна-як треба покласти край. То на початку він був ніжніший від янгола, а тепер герой-коханець вирішив, що має на неї права. А дзуськи!

Кінець вересня був теплішим за серпень. Дні ще не настільки покоротшали, аби людям не вистачало часу поніжитись під досі гарячим сонцем, на річці було повно купальщиків, вечори зберігали залишки денного тепла, лише вночі можна було відчути, що осінь от-от почне хазяйнувати на свій лад.

Полковник Пальченко подався у поле на стрільби, у середу й четвер Ніна в спектаклях не була зайнята, і вона набрала номер мобільного телефона, віддрукований на прямокутнику з цупкого картону.

— Я пришлю машину. За чверть години. Водій Володимир Миколайович. "Лексус" пам'ятаєте?

Автомобіль минув центр міста, швидко лишив за собою будинки передмістя і виїхав на заміську дорогу, набираючи швидкість.

— Куди це ми? — спитала Ніна, трохи спантеличена таким розвитком подій. — Я гадала…

— Василь Єгорович чекає на вас у заміській резиденції, по-нашому — дачі. Він хіба не сказав? Це недалеко. Він там працює.

Ніна промимрила щось на зразок фрази про поганий зв'язок і сказала собі: "Не будь дурепою".

Крім Ємченка і водія, на службовій дачі наче не було нікого, одначе стіл на веранді був накритий, страви затулені білосніжними паперовими серветками. Володимир Миколайович загнав машину в гараж метрів за п'ятдесят від будинку і розчинився у лісі, що починався відразу за дачею. Крізь підлісок і стовбури сосон проглядали віддалік стіни і дах ще одного, значно меншого будиночка.

Василь Єгорович у світло-сірому спортивному костюмі з опуклими літерами "Champion" на куртці мав вигляд якщо не атлета-важковаговика, то, принаймні, тренера команди.

— Вас не шокує моя екіпіровка? — спитав він, побачивши як не іронію, то здивування у Нініних очах. — Можу перевдягнутися. Проте, є інший варіант. Перевдягніться ви, Ніно, і, якщо немає заперечень, після ланчу можемо піти по гриби. Повно опеньок у лісі. Любите гриби збирати, чи байдужі до такої забавки?

— Гриби? — перепитала Ніна. — Не пам'ятаю вже, коли останній раз була в лісі. Хіба школяркою.

Ємченко повів Ніну до кімнати, де все було наготовлено: новенькі кросівки, товсті шкарпетки, тренувальний костюм жовтогарячого кольору.

— Може, в душ після дороги? — спитав Василь Єгорович перед тим, як залишити Ніну саму. — Двері поряд. Вода гаряча й холодна. Там і рушники, і простирадла.

Ніна кивнула, але не мала наміру скористатися з пропозиції. "Ще не вечір", — подумала вона, беручи на озброєння захисний чорний гумор, хоча поки що не було підстав для думок про захист. Вона швиденько перевдяглася, дивуючись, що і кросівки, і костюм були саме її розмірів.

— Як ви вгадали?

— Що саме?

— Розміри. Ніби хтось мірку знімав.

— А я на око. Підійшло? Дуже радий.

— Може, в роду кравці були? Чи вчилися?

Ємченко всміхнувся.

— Я з вашою костюмеркою не спілкувався, заспокойтесь. А чи були кравці у нашому роду? Були. Бабуся шила, півсела обшивала, сестра в мене кравчиня, всіх своїх дітей обшиває. Четверо в неї.

— А у вас, Василю Єгоровичу?

Вони закінчували ланч, запиваючи наїдки червоним іспанським вином. Ніна зауважила, що Ємченко п'є вино по ковточку, геть не так, як інші знайомі їй чоловіки — наче воду.

— У мене двоє. Хлопець і дівчинка. Джентльменський набір.

— А чому…

— Чому сім'я не зі мною? Так зручніше і їм, і мені. Посада не вічна, я тут по горло в справах, це сьогодні дав собі трохи волі. Спасибі вам.

— За що?

— Навідали, розрадили. То що, гайнемо в ліс?

— А… а вам можна отак, без нікого?

— Ви про охорону? Пусте. Жодної небезпеки. Я сам ще наче на силі. Не хвилюйтесь, Ніно. Вам охорона забезпечена. У моїй особі.

— Тоді справді я спокійна.

Ліс був переснований павутинням, довгі нитi основи вгорі і внизу то тут, то там були мистецьки заплетені радіальними і круговими узорами, густі сіті у снопиках сонячного світла переливалися кольорами райдуги, а в затінку павутиння не спостеріг би й найзіркіший представник мушиного й комариного племені. Ніна вже кілька разів потрапляла в павучі сіті, ойкала, смішно витрушувала сивенькі пасма з волосся, оббирала павутиння з обличчя.

Нарешті вони вийшли до вирубки, де Василь Єгорович обіцяв розсипи грибів.

— Тепер глядіть уважно, Ніно, під пеньки, між ними, не поспішайте. Скажіть правду, ви коли-небудь полювали на гриби? Щось мені здається…

— Не здається. Ми жили серед степу, які там гриби…

— Ну, тоді причащайтесь. Глядіть, як треба різати.

Він під носом у Ніни, яка не помітила поряд з собою цілу сімейку, акуратно зрізав опеньки і поклав гриби в її плетений з лози кошик — і це було у дачному господарстві.

За пару годин їхні козубки були повні.

На зворотньому шляху Ємченко розпитував Ніну про батьків, про дитинство, і робив це так природно і ненав'язливо, що Ніна незчулася, як її внутрішня насторога, що виникла ще по дорозі сюди, розтанула, випарувалася. їй здалося, що вони з Василем Єгоровичем знайомі хтозна-скільки і по-доброму, що він їй ніби старший товариш, якому можна довіритись, з яким легко і надійно.

Але коли вони зайшли в будинок, пересторога знову заворушилася. Погодившись приїхати сюди, вона мала бути готова до чого завгодно і не мала шукати шляхів до відступу. Це було б просто смішно: доросла жінка ще до ще дорослішого чоловіка, який їй явно симпатизує, для того, щоб назбирати грибів, з'їсти солянку і антрекот, поговорити про погоду і міжнародне становище, а потім помахати мужчині, який пообіцяв їй не що-небудь, а звання, веселою ручкою з вікна машини, що відвезе її, цілу й неушкоджену, до стін сімейної фортеці.

Ємченко дивився на гостю.

— Про що ви думаєте, Ніно?

Вона звела трохи винуваті очі, ніби він піймав її на чомусь такому, чим не варто було перейматись за цих обставин.

— Хочете, вгадаю? Ви думаєте: невже він примусить чистити це море грибів?

Ніна засміялася.

— Не вгадали.

— Ну, якщо не про гриби… тоді про те, що буде сьогодні далі.

Повагавшись, Ніна вирішила не грати в хованки: відповіла, дивлячись просто у вічі Ємченкові:

— Так. Саме про це.

Василь Єгорович підійшов до неї упритул.

— Я скажу. Нам приготують вечерю. А далі вибір ваш: або вас відвезуть додому, або ви залишитесь наніч, і ми зможемо ще й поснідати разом. М и не діти, Ніно, і я хочу, щоб між нами не було недомовок і гри невідомо у що. Ви… ти мені дуже подобаєшся. Я хочу бути з тобою і цю ніч, і всі ті ночі, які подарують нам обставини. Не кажи мені про те, що маєш чоловіка, знаю і так. Так само, як і ти знаєш, що я не вільний. Це нічого не міняє — принаймні для мене.

Він замовк. Ніна подумала, що зараз він обніме її. Вона б не пручалася, і нехай би з'явилися перед нею привиди чоловіка чи Олега — вона послала б їх під три чорти, найперше — коханця, котрий ставав їй часом осоружний, бо в неї з'являлося подеколи відчуття, що стає для Олега частиною його гри в дорослу людину, що збулася як особистість, знає собі ціну, однак все частіше просить у неї гроші і забуває інколи віддати, а коли згадує, починає нарікати на прокляту жебрацьку

акторську долю замість того, щоб заробити де завгодно і не позичати в сірка очі. І він ще робить вигляд, що ревнує…

Василь поклав руки їй на плечі. Долоні були важкі і теплі.

Вранці додому Ніну мав везти той самий Володимир Миколайович.

— Довіряй йому, як мені, як собі, — сказав Василь Єгорович. — Інші водії контрольовані. І їхньої вини в цьому немає: такий порядок. А Миколайович свій.

— Виходить, ми з тобою конспіратори?

— Ще й які!

Василь обняв Ніну.

— Коли ми з тобою побачимось? І… чи побачимось?

— Дивне питання.

— Чому ж? А раптом — щось не так…

— Ти про що?

Ємченко мовчав. Нарешті до Ніни дійшло.

— Боже, ти як дитина! Все, все так, Василю… Досі не можу звикнути без по батькові.

— Ти диво. Ніно…

— І ти…

Бачилися вони нечасто, взимку — лише кілька разів на його міській квартирі, щоразу це було пов'язано з безліччю труднощів, і тим гостріші ставали їхні почуття.

Напередодні восьмого березня в указі президента серед прізвищ жінок, відзначених за заслуги в тій чи іншій царині, Пальченко прочитала своє.

Досі Ємченко і словом не обмовився, що не забув обіцянку.

Це сталося напередодні дня театру, трупа влаштувала Ніні овацію на коротеньких зборах, скликаних Петриченком-Чорним.

На афіші прем'єрного спектаклю "Король Лір", репетиції якого йшли повним ходом, перед прізвищем Н. Пальченко було наклеєно смужечку паперу з терміново надрукованими словами: "заслужена артистка України".

Полковник Сергій Михайлович Пальченко радів за дружину так, ніби їй, а вкупі з нею і йому, присвоїли звання генерала.

— Треба, Ніно, влаштувати банкет. Обов'язково! Треба людям віддячити, аякже! Хто подання робив? Головний режисер, дирекція? Управління культури? Я правильно розумію? Зробимо все честь по честі, в ресторані, за найвищими мірками. У мене син ресторатора вчиться — то вже батько постарається!

Чого-чого, а житейської хватки, причім залізної, у полковника вистачило б на двох майорів.

"Знав би ти, чоловіче,..." — кволо подумалося Ніні, а вголос проказала:

— Про все не будемо думати після прем'єри, добре?

— Думати треба зараз, а зробимо, коли скажеш, коли зручно буде. То вже мій клопіт.

10

О цій ранній порі погожого квітневого дня Володимир Миколайович витискав з авта всі його кінські джоулі — ніби за ними гналася автоінспекція.

Ніна поспішала додому — чоловік мав повернутися з відрядження вдень, але у військовому відомстві, окрім нормального транспорту, що ним користуються всі люди, існують спеціальні засоби пересування. Було ж таке, що Сергій з'явився якось о дванадцятій ночі замість шостої вечора наступного дня, бо трапився знайомий полковник авіації, а в того був вертоліт, і на шляху до Харкова полковника Пальченка десантували на місцевому аеродромі.

Ніні ставало недобре, коли думала, що буде, якщо чоловік зайшов поночі у квартиру і не знайшов господині. Вона, звичайно, мала напоготові рятівну історію про хворобу дорогої тітоньки, до якої довелося терміново поїхати. Навряд чи полковник негайно кинувся б перевіряти істинність цієї інформації, бо раніше в нього не було жодного приводу засумніватись у доброчесності дружини, а потім Ніна попередила б тітку.

"Дурепа, сто разів дурепа, — шпетила себе Ніна. — Ти ще візьми й закохайся, навіжена... Не дай і не приведи... Не можна так, як дівчисько, як метелик на вогонь... Скоро скажеш собі: не можу без нього, сцену Василеві влаштуєш... Дурепа. Головою треба думати, а не..."

Такою брутальною, навіть подумки, Ніна раніше не була. Певно, небезпека, на яку вона наражалася ще від часу їхніх з Олегом таємних побачень, подесятерилася тепер і ставала нестерпно гострою саме в такі хвилини, коли от-от має вирішитись: пан або пропав.

Якщо ж відкинути, лишити за дужками ті обставини, ті житейські реалії, що оточували її, і спитати себе: "Чому?" або "Навіщо?" — вона мала б зізнатися, що не має на ці питання прямої відповіді або ж свідомо уникає її. Раніше їй здавалося: цей упевнений в собі, рішучий мужчина, домігшись свого, знайде зручний спосіб припинити стосунки, що можуть вийти на яв і завдати неабияких прикрощів, та й сама вона була б не проти аж так не ускладнювати своє життя, відійти вбік за першої ж нагоди. Але їхні стосунки тривали і, здавалося, анітрохи не понижчав градус теплоти і довіри, навіть більше, Ніні інколи здавалося, що Василь із часом щільніше приростає серцем до неї, та й вона, хоч як би опиралася і брала в союзники набутий рятівний акторський цинізм, відчуває до нього щось значно більше, аніж удячність чи подробиці фізіологічного комфорту. Вона не могла дозволити собі назвати це "щось" тим словом, що ним виправдовуються всі жіночі й чоловічі гріхи, бо тоді не ставало б шляхів для відступу, а поступ навряд чи був можливий.

Водій пригальмував перед крутим поворотом. Ніна ніби прокинулась.

— Володимире Миколайовичу, чого ми так летимо?

— Хіба ви не поспішаєте, Ніно Андріївно?

— Не настільки…

З Володимиром Миколайовичем у Ніни склалися добрі, майже домашні стосунки, ніби між батьком і дорослою, самостійною дочкою.

Ще коли вдруге чи втретє він віз її до Ємченка, Ніна — треба ж таке — спитала його напряму:

— Скажіть, вам не бридко возити жінок до шефа?

Володимир Миколайович, навіть не повернувши в її бік голови (звичайно, він бачив її обличчя у дзеркалі), відповів запитанням:

— Яких жінок?

— Ну, таких, як оце я зараз…

Водій відповів не відразу.

— Я не розумію… Якщо хочете дізнатися, чи не дурять вас, то нічим не зможу допомогти. Скажу одне: дивуюся і шефу, і вам. Хоча не моє це діло, вибачте. Як не хочете їхати, скажіть, я розвернуся, діло нехитре.

— Я не про те… Мені здалося, що ви мене засуджуєте.

Володимир Миколайович трохи пригальмував: дорога з півкілометра була доволі вибоїста.

— Знаєте, Ніно Андріївно, я довго живу на білому світі. Замолоду служив у Німеччині, десь із сорок дев'ятого, возив армійське начальство, від капітанів до генералів. Навчений тримати язика за зубами за будь-яких обставин. І набачився всякого — і лихого, і доброго, і смішного, й сумного. Відтоді ніколи не засуджую людей, нехай би й чинили всіляку всячину, аби людської подоби не втрачали.

Він замовк. Ніна теж мовчала скільки могла, а потім усе ж не витримала.

— До чого це ви?

— Не знаю, так собі просто… Судити, присуди робити — то не моя парафія. Ви питали, чи засуджую вас. Боронь Боже. То праведники

можуть собі дозволити, а де ти їх знайдеш, праведників? Небезпечна річ — комусь анафему виголошувати.

— Не судіть, і вас не судитимуть? — не втрималася Ніна.

— А що, хіба не так? У Біблії ж записано.

Машину підкинуло. Як не старався Володимир Миколайович, праве колесо вскочило у добрячу ямку.

— Тут фігурне водіння не допоможе, — сказав вій, вирівнюючи авто. — Треба, аби Єгорович накрутив хвоста шляховикам. Де це бачено, щоб хазяїна і гостей підкидало, як дрова!

Ніна не могла не всміхнутися.

— Я вам, Ніно Андріївно, таке розповім. Був уже жонатий, армію відслужив, працював і на заводі нашому найбільшому, і в міськраду депутатом обирали, двох синів надбав. І звело мене життя з однією жінкою. Прийшла як до депутата на прийом: щось там крутили комунальники, не хотіли ремонт безкоштовно робити, хоча й мусили за законом. Побачив я ту жінку, і наче щось мені поробилося, ніби й не я став. І в око, і в душу мені запала. Вродлива була, ясна річ, але не так врода її, як щось таке, що поза нашим розумінням, змусило мене забути і про сім'ю свою, і про дітей. Заміжня була. Я спитав, чому не чоловік прийшов зі скаргою, а вона глянула на мене, ніби у чомусь винною була, й каже: "Та йому байдуже, галасвіта подався на заробітки". Поміг я їй з ремонтом, звісно, а далі пішло-поїхало, не міг я без неї, вже й сім'ю хотів покинути і її намовляв, аби розлучилася. Та не так сталося, як гадалося. Якось — досі її обличчя пам'ятаю, таке бліде й винувате — вона каже: "Востаннє ми сьогодні бачилися. Чоловік повертається". А я їй: "Він же і п'є, і руку на тебе піднімає!" А вона: "Не в ньому причина. Діти. Мої! твої. Ні ти для моїх батьком правдивим не станеш, ані я для твоїх матір'ю. Потім вони з нас спитають, а ми що скажемо?" Я їй: "Діти виростуть, у

них своє життя буде, а ти себе занапастиш". А вона: "Не можу я через дітей переступити. Прости". І пішла Назавжди.

— Ви більше не бачились? — спитала Ніна, зворушена несподіваною відвертістю.

— Ні. Чоловік забрав невдовзі сім'ю до Росії, там він десь прилаштувався. Я тоді довго ходив як сновида. Потім відпустило. Моя Варя і досі нічого не знає. Діти наші роз'їхались, удвох отак і топчемо землю.

— У мене дітей немає, — ніби її хтось про те питав, мовила Ніна.

— Ще дасть Бог, ви молода, — не співчутливо, а доброзичливо сказав Володимир Миколайович. І додав: — Ніхто нічого в цьому житті до пуття не знає. Несповідимі путі Господні — це точна Ось мене візьміть. Вийшов на пенсію, думав, відпочину, дачі лад дам — для дітей, для внуків, вільною людиною нарешті буду, а минуло кілька місяців — не можу в чотирьох стінах. І став потроху "грачувати". Машину завжди любив, перебували в моїх руках всі наші моделі, а потім "опеля" не нового реанімував, поїздив — продав, "беемвешку" купив, теж не нову, зробив з неї лялечку, ось на ній і пішов у "грачі". Як тепер кажуть: бомбити почав. Заробіток такий-сякий, але ж з людьми якось веселіше. Отак, за кермом бувши, познайомився з Єгоровичем. З Ємченком. Він щойно заступив на посаду, ну й вирішив своїм способом із містом знайомитись, без екскурсоводів і пахолків. Я на площі центральній прописався, подалі від таксистів, там у них ще з часів царату законна зупинка, не підпускають. Хоча всіх їх знаю на ім'я, не хотів розборок і ворогування. І от підходить до машини здоровецький мужик. Я теж нівроку, аби не живіт, а він такий підтягнутий, спортивний. Оглянув машину — мовчки, по-хазяйськи, і питає: "Іноземців теж возите?" Я бачу, що він такий іноземець, як мій кіт Барило, але роблю вигляд, що повірив. "З Канади, — питаю, — чи з Німеччини? Чи з Росії-сусідки?" — "Не має значення, — відказує. — Тариф для іноземців такий самий, як для своїх?" — "Дивлячись яка людина і куди їхати", — темню і я собі. "А

на день можна вас підрядити"? Було десь на початку одинадцятої. "Можна, як треба. Тільки шоб на вечерю я вдома був". — "Тоді поїхали".

Весь день я з ним мотався — на завод машинобудування, дві години під прохідною простояв, сто знайомих зустрів, поки він там розгулював по цехах чи деінде, далі — на хлібозавод, на елеватор, на м'ясокомбінат. Темно вже, я й кажу: "Вечеряти пора, пане канадець. Запрошую до себе додому. Ви ж голодні, мабуть?" — "Трохи є", — каже.

Ну, Варя всякого на стіл, у неї якраз холодець був фірмений — словом, нагодували чоловіка, ще й чаркою я пригостив. Випив одну, другу, похвалив місцевий лікеро-горілчаний, вони тоді горобинову випустили, пристойну горілку. Я не пив — треба ж його доправити на ніч. Повечеряли, я й питаю: "Вам у який готель треба? "Інтурист"? — "Можна й туди, — каже він. — Подивимось, що за "Інтурист" тут у вас".

Їдемо вже поночі. Зупинився я на перехресті на червоне світло, а ззаду якийсь шумахер мені сигналить: мовляв, звертай направо, дорога вільна. Я про себе пару слів на його адресу сказав і рушив, як положено, на зелене око. їжджу я, ви знаєте, Ніно, трохи швидше, аніж черепаха, то цей гонщик не встиг мене обійти до наступного перехрестя, а там знову червоне світло, і знову сигналить любитель перегонів. Тут я не витримав. Вийшов, підійшов до його гнилої "тойоти", відчинив дверцята, а там жевжик сидить у дірявих джинсах і шкірянці на голе тіло. Я його з-за керма витягнув, підняв над асфальтом і оті слова, що вголос не казав при своєму пасажирі, озвучив. І правила нагадав. І дещо інше. Не завважив, що мій пасажир вийшов з машини, все бачить і чує і регоче, як дитина в цирку. Ми поїхали, дивлюсь — шмаркача за нами немає. Де подівсь — невідомо. Чи задній хід дав, чи завіявсь у протилежний бік, аби комусь іншому голову морочити. Зупинилися ми на тому ж місці, де й сідав мій "іноземець". Подивився він на мене, витяг гроші і каже: "Беріть, скільки я наїздив. Кілометраж, бензин — усе врахуйте". А я візьми й скажи: "Як ви отак щодня будете гасати, то скоро без штанів залишитесь. Будемо по-іншому рахувати. За день я, коли є клієнт, двісті п'ятдесят заробляю. Оце й ціна". Він пильно так придивився до мене і

каже: "В національній валюті чи зеленими?" А я ніколи не пасував, ні перед ким, то й кажу "Аби не російськими рублями, а так усе годиться". Він засміявся нарешті, заплатив і питає: "А на роботу ви б пішли?" — "Ким?" — питаю. "Водієм. До мене". Отут усе на свої місця і стало. Я подумав-подумав і потелефонував цьому "іноземцеві". І не шкодую. Достойний чоловік. І скажу вам, Ніно Андріївно, по секрету: жінок до нього я не возив. Жодної.

Після тієї давньої розмови Ніна впевнилася, що не має ворога в особі Володимира Миколайовича, навіть більше, почувалася вдячною йому за майже батьківське ставлення до себе. Справжнього батьківства вона змалку не знала. Доля її сім'ї таки до кінця і не була їй відома, а те, що розповіла згодом тітка, на яку впали клопоти про маленьку Ніну, та й усі подальші, серйозніші турботи, скидалося на історію про нещасну любов, зраду, страждання і передчасну смерть — чисто тобі шекспірівські пристрасті. Тітонька й сама достеменно не знала, що приключилося молодому подружжю, чому після народження доньки її сестра раптом лишилася сама і змушена була просити допомоги. Коли Нінина мати застудилася, почала кашляти, ніби сухотна, але бігала на роботу аж доти, поки не забрала її до лікарні "швидка", тітка розривалася між малою племінницею і недужою сестрою. Там, у лікарні, Нінина мати розповіла сестрі або правду, або вигадану нею причину розриву з чоловіком: той вирішив, що дочка не від нього. Справді було так чи ревнощі були безпідставні, тітка так до кінця не з'ясувала, бо сестра, схоже, марила, а невдовзі пішла з життя.

Про все це Ніна дізналася вже дорослою, коли була студенткою театрального інституту. Історія ця видалася їй неймовірною, ніби недолуга мелодрама. Вона й раніше не намагалася з'ясувати, хто її батько і де він нині, а після тітчиної оповіді не те щоб засуджувала матір за легковажність — вирішила викинути з голови всю цю історію, все одно нічого не зміниш і не виправиш. Одначе карб на душі залишився, і Ніні інколи здавалося, що нез'ясована таємниця власного народження якимось дивним чином вплинула на вибір нею професії і допомагала

перевтілюватись у сценічних героїнь, особливо якщо їм за п'єсою було накинуто трагічну долю.

Зупинивши машину за квартал від дому, Ніна пішла дворами, аби не зустріти на вулиці когось із сусідок — мало хто міг вийти ранньої пори по молоко чи хліб. Пощастило їй і у ліфті, і на поверсі — не зустрівши нікого, вона швиденько відчинила двері і з полегшенням прикрила їх за собою. Замок тоненько клацнув. Ніні здалося, що то телефон, вона швиденько підійшла до нього. Тиша. Вона натиснула кнопку і вислухала повідомлення про дзвінки. Двічі телефонував чоловік зі столиці — о восьмій і о десятій вечора, і разів кілька, аж до півночі, Олег. Чоловік був не певен, що приїде сьогодні, пам'ятав, що в неї прем'єра, бажав удачі і сподівався все-таки встигнути на спектакль — якщо начальство відпустить його душу на волю.

Олег, як завжди, не називаючись, просив перетелефонувати до дирекції театру — це був такий нехитрий пароль. Доволі смішно звучало це прохання на початку першої ночі, і Ніна стерла всі повідомлення.

Все. Геть усе. Тепер вона — Корнелія.

11

Поставити "Короля Ліра" Петриченко-Чорний мріяв здавна, ще коли працював у Харкові, але не випадало. І головний, Тимур Бреза, і актори були "за", і відділ культури не мав заперечень, але якийсь столоначальник переконав міністра, що Шекспір нині не на часі, є репертуар, більш співзвучний дневі і добі, й ідею було надовго поховано.

Олександр Іванович добре розумів, у якого воза впрягається, почавши роботу над "Ліром". Йому було ясно, що просто вивести на сцену, оздоблену декораціями палаців, військових табориськ і жебрацьких халуп акторів у вбраннях британської і французької знаті, у

лахмітті знедолених і примусити їх виголошувати монологи, вести діалоги — провальна затія.

Свого часу, починаючи шлях режисера, він був захворів Шекспіром, перечитав десятки книг апологетів і критиків англійського генія мало не з вісімнадцятого століття.

Та коли дійшло до діла, всі ті знання, текстологічні дослідження, підходи оракулів режисерського мистецтва до матеріалу — від романтичного до реалістичного — виявилися лише зайвим вантажем. Так само нічого не давали захоплені відгуки про гру у "Лірі" Едмунда Кіна-старшого чи значно ближчого у часі Міхоелса — Олександр Іванович мав на роль короля всього лише Михайла Салунського, нехай і народного артиста, але не Юрі Ярвета. Одначе ніщо не зупиняло Петриченка-Чорного, це був якийсь напад творчого безумства. Він поклав собі створити на сцені далеко не першокласного театру з не ідеальною трупою виставу, з якою сміливо можна було б поїхати а хоч би й на шекспірівський фестиваль, спектакль, який помітила б театральна критика вищого польоту.

Тамару він посвятив у свій задум ще тоді, коли вона переїхала до нього з Харкова. Третьякова не була в захваті від ідеї чоловіка.

— З тебе не сміятимуться?

— Хто?

— А хоч би колеги. "Король Лір" — у цьому театрі?

— Побачимо, — спохмурнів чоловік.

Олександра Івановича навряд би хто назвав ідеалістом-романтиком, таким собі гоголівським Маніловим. Починаючи роботу, він відшукав у Москві знайомого ще з давніх часів художника, котрий зажив у

російській столиці слави мало не генія, і попросив його подумати над "Ліром" для його маленького у масштабі всесвіту, але амбітного театру. Петриченко чекав на згоду Стаса Петровського не тільки тому, що знав: Стас не відбудеться халтурою, придумає щось неординарне, а й через те, що рішення художника дасть йому ключ до постановки. Він працював зі Стасом раніше і знав, на що сподівається.

Проте час ішов, а від Стаса не чути було нічого. На дзвінки не відповідає, на листи не реагує. Петриченко не витримав і подався до Москви, аби поставити крапку над "і": розраховувати на Стаса чи шукати когось іншого. Заодно хотів переглянути в кіноархіві, у Стовпах, фільм Козинцева "Король Лір" з Ярветом у головній ролі, а як гаманець витримає, то й замовити копію. Нехай би його актори подивилися, що і як уміли їхні попередники.

Квартира Стаса була у кіношному будинку, дісталася вона йому, як і все у Москві, не без проблем, за неї змагалися і народні, і заслужені артисти, дарма що звільнилися квадратні метри з вельми сумної нагоди: власник її, народний артист ще Радянського Союзу, помер самотньо.

Олександр Іванович був у Стаса на новосіллі. Петровський з дружиною і сином-підлітком зробили із занедбаної квартири мало не палац, проте художник скаржився:

— Сниться мені колишній хазяїн іноді. Дивиться так на мене, примруживши очі, й усміхається. Чому? Що я йому зробив?

Давненько все це було.

Олександр Іванович підходив до будинку, тягнучи за собою дорожну сумку, і намагався згадати, який саме під'їзд йому потрібен.

Назустріч ішла зовсім літня, вважай, стара жінка, допомагаючи собі паличкою, стандартною аптечною палицею, новою, навіть наліпка з ціною чи маркою виробника була на видноті.

Петриченко упізнав жінку. Невже вона? Невже ця немічна, з брезклим обличчям старушенція — та красуня, що підкоряла серця сотен тисяч глядачів на стадіонах Союзу? Вона тоді зіграла у фільмі Бондарчука і була нарозхват, тоді Олександр ледве умовив її на вигідне турне по стадіонах великих міст.

— Поліно Максимівно! Доброго дня!

Олександр Іванович схилив голову перед згаслою зіркою.

— Доброго, доброго… Ви мене знаєте? Хто ви?

— Ви, певно, забули, хто я і що я, але, може, пам'ятаєте стадіони в Нижньому Новгороді, Саратові, Свердловську? Я там крутився, вдавав із себе режисера тих збіговиськ. Петриченко-Чорний, тоді Олександр, нині — Іванович.

— Так, так… Пам'ятаю, чого ж…

Було абсолютно очевидно — це брехня во спасіння, але Олександр Іванович удав, що має її слова за чисту монету.

Поліна Максимівна поворушила губами вслід сказаним словам, а потім гірко так мовила:

— З пам'яттю у мене проблеми. Скоро не пам'ятатиму, як мене саму звуть. Склероз, голубчику, хвороба щасливих ідіотів.

— Скажете таке! Який там склероз, до нього дожити треба — літ до дев'яноста-ста.

— Це ж як мені сприймати — як побажання довгих літ і маразму в фіналі?

— Тепер впізнаю Поліну Максимівну! Ви своїм гострим язичком завжди всіх шанувальників-залицяльників розганяли.

— Тепер уже цього не робила б, тільки де ті шанувальніки? Мене он діди, і ті у свій клуб не приймуть.

Віддалік, у затінку молодих кленів, клацали пластмасовими забавками мужички.

— Народні доміношники, списаний на берег екіпаж. Доля наша акторська несповідима... — Поліна Максимівна зітхнула. — Ви до когось із наших? Кіно знімаєте?

— Ні, я в театрі кручусь. До Стаса Петровського.

— А-а, до Стаса... Дай, Боже, щоб при здоров'ї був. Ну, прощайте.

Олександр Іванович хотів спитати, що означають слова про здоров'я Стаса, але актриса продовжила свій променад, легенько постукуючи ціпком зі свіжими наліпками.

Чому Поліна Максимівна згадала про здоров'я сусіди по будинку, Олександру Івановичу стало ясно, як тільки у прямокутнику дверей з'явилася огрядна фігура Петровського. Стас був під чаркою, але гостя впізнав. "Може, через те і впізнав, що випив, — подумалося Олександрові. — Це ж стільки не бачились!"

— Заходь, заходь, і до мене не придивляйся! Яким це вітром занесло тебе у центр православ'я і чорносотенства?

— По твою душу прибув.

— Ти що, архангел? Рано мені на небесі. Ще не весь коньяк випив, не всіх жінок приголубив. Сідай до столу, випий зі мною, не люблю я самотою бражничати. Не через те, що Сумно самому, мені з собою не нудно, а з причини неможливості послати когось по пальне, коли йому приходить край. Не самому ж іти, репутацію вкінець псувати.

Виголосивши цю немудру сентенцію, Стас цілком серйозно додав:

— Не переживай, в магазин не пошлю, в мене запас.

Стіл у Стаса — на подив — був акуратно застелений блідо-зеленим оксамитом (здається, шматиною списаної парадної куліси), на нього було покладено білі серветки, а вже на них стояли тарілки з сиром, шинкою, червоною рибою, малосольними огірочками, маленьким кадубцем з темно-червоною ягодою, посиланою цукром, у великій салатниці кришталевого скла горою було насипано вишень чи черешень з довгими хвостиками-плодоніжками. Посеред столу стояла пляшка азербайджанського коньяку, наполовину повна чи порожня, залежно від того, хто дивився б на неї, оптиміст чи песиміст.

Стас усадовив гостя, налив штрафну, хоч як той відмагався — з нього звичайної вистачить для початку. Він би й узагалі не пив серед білого дня, але добре знав Стаса. Почав би гратися у прихильника здорового способу життя чи абстинента на лікарняному ретязі — послав би його давній товариш куди подалі, і можна було б забути про те, заради чого оце прийшов.

— Де твоя половина? — спитав Олександр. — Де син? Чому холостякуєш?

— Половина купається в Егейському морі. Афродіта Кіпріда. твою дивізію, зйомки там якісь ідіотські ідіотського серіалу, де благовірна грає мотронуз кримінального світу. А синок, голубе Олександре батьковичу, відділився від старих пердунів, оженився і живе тепер окремо аж біля Останкіна. А ти звідкіля оце звалився на майдани і церкви московитські? Ото як покинув престольну, так і не вертався, еге ж? А квартира дядькова як, пам'ятаєш, ми там гарно колись гуляли? Ти, здається, до Харкова причалив? У нас нині інформація про неньку Україну куца, але театральний світ тісний, дещо доходило. Це нині — глуха залізна культурна завіса. Російські долболоби-політики сичать, як змії, та й наші землячки інколи куті меду передають. То де ти зараз? У Харкові? У Києві?

— Аби в Києві, зустрілися б неодмінно, там як не "Современник", то "Таганка", не Табаков, так Гафт, антрепризи повно. Ти ж і досі при "Современнику"?

— За ним числюся, а працюю, вважай, з усіма. Мода на мене. Не така, правда, як раніше, але все-таки не забувають. Але ти не сказав… Де отаборився?

Олександр сказав, де він зараз і що він.

— Отакої! Я гадав, ти або у франківців, або в Бергонье, колись рідному моєму…

Стас налив чарки, прискалив око, побачивши, що в пляшці видно дно, підвівся, пішов до кухні і повернувся з повною.

— Провінція — це небезпечно, — витримав тривалу паузу Петровський. Він закусював морошкою з цукром. — А хоча б ти був Таїровим чи Курбасом, провінція як оцет, все окислює і потроху роз'їдає, незчуєшся, а ти вже не свіжий зелений огірок, а маринований. Ще й у банці з такими ж горопахами. Товаришами по розсолу.

Стас засміявся своєму дотепу, а потім враз посерйознішав.

— Ти тільки не подумай, буцім я вважаю, що в столичних театрах всуціль шляхетна кров. Сам знаєш, покрутився тут. Та все одно тутешня конкуренція змушує до поступу, а в провінції що? Ну ось ти, Сашо, що ти там ставиш? Олеографію? Національну класику позаминулого століття? Вироби місцевих геніальних драматургів? Що? І з ким?

Градус красномовства Петровського підвищувався разом з кількістю випитого. Петриченко не раз чув подібні тиради, багато в них було справедливого, але не все.

— Ти не пам'ятаєш, де починав?

— Палац культури заводу сільгоспмашин. Народний театр У райцентрі. То й що? Уяви собі, що б зі мною було, аби й досі там задники малював? Так, Сашо, ми не аристократи по крові, але — по духу!

— Теза сумнівна. Кров, дух… Повно нікчем з генеалогічним древом, корені якого ледь не в Київській Русі, і велетнів без гербів — родом із чорного села чи заштатного Стратфорда на Ейвоні.

Олександр Іванович незчувся, як від нормального тону перейшов на пафосний. Стас, хоча й добряче підживлений коньяком, нитки розмови не губив.

— До чого тут Стратфорд? Ти що, Шекспіра збираєшся ставити у своєму театрі?

Олександр миттю охолов.

— А хоч би й так.

Стас дивився на давнього знайомого із співчуттям.

— Що саме? "Гамлета"? Чи щось видовищне — ну, "Дванадцяту ніч" або "Приборкання непокірної"?

— Я тобі писав. "Короля Ліра".

— Е-е, голубчику, у тебе mania grandioso! Вважаєш, що публіка твого цивілізованого міста середньої руки жадає побачити трагедію нещасного короля, котрий наробив дурниць на схилі літ і збожеволів од цього?

Олександр спокійно вислухав іронізм давнього приятеля і налив собі чарку, бо хазяйська стояла повна.

— Щось іще, скептику?

— Можу ще. Жоден московський театр на моїй пам'яті не наважувався ставити Ліра. І у Пітері теж не ставили, хоча і у білокам'яній, і в північній столиці було кому грати. Хоча… Спроби були, але спектакль тримався недовго. Чому не поясниш?

— Я не оракул. Не ставили — то так воно і нехай. А я поставлю. І в Лондон поїду з театром. І твоє світле ім'я засяє не тільки на обідраних пострадянських теренах, а й за Ла-Маншем.

— Що-що? Ні, Сашо, тобі коньяк протипоказаний.

— Не сказав би. До речі, пристойний коньяк. Ти краще скажи, чого на мої листи не відповідав?

Стас скривився.

— Ти що, дівка закохана? Ну, зайнятий був. Затію твою вважав несерйозною.

— Ліньки було два слова написати. Прості, нормальні слова: "а не пішов би ти", і так далі.

— Я людей не ображаю. Мене — скільки завгодно. Якщо чесно, Сашо, я подумав, що це такий маневр діячів культури рідної України: через тебе на мене вплинути, аби серця на тих подонків не мав. Самі з мене чорта з рогами зробили, а коли Москва мене тут званнями й грішми засипала, вирішили підлеститися. Проститути!

— Листи я сам писав. Ніхто мені в потилицю не дихав.

— Тоді вибач. Мабуть, думав про мене всяке.

— А ти як би поставився до людини, яку вважав пристойною, за таких обставин?

— Я к до лайна.

— Сам сказав.

— І все одно, час минув, ти вже при сивинах, і я теж — навіщо тобі цей Лір? У тебе ж там знання, мабуть звання, досвід, авторитет. Провальна ідея. Ти ж хочеш, аби я подумав над тим, над чим завжди думаю? Тобі потрібно, щоб публіка роззявила рота, коли завіса підніметься? І на афіші було: художник доцент, депутат, дегенерат, хрін собачий Стас Петровський, "Спартак" Москва.

— Та щось таке, якщо вмовлю. Ти ж ніколи над Ліром не працював.

— Не працював. І не хочу. Там якісь ненормальні пристрасті, перевдягання, вбивства — словом, шекспірівська маячня. І досі не можу збагнути, як цей чоловік за лічені місяці міг написати п'єсу, по дві на рік, кажуть, писав! Наші деміурги роками виношують свої шедеври, працюють над психологічною мотивацією, а цей середньовічний феномен нагромадив нісенітницю на нісенітницю — і чотириста років світ, роззявивши рота, дивується невмирущості цих Гамлетів, Отелло, Розенкранців і Гільденстернів, королів і королівен, Лірів і Корнелій.

— Стоп, стоп, охолонь, Стасе! Мені здається, ти цілком дозрів, аби спробувати "Короля Ліра". Ти ж говориш, як шекспірівський блазень — найрозумніший персонаж у будь-якій із його п'єс.

— Кинь, друже, сумнівні лестощі. Всі ми блазні на цьому світі.

— О, ти вже виходиш на рівень світових мислителів. Я серйозно, дуже серйозно, повір, Стасе. Як дурень зі ступою, вже стільки літ ношуся із цим, і все ніяк було. Тепер можу. Допоможи.

Стас покинув управлятися з морошкою і роздивлявся сир, підчеплений виделкою, потім зняв його із зубців і глянув у вікно через дірку у тонкому шматку.

"Аби тільки не напився до чортиків", — подумав Олександр.

Стас, цілком задоволений своєю незрозумілою витівкою, сказав:

— Світ значно кращий, коли дивишся на нього примруженим оком.

— Хіба?

— Безперечно.

Господар діловито з'їв сир і потягнувся за пляшкою.

— Може, відпочинемо трохи?

— А ми що робимо, друже? Від-по-чи-ва-ємо.

— Тобі легше — ти вдома. А мені ще до готелю.

— Якого в біса готелю? У тебе ж квартира в Москві!

— Здаю я дядькову квартиру вже не знаю, скільки. Мабуть, продати треба, бо неприємність за неприємністю від ваших муніципалітетчиків.

— Так ти й досі москвич? То кидай свою провінцію і вертайся. Давай з тобою новий театр замандричимо! Тебе ж не зовсім тут забули. Якось був тут у нас вечір спогадів, згадували багатьох. І акторів, що з Києва повтікали до нас і до Пітера — царство їм небесне. А ти ж іще живий і дужий, та і я нівроку, щось іще можу!

— Е-е, Стасе, це вже бакинський трунок голос подає… Я, розумієш, уже приріс до свого теперішнього гнізда настільки, що не покину. І потім не забув, яка пора на наших годинниках? Як замолоду не прижився, то зараз курям на сміх. Ти краще подумай над Ліром.

— Дався тобі цей Шекспір!

— Послухай, я не просто так. Мені здається — та що там, не здається, я впевнений, — спектакль буде вибуховий. Повна алюзія на те, що відбувається у країні. Раніше у мене було передчуття, а тепер — переконання.

— Ти про що? Яка алюзія? Яка країна?

— Моя. Колишня твоя. Роками триває трагедія боротьби за владу, кінця-краю їй нема. Історію України колись учив? Нині — повторення колишньої Руїни. Президенти, партійні гетьманчуки, політичні вбивства, списані на трагічні випадковості, жадоба влади — Шекспір чистої води. Я так хочу поставити "Короля Ліра", аби зі сцени кричало оте безумство, що час від часу накочується на українське королівство і на його владців — не спадкових, а обраних, і щораз невдало.

Стас дивився на Олександра зі співчуттям.

— Хочеш зробити з Шекспіра Шатрова? Усе ж англійський королівський драматург був обачніший і розумніший: розповідав про події далекої минувшини, розігрував легенда, не ліз у гарячу політику; не догоджав тимчасовим кумирам та їхнім здебільшого шкурним інтересам.

— Ти не так зрозумів. Я хочу, аби трагедія Ліра пролунала як попередження: не діліть країну, не слухайте облесників, не кличте варягів.

Олександр Іванович замовк. Йому стало незручно від несподіваного спалаху відвертості: яке діло успішному московському художнику, хоча й земляку, до потаємних замислів провінційного режисера — нехай і приятеля у досить уже далеких молодецьких часах.

Стас теж мовчав, і пауза видалася Петриченкові вступом до реквієму по його ідеї.

— Скільки тобі літ, Олександре Івановичу? — спитав нарешті Стас, і Петриченко подумав, що реквієм почався.

— Трохи більше, ніж тобі. Не набагато.

— І ти думаєш, що спектакль у провінційному театрі, нехай, я вірю, пристойному, може вплинути на те, що відбувається там у вас на тронному рівні? Що тебе почують і витлумачать спектакль як попередження чи пророцтво? Звідки ця молодіжна пасіонарність? Хто його побачить, твого Ліра? Місцева інтелігенція, вінегрет із полум'яних патріотів і таємних зітхальників за колишніми порядками?

— Ну, нарешті ти заговорив усерйоз. Я думав про це — почують чи ні, зрозуміють чи покрутять пальцем біля скроні. Так от, Стасе, що я скажу. На прем'єру покличу столичну критику — і київську, і московську. Московську в тому разі, я кию ти погодишся працювати. Роздмухаю пресу. Повезу спектакль у Київ, а пощастить — то й за рубіж.

Стас загадково всміхався. Саме загадково, не сардонічно.

— Ти як Наполеон пред Аустерліцом.

— Не смійся. Я передчуваю успіх, вірю в нього. Повір і ти. Зрештою, допоможи. Одне твоє ім'я…

— Словом, Сашо, схотілося тобі пернача в театральному війську. Та ні, маршальського жезла.

— А ти не марив ним свого часу? Тепер маєш, хіба ні? І не хочеш псувати собі репутацію роботою в якомусь театрику, що на околиці цивілізації намагається випинати кволі мистецькі груди. Потім, Стасе, хоч так насолиш сволоті, через яку змушений був шукати щастя за хутором Михайлівським.

— Та плювати я на них хотів і тоді, і тепер. Забагато честі. Вигадав таке…

Петровський, здавалося, анітрохи не схмелів.

— Ти чого не їси? Московськими харчами гребуєш? Вони шовінізмом не оброблені.

Олександр Іванович раптом аж підскочив на стільці, притьмом підвівся і пішов у передпокій, де поставив сумку. Звідти він повернувся з фірмовою горілкою на горобині — п'ять пляшок у пакеті з гербом міста, а в другому — кільця базарної домашньої ковбаси, сало і ще досі свіжий хліб місцевої випічки.

— З націоналістичним привітом, — сказав він. — Ледь не забув. Зі склерозом цікавіше жити. Це тобі від провінції.

Стас скривився.

— Навіщо ти? Не псуй ситуації.

— Не можу в гості з порожніми руками. Давай домашню розігріємо.

— Останній аргумент королів? Мені стане незручно, я розтану і погоджуся. Адзуськи! Проте… Я оце з тобою змагався в риториці, а сам думав, що і як. Ти, може, і параметри сцени привіз?

Петриченко-Чорний не повірив почутому.

— Стасе, невже?

— Вже, вже. Я подумаю. Завтра підемо до майстерні, там у мене всіляка хрінотінь. Може, щось тобі сподобається. А як ні — Чапай думати буде.

Олександр не втримався і обняв Стаса.

— Та кинь ці ніжності. Все-таки провінція на тебе згубно діє. Король Лір, підтекст, маршальський жезл… Відразу б виставив хабара — і амінь цій справі!

12

Прогон почався, як здалося Олександру Івановичу, впівноги, і він зупинив його, мало не зірвавшися на крик. Опанував себе, попросив вибачення у акторів, зокрема у Салунського, але свого невдоволення не приховував.

— Якщо ви думаєте, що ввечері на вас зійде святе натхнення і вода перетвориться на вино, то помиляєтесь. Зберіться, ми ж усе робили на совість. Вільне дихання і вільний рух. Усе.

Петриченко придивлявся, ніби вперше, до акторів, прислухався до реплік, а потім, раптово, ніби вимкнув слух, подумав: все, нічого вже не змінити, не підправити. Він вбирав поглядом усю сцену, намагався поставити себе на місце глядача, перед яким відкриється незвична декорація, придумана Петровським завиграшки на другий день після їхньої пиятики в Москві.

Стас показав Олександру Івановичу у майстерні, куди добиралося таксі, десятки макетів, здійснених і залишених поза реальною сценою, що їх можна було б так чи так прилаштувати до "Короля Ліра", ескізи-фантазії й ескізм-імпровізації — вони могли слугувати тлом і для п'єси з сімнадцятого століття, байдуже, англійської чи іспанської, і для якоїсь філософської фантасмагорії, і для авангардної п'єси-експерименту.

— Ти міг би мені сказати, чого сам хочеш? Буде костюмно-нафталінне середньовіччя з замками, алебардами, списами і мечами чи щось інше? Сучасніше, чорт би її забрав, цю сучасність, цей довбаний авангард із трьох пальців… Я ніби добре знаю історію театру — а от

життя п'єс, таких, як оця твоя — не дуже. Пам'ятаю тільки, що й Шекспіра ставили і грали у сукнах, без декорацій…

— Алек Гіннес — був такий геніальний англієць — у театрі "Олд Вік" взагалі грав Гамлета "ан фрак". У звичайній світській трійці, темному костюмчику, у сорочці з краваткою. Я хотів був так ставити "Ліра", але ніхто б не зрозумів. Гамлет — то інше…

Довго вони тоді перебирали варіанти — аж до класичних декорацій. Це не викликало ентузіазму ні в Петриченка, ні у Стаса. На якомусь витку їхніх перемовин навіть виник варіант, що спершу видався перспективним: незмінний задник сцени мав являти собою стилізовані, але впізнавальні фрагменти будинків, де містилися основні державні інституції України, а перед ним одним світлом вирвані з півтемряви групи акторів мали розігрувати епізоди. Спершу ця ідея викликала ентузіазм у не до кінця після вчорашнього свіжих головах Стаса й Олександра, але потім і той, і той відмовилися від цього прямолінійного ходу: надто вже запахло студентським капусником або чимось іншим із такою ж стилістикою.

Нарешті Стас запитав:

— Ти ж знаєш, як ставилися за Шекспіра п'єси? Що там було і як?

— А навіщо тобі?

— У "Глобусі"? Там ставили "Ліра"?

— Так. Дивуєш мене ерудицією, слово честі. Власне, вперше ставили не в театрі, а перед королем в Уайтхолі. Не думаю, що там були якісь декорації, у резиденції короля. Та й у "Глобусі" — навряд.

— Ну от, Наполеоне, давай зробимо так… "Глобус" — я ж пам'ятаю, що це таке було, нафаршировано нас у студентстві і античним театром,

і середньовічним, чим нас тільки не напхано… То давай зробимо так: я розріжу "Глобус" навпіл, як ото кавун. Буде на заднику розрізаний "Глобус" з галереєю, пів-яйця підмостків — щоб аж виступали за оркестрову яму, І будуть твої актори у скромних строях тієї пори діяти, як їм і належить. А глядачі в залі будуть, як і в лондонському середньовіччі, спостерігаючи все, що відбувається, "а натюрель", як кажуть французи. Скільки картин у п'єсі?

— Багато. Два з половиною десятка. Але багато схожих за місцем дії.

— Так… А місця дії ми позначимо у стилі модерн, хай би йому жаба цицьки дала.

— Як?

— Ну, я думаю приблизно так… Якщо діється в королівському палаці — є там таке? — згори спуститься над тим місцем, яко інопланетний корабель, корона. Як тобі?

— А як ти, приміром, означиш степ, курінь чи військовий табір?

— Подумаю. Вирішу. Я вже бачу, Наполеоне, тебе із жезлом маршала!

— Кинь, Стас, набридло. Дай подумати.

— Думати нічого. Треба робити. Сцена там у тебе сучасна, механізована, електрифікована чи ще з часів дореволюційних живе, як з глини зліплена?

— Пристойна сцена, гріх гудити.

— Ну, все. Можеш їхати, а я озвуся, як зроблю. І макет, і ескіз — як належить. До речі, ти знаєш, скільки мої скромні послуги коштують? Потягне твій бюджет?

Стас сказав це ніби між іншим, а Олександру Івановичу на хвилинку стало зле. Він знав про московські гонорари, але сподівався, що Петровський зглянеться, назве більш-менш прийнятну цифру.

— Скільки хочеш?

У голосі Петриченка не було особливого ентузіазму.

Стас зиркнув веселим оком:

— Та не бійся. Не збанкрутуєш…

І засміявся, як Шаляпін у партії Мефістофеля.

Олександр Іванович дивився на сцену, простір якої був заповнений сміливою декорацією Петровського, до якої швидко призвичаїлися актори і вся театральна команда. До свого основного задуму Стас, покопавшися в джерелах, додав ще галерею у глибині сцени, де, як колись у "Глобусі", гралося кілька сцен. Партитура світла і звук тривожили Олександра Івановича від самого початку роботи, він кілька разів давав прочухана освітлювачам і робітникам сцени, аж поки директор театру не знайшов іншого шляху до їхнього сумління: пообіцяв ящик горілки після прем'єри.

Трохи віддалік від Петриченка сидів, поклавши нога на ногу, Стас Петровський. Він приїхав з Москви вчора, хотів зупинитися в готелі, але Олександр Іванович умовив його не робити дурниць і забрав до себе додому.

Тамара наготувала парадну вечерю. Олександр побоювався, що гість віддасть перевагу не наїдкам, а дечому посутнішому, але Стає поводився як джентльмен: сипав компліменти господині і причащався інтелігентно.

Робота постановочної частини Стасу сподобалась.

— Чесно кажучи, Сашо, я боявся, що без мене витворять місцеві богомази щось убоге. Аж ні! Абсолютно пристойно. Зберегли колорит. Спрацювали на совість.

Тепер він стежив за акторською грою. Інколи на його обличчі з'являлася гримаса нерозуміння: Петровський добряче забув материну мову і силкувався зрозуміти репліки і монологи. Петриченко-Чорний запросив на прем'єру відомого московського критика, частого гостя телевізійних студій, і кількох київських критиків. Москвич приїздив удень, зустріти його і поселити в готелі мав директор театру, а кияни прибули ще позавчора, ними опікувалася обласна дама — культуртрегер, вона наготувала розмаїту програму, яку гості наполовину поламали, бо не хотіли бути "під ковпаком" місцевої гостинності.

Тепер, намагаючись спостерігати за сценою, ніби вперше бачить це дійство і не поклав на роботу над безліччю деталей і проблем майже рік, аби його задум (завжди нездійсненна у чистоті і повноті річ, він це знав) дійшов до професійних критиків і, можливо, й до глядачів, Петриченко-Чорний знаходив у розлогому дійстві то свій, то акторський ґандж, але вже не мав ні часу, ні сили, аби втрутитися у події на сцені і спробувати щось змінити. Не вперше він почувався так, ніби стрімка течія раптом підхопила човен, що ним він тільки-но спокійно кермував, і всі його зусилля, гарячкові удари весел не могли доправити того човна до рятівного берега — його крутило, розвертало кормою вперед, розгойдувало, несло, і єдина надія була, що течія зрештою змилостивиться і не розтрощить вутлу шкаралупку об підводне каміння.

Так майже завжди бувало перед прем'єрою — млость у грудях, нервова напруга аж до тремоло пальців, поштовхи крові у скронях, бажання покинути геть усе і втекти світ за очі, аби позбутись явно перебільшеного і неправдивого, зрештою, відчуття, що постановку чекає провал.

Спектакль спершу планувався без антракту. Але це стало б неабияким випробуванням для всіх, задіяних у дійстві на сцені, і ще більшою мірою — для глядача. Що не кажи, а п'ять дій, двадцять п'ять картин, більше трьох годин поспіль напруги і дії — випробування серйозне. Півхвилинне затемнення між діями — і спектакль мав котитися далі під трагічні напливи музики.

Кінець кінцем було вирішено зробити перерву між третьою і четвертою діями.

Олександр Іванович під час репетицій слухав-слухав імітацію звучання клавесина й лютні, над якою раз по раз розпачливо і трагічно злітала мелодія втоми, а далі вступав театральний оркестрик, так-сяк ведучи тему, що її тільки умовно можна було зіставити з англійською театральною музикою сімнадцятого століття, мучився невідповідністю музичного супроводу сценічному дійству, аж поки добрий його знайомий, диригент місцевої філармонії, з яким він поділився своїм головним болем, не запропонував Петриченку вихід.

Незавидний, сивенький, так-сяк вдягнений — за винятком вечорів, коли у фраці й метелику стояв за диригентським пультом — Григорій Львович Поланський мав величезну фонотеку класичної музики — від старожитніх платівок тридцятих років минулого століття і повоєнних записів "на кістках", тобто на відслужилих рентгенівських знімках, — до новітніх електронних касет і дисків. Усе те господарство містилося на стелажах, втулених де тільки можна було, навіть у туалеті — в старому купецькому будинку ця територія була простора.

— Ви все одно, Олександре Івановичу, не знайдете справжніх нот англійської музики тієї пори, а якби й знайшли, то відкіль знати, що саме звучало, коли грався "Король Лір"? Припустимо, знайшлося щось, близьке у часі до початку сімнадцятого століття, але ж слух сучасної людини геть інший, аніж у тодішнього глядача. Тоді це звучало, нині ж викличе нерозуміння, а то й спантеличення публіки. Трагедія короля — і клавесин з лютнею? Ні, ні, буде повний дисонанс. Знаєте що, я вам зараз поставлю Генделя. Георга Фрідріха Генделя. Німця-англійця. Він жив пізніше, але та ж епоха. Це вам не пори року, епохи — вони триваліші.

З перших тактів генделівської ораторії Петриченко зрозумів, що Поланський дав добру раду. Все ставало на місця. Музика не коментувала, а звучала контрапунктом до того, що відбувалося в трагедії.

Олександр Іванович відмовився від оркестру і, не довіряючи молодому звукорежисеру, посадив біля апаратури Григорія Львовича. В оркестрі пошуміли і вгамувалися — баба з воза.

Олександр Іванович інколи заплющував очі. Він дозволив собі, незважаючи на протести завідувачки літературною частиною, завліта у миру, Ірини Костіви и Соломахи, втручання у текст класика світової літератури, а драматургії й поготів. Дещо додав у монологи Ліра, Тома з Бедлама законного сина графа Глостера Едгара, знайшов місце для кількох сонетів Шекспіра, аби, як йому здавалося, доповнити трагедію філософськими роздумами над смислом життя.

Ірина Соломаха була рішуче проти.

— Ви, Олександре Івановичу, переходите межу дозволеного. Я розумію, ви хочете, аби герої Шекспіра були злободенними, та все одно так не можна. Це ж яку треба мати… ну, не знаю… фантазію, чи що, аби подумати, що глядач сприйме нав'язувані йому алюзії. Це що виходить? Лір — президент, Корнелія — самі знаєте, хто, решта теж, виходить

когось мають нагадувати? їй-право, пахне чимось таким... Велетень Шекспір і політична піна сьогодення...

Петриченко-Чорний був готовий до такого роду критики.

— Вельмишановна Ірино Костівно, — не без награної куртуазності, замішаній на іронії, відповідав Олександр Іванович, — всі ми знаємо, що зрівнятися з вашою проникливістю, та й ерудицією, мало хто може. Але звертаю вашу увагу, що Шекспіра, так само як і античних авторів, світовий театр, шануючи, ставив у різні часи по-різному. У Німеччині, років сто-півтораста після Шекспіра, його п'єси ставилися так, що звучали злободенно саме для тогочасних німців.

Соломаха, стріпуючи прямовисною, рівно підстриженою темною прядкою волосся, що закривало її лоба, ("Чи не під Анну Андріївну Ахматову?" — часом здавалося Петриченку), продовжувала атаку.

— А оці додатки до тексту? Ні до печі, ні до речі, шановний Олександре Івановичу. Особливо сонети. Навіщо? До того ж, скажу вам, переклади Паламарчука не є взірцевими, невже ви не відчуваєте, що вони холодні, змайстровані?

"Ну, кінець, пішла баба в танець", — подумав Петриченко і терпляче чекав, коли потік красномовства завліта перемежениться.

Ірина Соломаха справді зналася на поезії, вітчизняній і світовій, могла читати напам'ять Антонича і Маланюка, Мандельштама і Вознесенського, і репутація її як високоінтелектуальної особи була б непохитною, аби не одна обставина, котра добряче псувала їй репутацію.

Річ у тім, що Ірина Костівна в далеко не юному віці почала писати вірші. Не було б у тім нічого лихого, навпаки, ця обставина мала б додати трохи світла в келію її одинокого духовного існування, так само,

як і фізичного, бо особисте життя жінки категорично не склалося — чи через особливості колючого характеру, чи тому, що природа не додала їй трохи зовнішньої привабливості, але людський поговір, як повісив колись їй на груди картонну смужку з написом "стара дівка", ніби вивіску "зачинено" на дверях крамниці, так і не знімав. Спробуй з таким трендом кинутися у якісь романтичні пригоди — не вийде, хоч плач, хоч скач.

Ніхто не знав, що свого часу Ірина Соломаха пережила бурхливий роман, і то не в уяві, а в усіх його прекрасних і не дуже реаліях. Героєм її любовної пригоди став відомий актор, старіючий красень, який настільки здивувався, взявши Ірину незайманою, що не покинув її одразу, як робив це з багатьма, а ще деякий час дозволяв Ірині обожнювати себе, і лише тоді, коли коханцеві запахло смаженим, бо дівчина надто серйозно поставилася до їхніх стосунків, зник з її життя. Зйомки на кіностудії, де тоді працювала Ірина, в актора закінчилися, і він пропав безвісти, як солдат на війні.

Можливо, та давня сумна історія, що для Ірини ледь не закінчилася трагічно — різала вени, лежала в неврології, ну й таке інше, — стала через десятиліття поштовхом для поетичного самовираження жінки. Можливо, взірцеві приклади світової поезії звільнили і її досі прикуту ланцюгами нерішучості до човна сумнівів музу, але Ірина Соломаха почала друкуватися, згодом видала першу, за нею ще дві тоненькі книжечки — це вже діялося тут, у провінції, куди вона втекла від свого минулого, аби спробувати позбутися його привидів.

Якось Олександру Івановичу потрапила до рук книжечка Ірини Соломахи з химерною назвою, відразу ж ним забутою, щось на зразок "Крик упольованої олениці". Там нагромадилось повно зашифрованої пристрасті, ламентацій, звертань до сил небесних і потойбічних, але рівень письма, словесна обсада були достойними, поодинокі незграбності тексту викликали у нього не гримасу неприйняття, а усмішку поблажливості, як, скажімо, рядок, де поетеса приходить кудись "в декольте".

Петриченко не схотів псувати стосунки з ерудованим завлітом через таку дрібницю: ну, нехай собі вважає, що можна "у вирізі" прийти, хоча dekoliete з прийменником — то щось малописьменне.

То більше, що свої обов'язки Соломаха виконувала досконало. Завдяки її знайомствам і в Києві, і в Москві, куди вона частенько їздила (і недарма, там вийшла книжка її віршів, писала ж бо російською), головний режисер мав інформацію про новинки драматургії, а якщо треба — і тексти п'єс; Ірина Костівна не вважала провінцію територією відчуження чи культурним болотом, принаймні завдяки її зусиллям воно ряскою не заростало.

У Соломахи був неспростовний авторитет, що не підлягав сумніву. Сталося так, що якимось дивом один із її віршів потрапив до антології любовної лірики, виданої солідним зарубіжним видавництвом. Авторка отримала відповідний диплом і навіть гонорар у валюті. Директор театру випросив диплом у Ірини, вмостив його під засклену рамочку і повісив у фойє театру, де красувалися фотографії творчого складу, а пізніше, на догоду демократичній моді, технічних працівників мистецького закладу, хто виявляв таке бажання.

Ірина Костівна не протестувала проти дій директора, і це дало підстави Олександру Івановичу засумніватися стосовно декларованого Соломахою презирства до марнославності колег і взагалі марнославства.

Одначе треба було знаходити якийсь компроміс, і Олександр Іванович удався до обхідного маневру.

— Ви, Ірино, як ніхто, знаєте, що успіх чи провал на сцені інколи залежить від випадковості, її ніхто не може передбачити. Іноді акторський ансамбль бездоганний, постановники не в тім'я биті, а спектакль проходить непоміченим. І справа не у відсутності реклами, на яку нині повелося суспільство, не в пониженому градусі інтересу до

мистецтва взагалі. Діють чисто метафізичні сили, природу яких збагнути неможливо. Ні я, ні ви не можете наперед сказати, йдемо ми до перемоги чи до поразки. Я сподіваюсь на перемогу, через те і йду на експеримент. І не роблю з класичної п'єси політичний балаган, як вам видається. Невже ви думаєте, що коли трупа Шекспіра грала перед королем, вона не імпровізувала? Перші й подальші видання п'єс Шекспіра такі різні, що потім — аж до сьогодні — текстологи сушать голови, канонічного тексту немає. Ще одне. У нас переклад Рильського. Перекладу майже сімдесят років. Аби був живий Максим Тадейович, він обов'язково переглянув би його, я певен на сто відсотків! І, смію сподіватися, не лаяв би за ті втручання в текст, що я собі дозволив. Та й ви б не залишили в монолозі Едгара "кривавих обручок, де перше два сіяло самоцвіти". Правда ж? Незрозуміло, про що йдеться. Треба було якось прозоріше про сліпоту короля. А загалом — я так прочитую Шекспіра нині, у нас, в наш час. А далі нехай діє метафізика. Зрештою, ніхто не заборонить вам відхреститися від сподіяного, якщо буде провал.

Соломасі остання фраза не сподобалась.

— Олександре Івановичу, я не з тих, хто боїться, у мене в очах не двоїться. Моя точка зору вам відома, але інтриганкою не була ніколи.

— Я це знаю. І ціную.

Розмова відбулася на самому початку роботи і не мала якихось впливів на її перебіг: люди поговорили принципово, кожен залишився при своїй думці, але підніжок чи підкилимних змагань обидва собі не дозволили.

Ірина справді інтриганкою не була, більш за те, взяла найактивнішу участь у тому, аби на прем'єру "Ліра" приїхали кращі театральні критики, професіонали, жменька яких ставала все меншою.

Дія добігала кінця. Помирав король Лір — Салунський, герцог Албанський і граф Кент говорили свої скорботні слова, і, нарешті, Едгар — Гардеман завершив останню сцену сумнім і всепрощенським резюме. На цьому "Король Лір" закінчувався, але Петриченко наважився вкласти в уста Едгара один із сонетів Шекспіра, що видався йому саме тим, що має почути глядач у залі. У шістдесят четвертому сонеті звучали ті думки, що мали бути співзвучні людям, не байдужим до долі не так нещасного Ліра, як до перебігу подій в їхньому рідному домі.

Олександр Іванович сподівався, що його спектакль зрозуміють як суспільну насторогу. Власне, заради цього він і ставив старовинну п'єсу.

— Дякую всім. До вечора, — трохи захриплим голосом сказав він у мікрофон.

Стас підвівся зі свого місця і пішов до Петриченка, простягнувши вперед правицю з піднятим догори великим пальцем.

13

— Блазням завжди легше живеться, аніж шляхтичам.

Микола Михайлович Шлик, відбувши свою роль з годину тому — шекспірівський блазень безслідно зникав з п'єси після третього акту — явно встиг підживитись чарочкою і був у гарному гуморі. Він майже завжди носив з собою дві срібні чарочки-наперстки грамів по двадцять п'ять і чвертку пристойного напою.

Роль тримала Олега на сцені до останньої миті, буквально до останнього слова.

Гардеман швиденько роззувся, стягнув трико, зняв перуку і протер обличчя вологою серветкою з кольорової пластикової пачечки.

Ніна звільнилася трохи раніше, мала ще бути в театрі. Олег нетерпеливився: хотілося повідомити їй свіжу новину. Він швиденько перевдягнувся, накинув на плечі піджак і хотів був вийти, але Микола Михайлович зупинив:

— Чого мовчиш, герою? Олександр Іванович гнівався? Не переживай, він потім вибачатиметься. А я, я чим не догодив вашій вельможності? Не годен і пари слів? Високе мистецтво відібрало слух і мову?

— Та годі вам, Михайловичу! Вибачайте, задумався трохи.

— Є над чим? — не вгавав Шлик. — Як на мене, буде грандіозне видовище. Наш Петриченко задумав кинути величезну каменюку у театральне болото. От тільки боюся, щоб він не розбудив чортів, котрих там вистачає.

— Геть містику, Миколо Михайловичу. Які там чорти? Граємо Шекспіра — отже, театр живий. Ви ж знаєте, критиків понаїхало, та ще й серйозних.

— Та вже постарався Олександр Іванович. Дай, Боже, щоб пронесло…

— Якось воно буде.

Олег подався до виходу.

— Вам нічого не треба? Вийти збираюсь на сонечко.

— Я й сам думаю прогулятись. Зачекаєш?

— Ні, вже біжу.

Олег заглянув у гримерку Ніни. Там нікого не було.

— Пальченко не виходила? — спитав у чергової.

— Хвилин із п'ять тому. З Третьяковою. Казали, весною подихають.

Отже, Ніну треба шукати в сквері неподалік. Але якщо вони з Тамарою Томівною, то не варто й наближатись.

Одначе ноги понесли його до скверу. Звіддалік він побачив жінок — сиділи на лаві, про щось жваво розмовляючи.

День стояв як на замовлення — сонячний, теплий, після тривалої холодіні аж не вірилося, що весна нарешті перемогла і не збирається відступати. Жінки під таким сонцем ладні сидіти годинами, особливо давні подруги, але раніше Олег не помічав ознак якоїсь прихильності, тим більше дружби між Третьяковою і Пальченко, і сподівався, що от-от вони підведуться і розійдуться, кожна у своїх справах, але хвилини минали, а кінця-краю їхній бесіді не було видно.

Останнім часом, а якщо бути точним, добрих півроку вони бачилися лише в театрі — на репетиціях, під час дійства на сцені. Кілька разів Олег переймав Ніну на вулиці, аби з'ясувати причину переміни у їхніх стосунках, бо в театрі було ризиковано заводити подібну балачку, там навіть безневинну розмову про погоду цікаві кумасі, очі і вуха яких визирали навіть з вентиляційних отворів, могли витлумачити як прелюдію любовного зв'язку чи ознаку скоєного прелюбу.

Він картав себе за слова, сказані тоді, восени, так давно… Не раз він намагався вибачитися; не мав нічого такого на думці, кляті ревноші — ну, й тому подібне, але Ніна відгетькувала його, як набридливу муху.

Останній раз вона взагалі принизила його до краю. Одержавши гроші в бухгалтерії місцевого навчального закладу, з інституту гордо

перейменованого в університет, де він вів заняття драматичної студії, Олег згадав, що вже давненько винен Ніні. Весь борг віддати не випадало, і він, поклавши до конверта половину суми, знайшов момент, коли вона була сама у гримвбиральні, і мовчки поклав конверт на столик, нахилившись над нею.

Ніна різко повернула голову — так, що мусив мимоволі відступити на крок, — і спитала чужим голосом:

— Що це?

— Борг. Не весь. Ще половина за мною.

Ніна відсунула конверт убік — було враження, що гидує доторкнутися до нього — і сказала:

— Прибери це. Ти нічого не винен.

Олег скипів:

— Ти що, мене альфонсом вважаєш?

— Я цього не казала.

Гардеман занімів. Чого завгодно міг він очікувати від Ніни, але щоб таке?

Перекипівши, він спитав:

— Що з тобою коїться?

Ніна не відповіла. Закінчила процедуру макіяжу і, не повертаючи до Олега обличчя, повторила:

— Забери конверт. Тобі гроші потрібніші. Колись віддаси, як забагатієш.

Це було сказано спокійно, дуже спокійно — так зазвичай розмовляють із жеківським слюсарем, коли той комизиться, удаючи, що господарі дали зайвого за роботу.

Конверт, звичайно, залишився на столику Олег крутнувся і вискочив з гримвбиральні, мало не збивши з ніг прибиральницю, яка шмарувала підлогу мокрою ганчіркою, навинутою на швабру.

Тим часом на лаві нічого не мінялося: жінки жваво обговорювали якісь проблеми, і Олегові не лишалося нічого іншого, як по-дурному стовбичити за деревами.

Навіщо він хотів розмови з Ніною? Що мав їй сказати? Як хлопчик з відмінною оцінкою у щоденнику похвалитися, що він все-таки щось може? Ця телеграма — ну й що в ній такого, не факт, що його візьмуть у фільм.

Якщо б він до кінця був чесний з собою, то визнав; звання Ніни добряче вдарило по його самолюбству, навіть принизило у власних очах. Здавалося, усе йшло до того, що на відзнаку буде подано і його кандидатуру, але коліщатка відповідного механізму, зчіплюючись між собою за непередбачуваним алгоритмом, спрацювали не на його користь. "То й нічого страшного, ще не вечір", — сказав би він собі раніше, але тепер рятівні внутрішні механізми чомусь не спрацьовували.

Він часом почувався так, як тоді, дуже-дуже давно, коли братова у нападі брудної люті назвала його нахлібником.

Справді, чому він так прагне розмови з Ніною? Врешті нічого екстраординарного, типовий театральний роман, якщо поглянути стороннім оком. Заміжня, влаштована в житті жінка, дозволила собі

дещо, а тепер схаменулася, вочевидь. А він хіба готовий на все заради неї, хіба прагне, що б не сталося, бути з нею щодень, щогодини?

Гардеман не мав ствердної відповіді. Як не зміг тоді, ще працюючи в столичному театрі, дати собі раду у стосунках з однокурсницею Ольгою. Все йшло до того, що молоді люди будуть разом, але...

Олег згадав їхню з Ольгою першу ніч. У знемаганні плоті вони дійшли краю, та подітись було нікуди, обох не влаштовувала перспектива нічного пляжу чи брудного горища в якомусь будинку. Олина подруга, дівчина без забобонів, якось сказала їй, перейнявшись жалем: "Тітка їде на гастролі, лишає квартиру на мене. Приходьте з Олегом, не пошкодуєте".

З пляшкою вина і коробкою цукерків вони прийшли пізно ввечері до будинку, де жила народна артистка Косенко і довго стояли перед дверима, крізь які чулись музика і сміх. Нарешті Олег натиснув на ґудзик дзвінка. Олина подруга відчинила швидко. "Гайда до столу, солов'ята!" Подруга вже причастилася, щоки палали, очі — теж.

За столом було багато молодих людей — хлопці, дівчата, нові обличчя і для Ольги, і для Олега. Ніхто нікого ні з ким не знайомив, балачка, регіт — лише згодом можна було, наслухавшись уривків фраз, припустити, що то художники, музиканти і просто любителі збіговиськ, "тусовок" — молодіжний сленг тільки-но взяв це слівце на озброєння.

Говорили, майже не слухаючи одне одного, розводилися на будь-які, в тому числі й на глобальні теми.

Невисокий, широкий у плечах хлопець, на голові якого починала означатися майбутня лисина, тримаючи в руці очищений банан і жестикулюючи цією ж рукою, доводив візаві, худорлявий невиразної зовнішності дівчині, яка все не могла видобути із зім'ятої пачки сигарету, що мужчини за природою своєю — полігамні істоти.

— Закон розсіяння, закон плодючості, він перестав би діяти, занапастивши продовження роду людського, аби не ця природна властивість мужчин. Загалом, це закон усього тваринного світу, — казав він переконано, ніби читав лекцію.

Дівчина нарешті видобула сигарету з пачки. Хлопець витяг з джинсів запальничку. Прикуривши, дівчина відповіла на його тираду:

— Самиця-павучиха, здається, ота знаменита "чорна вдова", з'їдає свою пару, як тільки він її запліднить. Отак би чинити й з отими метеликами чоловічого роду. Було б справедливо.

— Ти ж ніколи не була феміністкою, — засміявся хлопець. — Звідки така жорстокість? Залишаться самі амазонки, звідки ж тоді дітей брати? В капусті шукати? Чекати буслів?

— Вихід завжди знайдеться. На плем'я залишити кількох племінних бугаїв — от і все. Банк сперми запровадити можна — теж вирішення проблеми.

— Несучасно, дорога моя. А як же почуття, кохання, основане з прадавніх часів? Обійми, поцілунки?

— Якщо кохання, голубчику, то про полігамність треба забути. В жінці закладено саме моногамність, вона істота значно досконаліша й моральніша, аніж чоловік.

— Я ж не кажу, що мужчини ідеальні, я про інше — всього лише про їхню біологічну функцію, закладену в гени матінкою-природою, це просто науковий факт.

— Подався б ти десь із своєю наукою подалі. Коли закохаєшся без тями, а тобі дулю під ніс — побачимо, де й подінеться ота полігамність.

Патріархат давно минув, дорогий мій, прокинься. Тепер обирають здебільшого жінки…

Невиразне обличчя дівчини, відчувши приплив крові під час трохи дурнуватої балачки, розпашіло: стало навіть привабливим, але хлопець того не зауважив, махнув укотре рукою з бананом і мовчки подався ближче до етапу до пляшок.

На підвіконні, ближче до Олега і Ольги, сиділо двійко дівчат із пляшками, наповненими явно не соком. їх теж цікавив один із аспектів взаємин жінок і чоловіків.

— Ти уявляєш, — казала шатенка з коротко підстриженим волоссям, — поліз до мене на першому ж побаченні.

— Ну, а ти? — питала явно зацікавлена брюнетка з прямим довгим волоссям.

— Не лягати ж під кущ у парку!

— То ти його відшила?

— Як тобі сказати… Ми ж не діти. Я йому помогла вгамуватися.

— Хоч пристойне щось було?

— Та як у нашого Валентинчика.

— Ти не знаєш, чого він не прийшов?

— Не знаю. Чула, що підчепив якусь дівулю свіженьку.

— От свиня! Мало йому нас? Кандидат на кастрацію.

— Не закипай. Знайдемо іншого. Ми з тобою собі раду дамо завжди.

Все це говорилося звичайним тоном, ніби йшлося про ціни на картоплю чи про переваги кросівок у порівнянні з іншим взуттям.

Олина подруга, закінчивши вельми темпераментну балачку з довготелесим рудим юнаком у джемпері на голе тіло, пішла до дверей, що вели кудись у глиб квартири, і поманила Ольгу пальцем. Вони зникли ненадовго, а потім Ольга з розпашілим обличчям підійшла до Гардемана.

— Ходімо, — прошепотіла вона.

— Куди? — спитав Олег, гадаючи, що їм показано на двері.

— Ходім, — повторила Ольга і потягла за собою Гардемана.

Квартира була величезна, не дуже охайна, не прибрана як слід, у широкому коридорі, до якого вони вийшли з вітальні, де вирувала гулянка, то там, то там лежали недопалки — просто на темно-червоній зачовганій доріжці.

З коридора Ольга звернула праворуч у якийсь закапелок чи нішу. Було темнувато, але двері Олег нагледів.

— Відчиняй, — тихенько сказала Ольга, вкладаючи йому в долоню ключ.

Лише тоді Олег зрозумів: нарешті. Мовчки він попорпався в замку і відчинив двері.

В кімнаті було темно, лише крізь вікно, що виходило в пасаж, ззовні сіялося світло ліхтарів.

— Зачини, — змовницьки сказала Ольга. — Швидко!

Нарешті вони з Ольгою лишилися самі. Сюди не долинали голоси розігрітих вином гостей, ніхто не міг відчинити дверей. Очі швидко звикли до сутінків. Він і вона побачили широку отоманку. Величезний килим спускався зі стіни, накривав чотириногий диванчик і спускався вниз, мало не торкаючись підлоги. Дві подушки, дзеркало в кутку, килимок під ногами.

І Олег, і Ольга тремтіли, обнімаючись і до болю притискаючись губами.

Вони пробули в цій кімнаті до ранку, пізнаючи одне одного так як роблять це вперше: спочатку невміло, полохливо, як у лихоманці, а потім ніжно й гаряче, не стуляючи повік, часом надивляючи себе у дзеркалі — сучасні Адам і Єва.

Чому через стільки літ згадалася Ольга, тепер поважна жінка, мати, з окремішнім своїм життям? Хтозна.

Олег забув, де він зараз і навіщо, власне, тут. Спогади — річ блискавична, за десяток секунд може пригадатися цілий шматок життя, навіть із подробицями, здавалося, навіки похованими у часі. Нібито минула ціла вічність, а насправді секундна стрілка годинника на руці не зробила навіть повного оберту циферблатом.

Гардеман був би вражений, якби міг переконатися в цьому — йому здалося, що поринув у несподіваний спогад на добрі півгодини.

Нарешті Третьякова підвелася, щось сказала Ніні й рушила алейкою. "Давно б так", — подумав Олег, виходячи зі своєї криївки, але тієї ж миті зупинився.

До Ніни, сяючи посмішкою, поспішав чоловік, полковник Пальченко, котрий так необачно залишив Гардеману офіцерський плащ-намет на дачі минулого літа. Полковник поцілував дружину палко, як коханець, потім сів біля неї, про щось жваво оповідаючи.

"Не щастить", — констатував Олег і подався до найближчого кафе, господар якого у перші погожі дні встиг відкрити обслуговування на веранді, де столики захищали від несподіваної негоди кольорові парасолі з рекламою німецького пива.

Озираючись по дорозі до кафе, Олег бачив, як Ніна підвелася з лави, як вони вдвох з чоловіком статечно йшли бічною алейкою до виходу із сквера до автомобіля, припаркованого біля бровки. Полковник відчинив дверцята, всадовив дружину і сів біля неї. Авто відчалило і подалося кудись до центру міста.

"Звичайна сценка звичайного міського життя, мир і благодать, гармонія подружнього існування… Що тобі до цього, герой-коханець? Не втішатися ж з того, що прикрасив рогами полковницьку голову… А про що ж, голубе? Без лукавства, без награшу — про що? Про любов? Можливо…"

Олег сидів над тарілкою з сосисками, поклавши блюдечко на чашку кави, аби не прохолола швидко, думки, що обсіли його, мало втішали. Десь там, на самому споді свідомості чи душі пульсувало відчуття, що він сам собі бреше, що до Ніни його тягне найімовірніше за інерцією, а якщо бути абсолютно точним — це було темне і мстиве почуття відставного коханця якому над усе хочеться, щоб останнє слово залишилось за ним, щоб не його кидали, а він…

Олег на мить здався собі гадким і нещасним водночас.

Треба було думати про інше — хоча б про те, як вирватися до Києва. Навряд чи Петриченко-Чорний обмежиться прем'єрою, йому схочеться

шліфувати постановку, обжити її — це напевне. Вдати хворого? Все вийде на яв, сорому не обберешся, зіпсуєш собі репутацію в театрі, взагалі — як після такого працювати? Виженуть — і квит.

Кава остаточно не прочахла, Олег випив чашку одним духом і вирішив звернутися зі своєю проблемою до Олександра Івановича після прем'єри.

На годиннику означилася заледве третя. Якби жив десь поблизу — відпочив би пару годин на диванчику, а на куток до Степана Степановича треба плуганитися хвилин сорок, назад — стільки ж, отож треба було придумати щось інше, аби вбити час.

Не маючи жодної раціональної думки щодо цього, Олег почимчикував до кіоска з пресою, придбав місцеву і київську газети, постояв на сонечку, гортаючи сторінки. Зупинився на репертуарі київських театрів. Його колишній давав сьогодні ввечері "Дона Кіхота, 1938" за Булгаковим, Театр на лівому березі — маловідому п'єсу Чехова. Опера і оперета Олега не цікавили. Він зібгав газети і вкинув жмуток до урни.

Телеграма з кіностудії лежала у лівій кишені піджака, він відчував її майже фізично. Цікаво, яким чином випливло його прізвище серед сотень інших? Хто міг згадати про нього, здається, надовго, як не назавжди прописаного до провінційної сцени? У можливість фототечного пасьянсу вірилося не дуже, хоча могло бути саме так, адже фотографії практично всіх українських акторів надсилалися на кіностудію, попри те, що зйомок ставало все менше. Що ж, усе з'ясується найближчим часом.

Далі тинятися міськими вулицями не було ні бажання, ні смислу. Дурниці, буцім перед прем'єрою актор загодя перевтілюється в персонажа, що його належить зіграти через кілька годин. Думки Гардемана були далекі від колізій п'єси, і почувався він не як оббріханий

незаконним батьковим сином Едмундом благородний страждалець Едгар, а ніби партикулярний гультяй, якому все на світі байдуже, бо й світ збайдужів до нього.

Гардеман повернув назад, до скверу, підійшов до лави, що на ній нещодавно сиділи Ніна з Третьяковою, взявся рукою за дерев'яну спинку.

"Сентиментальний йолоп, — лайнув себе і пішов у напрямку театру. Там, за кулісами, у затишному куточку, стояв півстолітнього віку пружинний диван з опуклим сидінням, обтягнутим старою цератою, виробленою, напевне, відразу після війни — тоді працювали на совість, бо за халтуру можна було б й за грати потрапити. Церата місцями полущилась — проступили нитки основи, — але не порвалася.

Якщо ніхто із робітників сцени або освітлювачів не приліг там після трудів праведних, политих винцем чи горілочкою, можна там полежати або й поспати перед тим, як почнеться колотнеча з гримом і всяка інша вечірня суєта. Він відбув за куліси, захопивши з собою ветхий плед із їхньої з Шликом гримвбиральні. Плед з реквізиту, як і диван за кулісами, були, певне, однолітками, але й досі не втратили функціональності: Олег як ліг, як укрився, так і заснув.

14

Десь по обіді Степан Степанович сказав дружині:

— То що, підемо?

Марія прибирала, вологою ганчіркою водила по цераті.

— Куди?

— До квартиранта. В театр.

Степан Степанович неодноразв помилявся в людях, з котрими працював, хліб-сіль ділив. Хоча і так і так придивлявся, вже й начебто довіряв, аж раптом щось таке гавкало у тій людині, аж самому соромно ставало, що був легковірним.

Він не казав Марії, що то заради неї він дав згоду, аби поселився в них ставний, молодий красень, що не кажи, ввічливий, дотепний. Коли Бобиреві запропонували: мовляв, розрада вам якась, а то все вдвох, нехай побуде, як щось не так — дасте йому відкоша, він подумав про Марію, подумав раптово, гірко, аж стала колька впоперек горла. Подумав: може, веселіше їй буде, вічно я мовчу І ще подумав: може, радість жінці якась, коли путнє щось буде у хаті, крім мене. Ну, не син, звісно, але…

Мати Олега за сина? Та нехай Господь милує, ще цього бракувало. Так, просто звик до нього, Марії од мене відпочинок… Актор. Лицедій. Ну й професія…

Одначе старий лукавив. Він просто відганяв від себе, чинив опір теплому почуттю, що все частіше торкалося його гартованого часом і випробами серця. Квартирант потроху ставав не чужою йому людиною, був ніби таким собі посланцем з того берега життя, який почав був стрімко віддалятися від Степана Степановича, а тепер ніби знову поближчав, бо Олег приносив у дім ознаки нинішнього буття, його ритм і реалії, що до них старий чоловік поволі байдужів, а з появою в їхньому з Марією існуванні молодої людини інтерес до того, що відбувається за межами його господи, зажеврів знову — не так, звичайно, як тоді, вже давно, коли вир суспільного життя був рідною стихією депутата і Героя соцпраці, але все ж…

Степан Степанович від якогось часу — він міг точно сказати, від якого саме — ніби відвернувся від подій, що одна по одній, ніби бетонні стовпчики на шосе з цифрами кілометражу, позначили шлях країни в новій її іпостасі.

…Якось після бурхливих суперечок у облраді до нього на стоянні, де Степан Бобир залишив свого бувалого в бувальцях "москвича", незаконного сина концерну "Опель", підійшов молодий колега з депутатської чоти, запальний оратор, пропагатор нової економічної політики в області, та й загалом у державі. Ефективна приватна власність, ринкова економіка, розвиток галузей, орієнтованих на експорт — увесь цей трибунний набір, надбаний молодим управлінцем величезного місцевого заводу, котрий ще недавно мав статус всесоюзного і випускав продукцію, потрібну в усі часи і в будь-якій державі, — Степан Степанович слухав, сидячи у залі, без усякого ентузіазму. Бо йому було відомо, що цей промовець — один із групи спритників, які заходилися вколо приватизації найуспішніших обласних виробництв, використовуючи депутатський мандат колеги і його риторику у своїх інтересах.

Молодий чоловік — прізвище його Бобир завжди забував, а ім'я та по батькові були оригінальні: Нестор Несторович, не забудеш.

"Чого йому треба, синові літописця?" — подумав Бобир, коли Нестор Несторович завів балачку про погоду, риболовлю і про те, що люди розучилися відпочивати.

— Я знаю, Степане Степановичу, що ви і рибалка, і грибник, усі гарні місця тут знаєте.

— Ну-ну, — дипломатично підтримав розмову Бобир.

— Ми з товариством теж, як годинка випаде, не від того, аби чистим повітрям подихати.

— Еге ж, — Бобир вивчав якусь цятку на передньому крилі авта: невже десь подряпав?

— Отам, знаєте, за Сухолуччям, кілометрів за сорок, і плеса гарні, і переліски з маслюками.

Встановивши, що то не подряпина, Степан Степанович розігнувся і з висоти свого зросту уважніше придивився до Нестора Несторовича. Років тридцять п'ять — тридцять сім, костюм, дорогий, темне коротко стрижене волосся, крізь яке на потилиці світилася молода пліш. Очі безсовісні — оце псувало ніби ж пристойне обличчя, а так мужичок як мужичок.

— Вам щось треба? — нарешті спитав Бобир з прямотою римського воїна.

Нестор Несторович заусміхався.

— Ви Степане Степановичу, як завжди, стріляєте в десятку.

— Та будь-хто спитав би, чого це раптом ваша милість про оиболовлю розводиться. Кажіть уже.

— До речі, Степане Степановичу, ви не думали поміняти свого бойового коня на щось… ну, цікавіше, сучасніше? Вибір нині широкий, на будь-який смак. Скільки вашому "москвичу"?

— Трохи молодший за вас.

Тепер Нестор Несторович сміявся, аж голову закидав назад.

— Це якщо на людський вік перевести, то йому вже десь за сто. Знаєте, як у собак: йому лише десять років, пес при силі ще, а на людські роки — вже ветеран.

— Я собак не дуже люблю, тобто не звертаю на них уваги. У вас усе?

— Ще кілька хвилин, Степане Степановичу. Я знаю одного колекціонера автівок, йому якраз "москвича" треба перших років випуску, а він готовий будь-якою іномаркою віддячити. Новою. Як ви на це?

Степана Степановича несподівано зацікавив цей поворот у розмові — принаймні, вдав, що це так.

— Щось давно мені ніхто нічого подібного не пропонував. Жартуєте, молодий чоловіче?

— Які жарти? Цілком реальна і серйозна пропозиція.

— А хто, якщо не секрет, цей… колекціонер? Я його знаю?

— Певно, що так. Принаймні, чули про нього.

Нестор Несторович назвав прізвище, котре частенько гуляло шпальтами газет.

— Цікаво, цікаво… І що цей ваш скоробагатько хоче віз мене поза колекціонерством?

— Ви мудра людина, Степане Степановичу, дивитеся в корінь, як то мовиться.

— Отже?

— Ну, так, дрібничка.

— Кажіть, кажіть, молодий чоловіче.

Голос Степана Степановича не віщував нічого доброго, це сказав би будь-хто з його знайомих, але молодий чоловік грозових ноток не відчув.

— Розумієте, у нас на порядку денному буде питання приватизації нашого заводу.

— Якого?

Бобир від початку автомобільної теми зрозумів, що його елементарно намагаються купити, але вирішив з'ясувати все до подробиць.

— Колишнього флагмана. Ви ж знаєте, справи кепські, потрібні солідні капіталовкладення, треба модернізувати менеджмент.

— Чекайте, ви ж там, здається, працюєте? Чи працювали?

— Саме тому я впевнений: приватизація заводу є виходом із ситуації, що погіршується щокварталу. Інвестиції піднімуть виробництво, почнеться, нарешті, модернізація. Ви ж знаєте, певно, завод в основному і досі працює на обладнанні, вивезеному з Німеччини після війни.

— Не вивезеному, молодий чоловіче. Це зветься репарації. Вас тоді ще й не планували ваші майбутні батьки, а я штурмував те місто, звідки потім повертали ці залізяки додому. Та босота фюрерська повивозила вдесятеро більше, аніж повернулося.

— Дякую за урок, — не знітився Нестор Несторович. — Я трохи знаю історію, вчив і в школі, і в інституті.

— Не сумніваюсь. Тільки книжки — одне, а юнкерси над тобою і земля під тобою, твань і кров не на папері, а на тобі — трохи інше.

— Я шаную ваше покоління, Степане Степановичу, повірте…

— Годі, годі. Не за темою. То що від мене хоче ваш нувориш?

— Навіщо ви так?

— А як? Кажіть, я вже їду.

Нестор Несторович набрав повітря до легень, аби перейти до основного пункту своєї місії.

— Степане Степановичу, я не роблю вам компліменту, всі знають вагу вашого слова. Якби ви підтримали проект приватизації заводу — зауважу, цілком коректний, є висновки економічних, юридичних експертів — було б зроблено серйозний крок в нових економічних обставинах.

Нестор Несторович очікував на реакцію ветерана-депутата. Бобир мовчав, і молодший колега витлумачив це як добрий знак.

— Ви самі побачите, який ривок зробить завод. Зараз він усе зменшує свої внески у бюджет і міста, і області, на жаль. Свіжа кров потрібна" і вона все змінить. За нашими даними вдрахунки до бюджету подвояться — як мінімум.

— Досить, досить, — зупинив потік красномовства Бобир. — Отже, я голосую за — і на область і місто посиплються гроші. Я голосую — і в мене замість старої розвалюхи новеньке зарубіжне диво на колесах. Так?

— Хіба ж тільки машина? Це так, дрібничка. Перед вами відкриються такі перспективи, Степане Степановичу!

— Перспективи… Еге ж. Стати продажним лайном. Хто це тебе напоумив звернутися до мене? Чуєш, Несторе Несторовичу, ти знаєш, я у сільському господарстві спец. Ну, дещо в цьому ділі тямлю. Так от, найостанніша льоха в свинарнику у мій бік би плюнула, якщо я б оце сказав тобі "так".

— Ну, навіщо ви…

— Слухай і мовчи. Звернувся ти не за адресою. Не хочу тебе ображати, хоча годилося б. Ти, певне, сам знаєш, як можна назвати людину, що виконує подібну місію. Наскільки я знаю, ти свого часу в комсомолі геройствував, у міськкомі, обкомі? Еге ж? Швидко ваша братія збагнула, що й до чого. Запах грошей чуєте, як коти валеріану. Ну, а я — стара школа. І тоді, і тепер однаковий. Мені країна болить, а не ваш сраний бізнес. Не підходь до мене ближче як на десять метрів, бо всяке може статися. Іди геть.

Епізод як епізод, тоді багато подібного чинилося, і Бобиреві ставало те відомо. Одначе ілюзія, що все можна змінити, що можна поставити загати беручким колишнім комсомольцям, не дати розхапати і розікрасти тоді ще пристойні господарства, жила у Степана Степановича і спонукала до протидії тим процесам, що їх було запущено повсюди.

Одначе тривало так недовго. Бобир бачив, як люди його покоління — однолітки і молодші — а їх у облраді набиралася хоча й вагома, але жменька, потроху здавали позиції. Дехто брав на озброєння агресивну радянську і партійну риторику, з піною на губах доводячи з трибуни, що без Росії Україні гаплик; дехто починав підспівувати керівництву ради, яке явно схилялося на бік голосистих реформаторів у лапках, і Степан Степанович, котрий називав речі своїми іменами, не боявся зачіпати прізвища і нікому в зуби не заглядав, ставав такою собі білою вороною, більмом ув оці як своїх однопартійців, так і спритних демагогів-ділків.

Отоді і зважився старий Бобир на кроки, несподівані для багатьох. Спершу він подав заяву про вихід з осередку комуністичної партії, який став (як і вся партія у суспільстві" на його переконання) чимось на зразок апендикса в людському організмі, причім запаленим, нездоровим. Обличчя його співпартійців, коли він оголошував про своє рішення з трибуни, варто було б сфотографувати для історії; вони випромінювали не співчуття і жаль, а ворожість, мало не зненависть до людини з зіркою Героя на вилозі піджака, особливо тоді, коли Степан Степанович, давши волю емоціям, сказав, що запалені або — що гірше — гнійні апендикси треба видаляти.

Було це о тій порі, коли після тривалого перебування поза публічною діяльністю компартія знову з'явилася на політичній сцені.

Деякі запеклі й затяті ладні були стягти Бобиря з трибуни, але ніхто не наважився наразитися на грубезні кулаки колишнього колеги.

Половина зали аплодувала Степанові Степановичу, але він вгамував депутатів і, ковтнувши води, зробив ще одну заяву, ще один крок.

— Мені вже багато літ, — сказав він, — я вже не можу, як колись, тримати бугая за кільце в носі, вивчати мову жестів для глухих, яких у цій залі забагато. Я не хочу брати участі в узаконенні грабунку області і держави, не маю змоги боронити надбане людьми за десятки літ. Очевидно, мій час минув, хоч як це гірко відчувати і визнавати. Я кладу на стіл президії свій депутатський мандат не через те, що бракує сил воювати за справедливість, а тому, що не хочу, аби мені вслід плювали люди, зубожілі й упосліджені внаслідок діяльності цієї ради.

Мертва тиша була тоді в залі. Степан Степанович зійшов з трибуни, підійшов до свого місця у залі, поплескав спинку крісла і подався до виходу. Лише тоді оговталася президія і деякі депутати, лунали крики, зчинився шум і ґвалт, але Бобир ніби того не чув: ішов з прямою спиною до виходу і зник у ньому.

Перегодом до Степана Степановича навідалося двійко його колег, таких, як і він, ветеранів господарювання, обраних до ради, вочевидь, для антуражу: мовляв, шануємо, цінуємо, не забуваємо.

Прийшли надвечір, не потелефонувавши, з пляшками і наїдками.

— Приймеш, Степановичу? — спитав Григорій Голобородько, приземкуватий чоловік з поголеною головою, директор радгоспу, спеціалізованого на вирощуванні племінних коней.

— Доброго вечора! — привітався Омелян Кащук, начальник облспоживспілки, сухорлявий високий колишній брюнет, густо присипаний сивиною.

Вони водили давню дружбу, не таку, щоб ото нерозлийвода або наливай горілку, а статечну, достойну, перевірену.

За тиждень, що минув після його революційного виступу, Бобир багато що передумав і остаточно вмовив себе, що повівся правильно. Марії він розповів усе не відразу, а лишень тоді, коли вона з самого ранку заходилася прасувати чоловікові свіжу сорочку і спитала, якого костюма він вдягне.

Роздумувала над почутим недовго і сказала, як відрізала:

— До дідька їх усіх! Відпочинеш нарешті. Я тільки дивувалася, як ти й досі тих мишастих терпів.

За тиждень, що минув, ніхто не завітав до старого, не потелефонував; його подеколи навідував сумнів: а що як наречуть дезертиром чи капітулянтом? Та врешті вирішив для себе не перейматися ані сумнівами, ані не потрібними нікому емоціями.

Старі знайомці нагодилися якраз під вечерю, Степан саме попрохав дружину накрити стіл не в хаті, а надворі, під яблунею, обважнілою від червонобоких плодів.

— Яким це вітром вас занесло, га?

Степан Степанович тиснув руки і плескав по спині гостей.

— Маріє! — гукнув. — Тягни сюди все, що є. Гості.

— У нас усе з собою. На всяк випадок. Подумали: як ти не в гуморі, то ми десь прилаштуємось на природі. Такий вересень розкішний нині!

Григорій Григорович Голобородько, Гри-Гри для своїх, роздивлявся обійстя.

— Ну, Степановичу, ти тут улаштувався капітально. Сусіди нормальні?

— Такі, як я. Врівноважені.

— Ти — врівноважений?

Омелян Никифорович Кащук засміявся.

Вийшла Марія, привіталася, заходилася біля стола.

Поставивши на обрус пляшки й наїдки — звичний для таких випадків набір із шинки, сиру, копченої риби (на цей раз був короп, рідкісна річ, особливий рецепт), гості сіли на лаву.

Марія винесла квашену капусту, помідори, огірки, смажену курку, хліб, який сама пекла в імпортному пристрої.

Після першої чарки на хліб звернув увагу Омелян Никифорович.

— Де це ви такий хліб доп'яли? Смакота невідпорна! Хтось тут пекарню на кутку заснував?

Бобир чистив копченого коропа.

— А вона й заснувала, моя Марія. Чого мовчиш? Це її робота.

Марія сиділа на лаві біля чоловіка, радіючи, що нарешті хтось завітав до них.

— Та це Степан якось куснув хліб наш насущний, місцевий, і мало зуба не зламав: камінець трапився. І сказав, щоб більше хліба на столі не було казеного. Ну, я оце й придумала побачила рекламу в телевізорі і купила цей агрегат. Пристойна річ. Спасибі, що смакує.

— Це нам спасибі? Що їмо? Ну, дожилися… Вам, Маріє, спасибі, по-перше, що не завернули гостей, по-друге, за те, що Степан при вас як пан. О, у риму вийшло!

— А він і без мене не безпорадний. Усе вміє, усе робить. Господар мій серйозний, хвалити Бога.

Сиділи того вечора довго. Говорили спершу про всілякі житейські новини, а потім, як ведеться у чоловіків при чарці, зайшлося про політику. Тут уже діставалося і уряду, і президенту, і Верховній Раді. Згадали і здачу ядерної зброї задурно, і чужий флот у Севастополі, і свій, порізаний автогеном, і кравчучки, і кучмовози, і нульовий варіант розподілу радянського майна — ну, чисто тобі прокурорське розслідування на провінційному рівні.

— Мене найдужче болить, що досі на п'яту точку сідаємо перед нашим близьким сусідом, — розмахував виделкою Гри-Гри. — Я нічого

проти Росії не маю, а до наших політиків у великій претензії. Росія як була тюрмою народів, так і досі. Ленін правильно казав.

— До чого тут Ленін? — невесело мовив Никифорович. — Він хіба Україну шанував? Проковтнув її свого часу, УНР розвалив, Центральну раду понищив.

— Е-е-е, згадала баба, як дівкою була, — втрутився Григорій Григорович. — Центральна рада сама себе занапастила, соціалізмом марили і Грушевський, і Винниченко. Та й наші теперішні недалеко пішли. Особливо комуністи. Хіба це українська партія? Сплять і бачать той самий СССР на чолі зі старшим братом.

Бобир слухав усе те з гіркотою, але й полегшенням: могли ж давні товариші закинути йому, що втік, подався у кущі, під яблуню, під теплий жіночий бік.

Ніби прочитавши його думки, Гри-Гри сказав:

— Ти, Степане, вчинив як треба. Ми ж усі бачили, до чого воно йде. Розтягнуть усе по своїх кишенях нові оці бізнесмени, хай би їх чиряки на причинному місці обсіли!

Омелян Никифорович засміявся:

— Та хай би хоч на сраці, надто ти лютий.

Марія пішла в дім, і язики в мужиків звільнилися від політесу.

Григорій Григорович налив "на коня".

— Ти, Степане, високо голову тримай. Всі, кого не спитай, кажуть, що ти єдиний мужик на всю оту нашу раду. Принаймні людям прямо в

очі можеш дивитися, у сірка їх не позичати. Ти ж читав, певне, що місцеві газети про твій виступ написали?

— Я ними останнім часом гидую.

— Даремно. Написали, що це вчинок справжнього громадянина. Хочеш, принесу?

— Не треба. Написали — то й нехай.

Ніч стояла темна і тепла. На цьому кутку панувала тиша, ні машин, ні гавкоту собак. Під абажуром лампи, прилаштованої над столом, кружляла пізня комашня, що їй доточувала віку вереснева теплінь. Раптом з дерева, що під ним сиділи гості з господарем, зірвалося величезне яблуко і влучило у переповнену миску з холодцем.

— Ну, це вже нам сигнал, — сказав Омелян Никифорович.

Степан Степанович пішов з гостями аж до зупинки автобуса.

Друзі ще не раз навідували Бобиря, а потім захворів Григорій Григорович, ліг у лікарню, та й так і не вийшов з неї — винесли.

Після похорон щось приключилося Степанові — став зовсім мовчкуватий, думав про щось своє, все валилося йому з рук. Марія вже не знала, як розрадити чоловіка. Намовляла поїхати десь, розвіятися — чи в Карпати, чи до Криму, але Степан тільки відмахувався: "Що я там забув?" Він перестав дивитися телевізор, хіба що зранку вмикав радіо, аби дізнатися про погоду. Коли Марія вмовляла чоловіка подивитися який-небудь фільм, він кривився, ніби кисле яблуко куснув, і казав:

— Знову стрілятимуть чи в ліжку перекидатимуться? Дивись сама.

Так минали роки, аж поки не з'явився в їхньому пенсійному житті квартирант, який приніс із собою молоду енергію, незвичні розмови, ті, зрештою, новини зовнішнього рухливого світу, що їх, здавалося, геть не відчувалося тут, в обійсті Бобирів, у рутині їхнього існування.

Степан Степанович довго приглядався до Олега Гардемана, не виявляв жодних емоцій з приводу його модерного одягу, словечок із молодіжного набору, пізніх з'яв, категоричних інколи висловлювань з того чи того приводу, ризикованих політичних анекдотів, розкотистого голосного сміху Звикав.

А Марія прийняла молоду людину з відкритим серцем, і Олег — Степан Степанович це бачив — відповідав їй щирою повагою й намаганням догодити і допомагати в усьому.

За два роки квартирування Олег призвичаївся, став ну майже своїм, і Степан Степанович, якби спитав себе, чи звик він за цей час до квартиранта, був би злукавив, аби відповів собі "ні".

— Ти справді хочеш піти? — не вірила почутому Марія.

— Ну, так. Сидимо тут, як… як пеньки старі.

— Не кажи дурниць. Як не передумаєш — буду готова, на коли скажеш. І костюм твій витягну з шафи. От буде радість, як міль його поїла!

Марія засміялася і пішла у дім.

Степан Степанович потер підборіддя: поголитися, чи що…

Олександру Івановичу тяжко давалися останні години до початку прем'єри. Він знав із власного солідного досвіду, що на цьому етапі даремно йти до акторів з хворобливими напучуваннями чи з дурнуватими заграваннями, даремно вдесяте чи вдвадцяте перевіряти світло або музику — все піде так, як піде, і жодне його зусилля неспроможне зарадити невідворотності того, що відбудеться на сцені по недовгому вже часі.

До кабінету чоловіка зайшла Тамара Томівна.

— Я тут валідол принесла і нітрогліцерин. На всяк випадок. Ти поглянь на себе. Як з хреста знятий.

— Хіба?

Олександр Іванович підійшов до Тамари, обняв за талію.

— Мені не валідол потрібен, а чарка доброго коньяку.

— То випий, гірше не буде.

— Не хочу дихати на критику алкоголем. І ще ж губернатора ждемо.

— А він хіба не вживає? Не вірю. Заспокойся. У мене добре передчуття. Ну, все. Піду гримуватися.

Тамара поцілувала чоловіка в щоку і вийшла, а Петриченко ще якусь хвилину стояв посеред кімнати ніби в прострації, потім підійшов до шафи з напоями, але нічого наливати не став.

Запрацював телефон. З приймальні Ємченка уточнювали, коли початок вистави. "Не забув. Дивовижно. Щось-таки у ньому є", — подумав Петриченко і пішов до директора.

— Не хвилюйся, Олександре Івановичу, — заспокоював режисера Павло Якимович. — Кузя не якась там кузька, у мене все передбачено. Ложа вилизана, там і бар, мало що… Сік там, печиво, ну й, звичайно, важка артилерія. Коньяк у кришталевому штофі, як у кращих домах. Я його особисто зустріну.

— Зал хоч буде повний?

Павло Якимович подивився на Петриченка, як учитель на першокласника.

— Аншлаг, дорогий мій Олександре Івановичу! У касі — нуль. Не даремно ж ми свій хліб їмо.

— Ну, коли так, то прибери свій бар з ложі. Щоб духу не було. Зрозумів?

— Я ж хотів по-нашому.

— Прибери.

— Ну, добре.

— У преси місця пристойні?

— Дехто в першому, дехто — другий, третій ряд.

— А москвич? Анненков?

— У проході, третій ряд, біля нього наша поетеса, Ірочка Соломаха. А біля неї ваш художник Петровський. Чуєш, Олександре Івановичу, він хотів з галерейки дивитися, як вам таке? Ледве умовив.

— Ти Стаса не чіпай. Звідкіль хоче — звідти й дивитиметься.

— Та нехай, а що…

— Отже, в тебе все гаразд?

— Аякже. Квіти акторам, як годиться на прем'єрі, зняв зальчик поблизу — все-таки свято, там пару годин посидимо. Ви на сцену вийдете на оплески? У фіналі?

— Ні-ні, цього ще бракувало.

Причинивши двері з табличкою "Директор", Олександр Іванович пішов коридором до бічних дверей глядачевої зали, одсунув важку штофну штору (її ще не встигли забрати з обох боків у лямочки, аби не заважала проходу людей) і подивився у порожню темнувату печеру.

Зала місцевого театру майже нічим не відрізнялася від інших, йому знайомих, — була так само простора й висока. Нині порожня, вона викликала дивне відчуття — ніби це помешкання якогось велетня. Велетень давно не бував у цій своїй домівці, через те тут тихо, ця тиша особлива, неспокійна. Чи повернеться цей невідомий, уявний велетень сюди, чи залишив цю печеру назавжди — невідомо. Замість нього сюди через кілька годин прийде колективний велетень — публіка, сяде у сотні крісел партеру, поселиться на кілька годин у ложах і на ярусах, підніметься на галерею, під саму стелю і відбуде тут вечірню учту, споглядаючи події, що розгортатимуться на сцені, хто із цікавістю, хто для годиться, хто співчуваючи героям і переживаючи їхні гризоти, злети і падіння" хто позираючи навсібіч з нудьги, бо занесло їх у театр не з власної волі.

Очі Олександра Івановича звикли до напівтемряви, він уже бачив тьмяні бинди ярусів, оздоблені ліпленням, що давно вимагало альфрейних робіт, ряди крісел, оббитих ще пристойної свіжості темно-

зеленим оксамитом, і там, удалині, важкі зморшки такої ж за кольором масивної завіси.

Геть — так йому на мить здалося — відійшли кудись ті думки, що ними він ділився і з дружиною, і зі Стасом Петровським, нікчемними видалися пов'язані з постановкою надії на якісь переміни у долі режисера провінційного театру.

Зараз йому хотілося лише одного: аби отой колективний велетень, що невдовзі заповнить цю таємничу печеру, перейнявся дійством на сцені, повірив у те, що перед ним не притрушені пилом століть химерні персонажі, а живі люди, котрі так само, як і ті, хто живуть нині, страждають, вірять, люблять насправжки, що сутність людська, потаємні пружини почуттів і діянь не змінилися від часів далекої епохи Шекспіра, незважаючи на переміни, котрі сталися з людською спільнотою.

Олександр Іванович, одначе, паралельно з тими невтішними і безжальними думками, котрим дав на якусь хвилину волю, все ж не віддався до кінця гіркому фаталізму. Що б не було, йому все ж хотілося, аби робота ця не стала прохідною, аби її помітила і відзначила критика, аби він міг хоч на якийсь час відчути в руках отой маршальський жезл, що про нього поблажливо-іронічно казав Стас, коли Петриченко вмовляв художника взятися за "Ліра".

"Справді, — усміхнувся сам до себе Олександр Іванович. — Мав рацію Стас, усе ніби перед Аустерліцом. Тільки ким я буду опісля — Наполеоном чи Олександром?"

Петриченко-Чорний залишив залу, пішов до себе, наказавши собі ні про що глобальне не думати. Біля кабінету його чекав асистент, не першої молодості колишній актор, котрий, як він сам казав, вчасно переконався у відсутності в нього тих даних, що дають підстави для честолюбності, без якої актор — порожне місце. Але театр він любив,

більш за те, не мислив себе поза ним, отож і обійняв асистентську посаду. "Талану нема, а їсти ж хочеться", — інколи повторював він почуту ще в студентські часи фразу підпилого поета — відвертість, рідкісна для людини, що обрала творчу діяльність професією.

— Щось не так, Михаиле? — спитав Петриченко, придивившись до кислої фізіономії асистента.

— Та ні, що ви. Все гаразд. Костюми готові, гримери на місці.

— А чого такий… ніякий? Світло, звук — там порядок?

— Порядок. А щодо мене вам здалося, Олександре Івановичу.

— Ну, тоді йди поглянь, як там актори.

— Ще ранувато. Через півгодини зберуться.

— Ні, ти все-таки якийсь не такий. Може, коньяку? Для бадьорості?

— Дякую. Чарка — після. І без неї голова обертом іде.

— Ну, гляди, Михаиле. Як гадаєш, будемо зі щитом, чи…

— Хай ворогів наших на щиті носять. Тьху, тьху, щоб не наврочити. Все має бути достойно.

Актори не мали звички приходити задовго до початку, але ніколи не запізнювались так, аби потім у передстартовій лихоманці забути щось суттєве — чи стосовно костюма, а чи гриму.

Звична суєта, помножена на першу з'яву перед публікою в новому спектаклі, не ставала метушнею, вона була внутрішньою проблемою

кожного з акторів, хоч би яким професіоналом він був. Хвилювання тією чи іншою мірою торкалося і ветеранів, і молодих акторів, але, боронь, Боже, виявити хоч якісь ознаки, це вважалося моветоном.

Михайло Кононович Салунський прийшов удруге до театру за дві години до початку вистави. Його трохи турбував зранку шлунок, але після прогону відпустило. Жив він неподалік, отож не мав тих клопотів, що були у колег, котрі мешкали значно далі: їм відпочити після прогону не випадало.

Сидячи перед великим дзеркалом, Михайло Кононович позирав утисячне на своє обличчя, повнувате втомлене лице літньої людини, і думав про те, як швидко проминули літа, лишивши по собі незворотні зміни. По краях дзеркала, у металеві загини, що тримали шкло, ним самим було припасовано фотографії п'ятдесяти, сорока, тридцяти, двадцятилітньої давності. Там були різні Михайли — старшина артилерії, зовсім юний, виструнчений, з медалями на гімнастерці; актор-початківець самодіяльного військового театру у Східній Німеччині; Сірано де Бержерак — з цієї ралі почалося сходження Салунського, визнання його як актора; кілька фотографій, які засвідчували його ролі в національній класиці.

Не чекаючи допомоги, Михайло Кононович почав накладати на щоки тон і грим, аби прибрати їхню зайву опасистість — ну, хіба повірить публіка стражданням короля при такій об'ємній мармизі?

— Їсти треба менше, — сказав Салунський своєму дзеркальному двійнику. — Стаєш схожим на Черчілля, неподобство!

У двері постукали. Не дочекавшись дозволу, увійшов Микола Шлик.

— Ти чув? — змовницьки спитав Микола Михайлович. — Директор замовив зальчик банкетний. Не знаєш, чого це він розщедрився?

— Не знаю, але здогадуюсь і вітаю. Шкода, що пізненько. Як гадаєш, сидітимемо чи фуршет?

— Мені все одно. То про що ти здогадуєшся?

— Начальство буде — це раз, московські гості — це два, преса — це три. Шуму — на всю театральну Вкраїну.

— А чом би й ні? Тільки ти як собі хочеш, а я й досі толком не втямлю, чому саме Шекспір? Чому "Король Лір"?

Салунський приміряв на свою кучмату голову перуку з плішнею і довгим сивим волоссям.

— Е-е, Миколо, не блазнюй, дорогий мій блазень, усе ти тямиш. Хоче Петриченко, аби публіка і критика вловили, що стара п'єса накладається на наші недолугі дні. Оце й усе.

— Ти гадаєш, саме так сприймуть люди? Але ж… Шекспір — не Куліш, що не кажи…

— Розтин покаже, як жартують лікарі.

У закулісному закапелку рипнув старезний диван. Олег Гардеман прокинувся, зачувши чиїсь важкі кроки десь поблизу. Підхопившись на ноги, він притьмом глянув на японський годинник, куплений ще у студентські роки на барахолці, які цвіли тоді по всій Україні. Могло бути, що годинник цей крадений — надто колоритний вигляд мав продавець з наколкою, видною крізь тонку тканину теніски; а могло бути, що блатного виду здоровань перепродував партію зарубіжної штамповки, придбаної в Одесі у морячків за безцінь. Мабуть, справедливою була перша версія, бо ось уже років десять годинник працював бездоганно, лише міняв таблетку-батарейку, що підживлювала електронну плату.

Була п'ята година. Перш ніж поспішити в гримерку, Гардеман подався шукати адміністраторку, аби нагадати про запрошене ним подружжя Бобирів: не дай, Господи, прийдуть і піймають облизня — тоді хоч на край світу тікай.

Голос адміністраторки Олег почув здалеку, лунав він із першої ложі і не віщував нічого доброго для того, хто його мав слухати.

Гардеман побачив, як двоє робітників сцени викочують з ложі щось схоже на старовинну тумбочку на коліщатах, а за нею випливла і адміністраторка.

— До директора в кабінет, і не здумайте відчиняти дверцята — усе там на списку!

— Щось сталося? — спитав Олег і випустив на обличчя одну із найчарівніших своїх усмішок.

Адміністраторка, щойно сувора і набурмосена, як шкільний завгосп, заусміхалася у відповідь.

— Я пам'ятаю, Олеже, про твоїх гостей. Ти, певне, за цим забіг?

— І за цим, і за іншим. Хотілося на вас глянути — ви сьогодні як орхідея.

Погляд Олега красномовно пройшовся деталями пишної фігури, і адміністраторка вдала, що майже фізично відчуває чоловічу увагу.

— Скажете таке, голубчику… Візьму й повірю твоїм компліментам — як тоді бути самотній жінці, не підкажеш?

Ризиковано це було, але Олег вирішив дограти сценку до кінця.

— Самотня жінка — це найбільша несправедливість природи.

Адміністраторка ступила крок вперед, і Гардеман з висоти свого зросту побачив у вирізі блузки переконливі принади, здається, без обладунків цивілізації. Трохи збентежений побаченим, Олег, однак, не знітився.

— Все-таки жінка одна з найкращих фантазій Творця, — сказав він, підвівши очі.

— Фантазій? Ти, Олеже, поет. Жінки — істоти з плоті і крові. Хіба не знаєш? Це легко перевірити.

Розмова ставала небезпечно конкретною. "Ну й нехай, — подумав Гардеман. — Зрештою, я вільний козак, тільки й світла, що в Нініному віконці? Натерпівся. Досить".

— Тільки де? — пішов він напрямки. — Я ж квартирант; хазяї — люди високих моральних принципів. Та й ти, здається, при чоловікові.

Адміністраторка всміхнулася.

— Оце точно. При.

Вона пригладила комір Олегової сорочки.

— Якщо я правильно зрозуміла, ти не проти виправити несправедливість природи?

— Не проти.

— Тоді я дам тобі адресу і телефон. Завтра.

"Де я буду завтра?" — подумав Олег, але схвально схилив голову. Він пішов до гримерки, приміряючи вже іншу маску, маску Едгара: "Як ведеться, брате Едмунде? Які поважні думи ти думаєш?"

Полковник Пальченко підвіз дружину до театру на початку шостої, пообіцявши не запізнюватись на спектакль.

Новини, що з ними прибув чоловік із столиці, були несподівані і означали — в тому разі, якщо підтвердяться, — повну переміну в їхньому житті з наслідками, які неможливо було передбачити. Чоловіку запропонували посаду в генеральному штабі — неабиякий ривок у його кар'єрі, — і з дня на день мав прийти відповідний наказ міністра.

Пальченко не міг приберегти цю новину до вечора, через те розшукав дружину у скверику біля театру і привіз додому.

— Розумієш, Ніно, генеральська посада, столиця, перспективи!

Чоловік ходив по кімнаті, інколи трохи смішно змахуючи в повітрі правицею.

— Звичайно, це армія, що завгодно може статися: передумають, знайдеться хтось інший, але треба бути готовим.

— Ти завжди готовий, Сергію. Мені складніше. Що я робитиму в Києві?

— Як що? Там же повно театрів. У тебе звання. Нема чого голову сушити! Будеш і там на висоті!

— Це тобі так здається. Театр не армія, тут накази не діють. До всього це ж тільки розмова, ти сам кажеш, що все може статися.

Сергій Михайлович зупинився посеред вітальні, дивився кудись за вікна. Ніна тим часом пішла на кухню, аби розігріти чоловікові обід.

Вона постаралася зранку, аби ніщо не навело Сергія на думку, що не ночувала вдома: легкий безлад у спальні, халатик на бильці стільця, капці, покинуті у передпокої, каструлька на плиті.

Якщо справді Сергія переведуть, це для неї означатиме стрибок у невідомість. Звання — та нічого воно не важить для столиці. Доведеться починати з нуля, якщо дивитися правді у вічі. Вона не хотіла загодя питати чоловіка про житло — ще ж нічого не ясно до кінця, а сама собі думала: певний час поживу одна. Вчорашня ніч згадалася їй в усіх подробицях, і на секунду їй навіть стало шкода чоловіка, який не витримував конкуренції.

Аби вона зайшла в театр на пять хвилин раніше, то, можливо, стала б свідком розмови між адміністраторкою і Олегом та навіть якщо б таке відбулося, це мало б її зачепило. Ніна вирішила для себе остаточно винести за дужки всю цю історію, викреслити її так ретельно зі свого життя, щоб не лишилося й сліду, навіть мимолітної згадки про цей тривіальний, як тепер було очевидно, роман.

У просторій гримвбиральні звично пахло помадою, тоном, гримом, невигойними дешевими парфумами, що ними користувалися актриси у часи, коли про справжню косметику і парфумерію можна було тільки мріяти.

Вбрання Корнелії, дбайливо випрасуване, висіло на плечиках. Присівши до дзеркала й прилаштувавши бокові його стулки під потрібним кутом, Ніна подумки гортала текст ролі: "Нещасна я — мої уста не вміють мойого серця висловити голос..."

Вона змушувала себе потроху ставати Корнелією, що нею вийде незабаром на сцену.

Гардеман побачив світло у вузькій смужці шкла над дверима гримвбиральні, постукав у двері і, не почувши відповіді, відчинив. Раніше він такого собі не дозволяв, і Ніна, крутнувшись на кріслі, зустріла його поглядом, що не віщував нічого доброго.

— Що вам треба?

Це "ви" мало не сказило Олега, але він стримався.

— Просто зайшов. Весь день полюю за… вами.

— Полюю? Чого б то?

— Я хочу сказати, Ніно… Андріївно, що їду в Київ на проби. До кіностудії.

— Що ж, вітаю. Бажаю успіху. Щось іще?

Олег остаточно впевнився: це кінець.

— Нічого більше. Бачу, вам не цікаво.

— Мене цікавить прем'єра. І тільки.

Вона крутнулася в кріслі і взяла до рук пуховку.

Гардеман постояв і вийшов, лунко причинивши двері. Почувався зніченим і приниженим. "Не найкращий стан перед виходом на сцену, — майнуло йому механічно. — Що ж, я обітниці вірності не давав". Він подумав про пишні форми адміністраторки, як про екзотичну страву, що її незабаром скуштує, і хоча думка була паскуднувата, вона трохи притишила щойно відчуту зневагу й приниження його чоловічої гідності.

Тамара Томівна грала Гонерілью, старшу дочку короля. Олександр Іванович мав рацію — роль цілком адекватна до віку дружини, адже Лір, за Шекспіром, носив королівську корону шість десятків літ, отож і дочки не обов'язково мали бути юними, проте Третьяковій важкувато було поряд з Пальченко і ще молодшою актрисою, котра грала Регану. Пора, ой пора, як не старайся, переходити у ранг поважних матрон у благородних сімействах, тітоньок-резонерш і тітоньок-нахлібниць, приїжджих мільйонерці. Але ще не вечір, утішала себе народна артистка, ще є кураж, а решта — грим і світло.

Тамара знала, скільки надій покладає чоловік на цю роботу і підтримувала його ідею не те що осучаснити Шекспіра, а дати людям картини ошуканства, інтриг, підлості, фатальних помилок, котрих не позбулося суспільство — не обов'язково своє, рідне, але й воно.

Проте Третьяковій здавалося, що навряд чи публіка сприйме сценічне дійство як алегорію — надто далекий світ виведено на кін, надто екзотичні костюми, вельми пишні монологи персонажів, далекі від сучасних способів спілкування. Хіба лише блазень розважить глядача, мабуть, його репліки й коментарі знайдуть належне розуміння і суголосність у залі.

Вона не казала про свої сумніви чоловіку, репетирувала, як завжди, сумлінно, і подумки молила сили небесні, аби прем'єра не стала провальною.

В її келію забігла костюмерша, заходилася вколо вбрання королівської дочки, і Тамара Томівна попрощалася зі своїми сумнівами, готуючись до виходу.

Час перед початком, як завжди це буває в театрі, ледве плентався для акторів, цілком готових до виходу на сцену, але раптом починав мчати чвалом, незчулися — лунає перший дзвінок, літають, мов офіціанти на дорогому банкеті, помічники режисера, персонажі першої

сцени першої дії — граф Кент, граф Глостер, негідник Едмунд — припинили жарти за кулісою, замовкли і вже не належали собі, бо здригнулася, поїхала в різні боки завіса, і перед залом на кону з'явилися не Петро Петрович, не Анатолій Семенович, не Олександр Павлович, а люди з раннього середньовіччя — живі, у плоті і крові своїй.

Марія вмовила, впрохала Степана припасувати зірку Героя на парадний костюм.

— Ти ж не на базарі її виміняв! Твоя зірка більше важить, аніж нагороди нинішніх героїв. Ну, для мене, зрештою, Стьопо!

На місця у десятому ряду їх провела адміністраторка — професійним своїм зором вихопила колоритну пару з-поміж публіки, підійшла, розпитала, всміхаючись, як гостинна господиня.

Степан Степанович добре знав цю залу, десятки разів сидів тут то в президії на сцені, то у перших рядах партеру, а Марія була хіба що втретє, і то так давно, що для неї все тут мало святкове навіть урочисте забарвлення. Вона роздивлялася вбрання жінок, літніх і молодих, подумки порівнювала побачене зі своїм трохи старомодним, але доладним обладунком, і вже те, що ніхто з жіночої половини публіки не зачіпав її здивованим чи насмішкуватим поглядом, тішило і заспокоювало.

Степан, неспішно повертаючи кремезну шию, роздивлявся ліворуч, праворуч, бачив лисини і сивини тих, хто сидів ближче до сцени, з надією завважити хоча б одне знайоме обличчя, але невдовзі покинув це заняття, бо з несподіваною гостротою подумав про те, скільки років минуло відтоді, як він востаннє був тут. Публіка зібралася молодша, інша, і ровесників годі було шукати.

Для нього не лишилися непоміченими зацікавлені погляди людей, що фокусувалися спершу на його нагороді, а вже потім — на їхніх з Марією обличчях.

Степан Степанович — так, щоб вона не помітила — придивився до дружини, звичної, як понеділок після неділі, і здивувався перемінам, що в ній сталися: очі Марії стали жвавими і молодими, щоки взялися ледь помітним рум'янцем, порожевіли і вільні від помади губи — ну, років на десять помолодшала і так молодша від нього Марія. Особливо вразили Степана руки дружини — коли вона встигла відмити їх від щоденного копирсання в землі, клопотів біля кіз і підсвинка, як їй вдалося повернути шкірі і нігтям матову білість?

Він торкнувся Маріїної долоні, зустрів запитальний її погляд і, ні слова не кажучи, погладив її руку, чого не було вже не знати відколи. Марія відповіла вдячним порухом плеча, і Степан Степанович, опанувавши себе, сів рівніше: не дай, Боже, хтось помітить їхні патріархальні ніжності.

Московському критику призначалася ложа бенуар, але він сказав, що не любить лож, і вмостився у першому ряду, біля проходу — позиція, не дуже зручна для більшості глядачів, але звична для нього. Тим паче, що перший ряд був далі від оркестрової ями і сцени, аніж в інших театрах, і це з приємністю відзначив критик.

Він приїхав без особливої надії побачити щось справді вартісне — так, примха відомої людини, бажаного гостя на будь-якій московській прем'єрі. І все ж, підігрітий інтригуючими оповідями Стаса Петровського, вирішив розвіятись на українських теренах: буде матеріал для порівняння з рівнем провінційних театрів у Росії, чия діяльність не вельми втішала вимогливого театрознавця.

Критик був знаний під прізвищем Анненков, хоча не мав жодного стосунку до відомого і шанованого російського роду Лише одиниці

знали, що не канонізований як прізвище псевдонім, справжнє глибоко законспіроване прізвище важко було вимовити, таке було воно довге і малоевфонічне.

Вважаючи рівень театрального мистецтва в Україні зокрема у Києві, величиною перемінною і загалом недостатньо потужною в часи союзної держави, театрознавець був переконаний, що ця оцінка має бути ще суворішою стосовно театрів не столичного гатунку. Цей літній габаритний чоловік з голосом, що його навряд чи можна було назвати приємним намагався дистанціюватися від політики, але, як і більшість інтелектуалів-москвичів, у глибині душі вважав незалежність південної сусідки чимось несерйозним і минущим, таким, що поглиблює меншовартість українських культурних здобутків.

Такі чи схожі думки мали прозвучати в його виступі на російському телебаченні після повернення з цієї поїздки, хоча, звичайно, рівень театру і прем'єрного спектакля міг несподівано виявитися достойним. Щоправда, критикові не дуже вірилося в таке, хоча завліт, Ірина Соломаха, запевняла метра, що він приїхав недаремно.

Ірина сиділа по ліву руку театрознавця, аби відповісти на будь-яке запитання, якщо виникне по ходу вистави, а головне — перекласти на російську якусь каденцію тексту, не зрозумілу критикові.

Губернатор запізнився на кілька хвилин, і відразу по тому, як він з'явився у ложі, залунала музика і поїхала врізнобіч завіса, відкривши глядачеві декорацію. Було це збігом обставин чи без Ємченка художній керівник свідомо не починав дійства — хтозна.

День у Ємченка був розписаний щільно, йому вже здавалося, що з театральним вечором нічого не вийде, навіть заготовив вибачення перед Ніною, але то там, то там скоротивши балачки господарських керівників, звільнився вчасно.

Надвечір Василь Єгорович розмовляв з дружиною і дітьми. Марта була не в настрої: вочевидь, причиною була його тривала відсутність, і марно було пояснювати, що без виклику з'являтися у Києві — річ неприйнятна, що в області напружена обстановка, і лишати її безконтрольною неможливо. Ємченку здалося, а може, так воно й було, що шосте жіноче чуття підказуе Марії; справа не в службових перевантаженнях чоловіка, а в іншому, і те інше ~ найпевніше — якась жінка. Він добре знав свою половину і ніколи раніше не мав такої маруди, як ревнощі, бо й підстав не було, але тепер... Трохи розрадили діти, та все одно настрій після розмови був не кращий. Якби з Ніною була така собі банальна інтрижка, йому було б спокійніше и безпечніше: зустрілись, пораділи один одному, і до наступних зустрічей, котрі нікого ні до чого не зобов'язують.

А виходило по-іншому. Ємченко відчував: ця жінка, ця вродлива актриса з кожним побаченням все більше приростає йому до серця, і несила було переконати себе в тому, що це лише епізод.

Досі і він, і вона дотримувалися повної конспіраці ї: як не як, обоє не вільні, але останнім часом Василеві Єгоровичу хотілося довше й довше бути з Ніною, набридло ховатися від заздрісного і мстивого людського ока, але нічого не вдієш, не будеш, коли що, розповідати байки, що бере в Пальченко уроки сценічного мовлення чи акторської майстерності.

Нарешті на сцену разом із двома іншими актрисами вийшла Ніна, і Ємченко, хоча сидів близько від рампи, підніс до очей бінокль, завбачливо покладений для нього на оксамит, котрим було оббито широкий балкон ложі.

Крім Ємченка, в ложі був господар вечора Петриченко-Чорний. Він зрідка звертав увагу на сцену, але уважно слухав акторів і спостерігав за реакцією московського театрознавця.

Надто багато було поставлено на кін — це Олександр Іванович добре розумів, очевидним для нього було й те, що хоч яким би високим був рівень постановки, якою бездоганною була б акторська робота, успіх чи провал містилися на кінчику пера цього Анненкова, двох київських зубрів і, звісна річ, місцевих журналістів — не фахівців, але пафосних і гострих на слово борзописців.

Що ближчав час публічного показу, то меншала у Петриченка впевненість, що його прочитання п'єси буде сприйнято адекватно, що костюми і шекспірівська велемовність не затулять натяків і прямих аналогій, тих, кажучи технологічно, ударних місць, де зі сцени мала озиватися до зали сучасність, бо державна сліпота, розбрат, корисливість, ошуканство, підлість мандрують з епохи в епоху.

Звісно, Іра Соломаха, жінка розумна і не прямолінійна, мала б у який-небудь пристойний спосіб натякнути Анненкову на обрану концепцію постановки, та чи зрозуміє і чи прийме режисерський задум шанований театрознавець? Та й київські його колеги…

Рівняння з багатьма невідомими висіло над Петриченком, як нерозгадана теорема Ферма. Хоча, здається, вже знайдено до неї ключ…

16

Коробочка мобільного завібрувала в кишені Ємченка в антракті. Петриченко-Чорний вийшов з ложі, Василь Єгорович придивився до номера: ні, не Марта, не Кабмін, не канцелярія" і натиснув кнопку.

— Доброго вечора, наш губернатор, — почулося в трубці. — Пізнаєш? Можеш говорити?

Ємченко впізнав свого давнього приятеля, одного з небагатьох, що лишилися в апараті третього президента після тотальної чистки.

— Вітаю тебе, впізнав. Що нового у столиці?

— Все як завжди. Монтеккі й Капулетті.

— Ти не повіриш, і в мене — Шекспір. Я в театрі, дивлюсь "Короля Ліра".

— То я заважаю?

— Ні, антракт.

У трубці клацнуло.

— Нас слухають, — сказав Ємченко. Йому подобалася ця фраза, що її вигадав бозна-коли, в часи, як була дуже актуальною, знайомий радіожурналіст. Уже літня сива людина, він і зараз відповідав цим паролем на будь-який телефонний виклик — чи на роботі, чи вдома.

— Не думаю, хоча все може бути, — відповів нарешті знайомий. — Тобі нічого сьогодні не снилося?

— Начебто ні.

Ємченко згадав ніч з Ніною. Заснув він пізно і без сновидінь.

— І ти нічого не знаєш?

— Кажи вже, кинь свої фокуси.

— Кажу. Маю інформацію, що твоє губернаторство закінчується. Не лякайся. Все гаразд. Вертають тебе, голубчика, на Банкову.

— Звідки інформація?

— Джерело надійне. Скільки ти там?

— Та десь під два роки.

— Вважай, почесне заслання кінчилося. З тебе віскар. Як повернешся. Десятилітньої витримки. Дешевого не п'ю. Ну, дивись свого "Ліра". Адьє.

Ємченко вимкнув мобільник не відразу. Новина була варта не однієї пляшки "White horse". Якщо це не на рівні чуток, що ними шодня повниться апарат президента, доведеться передавати справи наступнику і збирати манатки.

Будь-хто на місці Василя Єгоровича перебував би в піднесеному стані, та й він на початку відчув приплив оптимізму але потім настрій перемінився. Нове призначення означало прощання з Ніною.

Він додивлявся виставу неуважно, лише коли на сцені з'являлася Пальченко, підносив до очей біноклик, прикипав до її обличчя, ще прекраснішого під виразним гримом.

Коли завіса поповзла востаннє, ховаючи декорацію і акторів під оплески публіки, Ємченко зібрався йти, але Петриченко-Чорний зупинив його.

— Як вам наша робота?

— Спектакль? Театрал я ніякий, але, як на мене, видовище яскраве. Справді. Передайте всім велике спасибі.

— Навіщо передавати? Уклінно прошу — від усіх — наша дирекція організувала такий собі банкет, чи що.

Ємченко не раз одержував запрошення, то були спроби ділових людей хоч якось стати ближче до керівника області Обставлялося все за всіма правилами дипломатії, ішлося про інвестиції, інновації — мовляв, у неформальних умовах справи робляться швидше і надійніше, але він жодного разу не пішов назустріч такого роду запросинам, бо добре знав, як легко, невимушено, безпроблемно починаються такі контакти і як важко потім вдягати маску непробивного державного мужа, коли хтось із учорашніх персонажів дорогого фуршета а чи вечора "для своїх" звертаються назавтра з безневинним проханням протегувати ту чи ту "цілком легальну" оборудку.

Він за звичкою відхилив би й ці справді безневинні запросини, але те, що він почув від київського приятеля, міняло ситуацію. Не побачити — хоча б і на велелюдді — Ніну, коли, можливо, доведеться терміново відбути до Києва, і абсолютно невідомо, чи побачить він її потім — було б повним безглуздям.

— На півгодини, кажете? На більше ресурсів не вистачить? Жартую. Це далеко?

— П'ять хвилин пішки. Розгримуються актори швидко.

Олександр Іванович тепер шкодував, що заборонив директору поставити в ложу бар — був би зараз дуже до речі.

— То що, будемо тут чекати?

Петриченко схаменувся.

— Навіщо тут? Прошу до мого кабінету.

Останні глядачі полишали залу, тільки одна пара не квапилась: дуже літній чоловік із зіркою Героя на піджаку і його супутниця, теж далеко не першої молодості.

Ємченко затримався.

— Не знаєте, хто це? Може, зле стало чоловіку? Допомога потрібна?

До Олександра Івановича за кулісами в антракті підійшов Олег Гардеман і попрохав дозволу запросити на банкет Степана Степановича Бобиря, знану достойну людину, і його дружину на банкет.

— Вони із Салунським давні знайомі. Давно не бачились.

— Запрошуй, чого ж, як людина достойна.

Олег притьма підбіг до помережа, довготелесої старої дівки яка в розмові з мужчинами, навіть нижчими на зріст, дивилася знизу вгору, не втрачаючи віри в те, що хтось таки зверне на неї увагу, і за нею нарешті відбудеться досі не звідане, і попрохав переказати парі в десятому ряду, аби чекали на нього в залі після закінчення дійства.

Петриченко згадав цей епізод.

— Усе гаразд. Вони запрошені на банкет. Достойні люди.

Ємченко з Петриченком вийшли з ложі і попрямували до режисерської обителі. Сівши в крісло, Ємченко набрав бодігарда, котрий супроводжував губернатора за протоколом.

— Чекайте мене в машині.

Василь Єгорович роздивлявся стіни кабінету, прикрашені десятками фотографій, з яких дивилися на присутніх актори, відзняті безіменними фотографами в різний час і в різних виставах, до яких — певна річ — мав прямий стосунок господар.

Ємченко, аби порушити безмов'я, що запанувало у цих стінах, хотів було розпитати Олександра Івановича про цей фотоіконостас, але, зачепивши краєм ока похилену над столом сивіючу голову Петриченка, кисті його рук з виразними, ніби на медичному муляжі, венами, подумав: краще на пару хвилин дати людині спокій.

Петриченко озвався сам.

— Даруйте, Василю Егоровичу, привів оце вас сюди і мовчу, як дівка засватана. Коньяку?

— Зараз не буду, а вам потрібно збадьоритися. Бачу, режисерові тяжче, аніж акторам. Чи помиляюся?

— Мабуть, маєте рацію. Щоразу так — ніби породілля по пологах. Хоча порівняння примітивне, але щось таке…

Олександр Іванович нарешті ожив, обличчя прояснілo.

— Правда, жінка народжує живе дитя, бере на руки, годує грудьми, а тут — хтозна, що в тебе вийшло, чи путнє, чи недоносок.

— То вже ви занадто. Все у вас вийшло. Як звичайний глядач кажу. Навіть подумалося, що не просто так ви цю п'єсу взяли. Гадки не мав, що Шекспір може звучати сучасно.

— Справді?

Петриченко вихилив келишок і вочевидь почувався значно ліпше.

— Мені дуже дорога ваша думка. Якщо й професійна критика відчує це — то недаремно працювали.

До кабінетика влетів директор театру.

— Все готово, Олександре Івановичу!

Він майстерно вклонився Ємченку:

— Просимо нашого дорогого гостя!

Ресторанчик о пізній цій порі світив вікнами, як зафрахтований для гульби пароплав на темній ріці, хіба що не рухався.

Директор Кузя спершу хотів був обмежитись фуршетом, та дізнавшись, що можлива присутність керівника області, перемінив замовлення.

На всю довжину зали було зіставлено столики — вийшов солідний банкетний стіл, ще й прикрашений свіжими квітами. Павло Якимович заходився було позначити місця табличками з прізвищами гостей, однак відкинув цей намір — все одно переплутають, та й невідомо, кого занесе на нічні вогні. Коли почалася вистава, він пішов укотре до ресторану, пересвідчився, що все йде, як домовлялися, перелічив зайвий раз місця — мало вистачити на всіх. Спиртне він завіз окремо, поставив ящики в кімнаті власника закладу — тому лестило, що в нього святкуватимуть не дебільні нуворіші, а театр, до того ж він мав надію особистого знайомства з губернатором, чим ніхто з його колег-конкурентів похвалитися не міг.

Олег Гардеман, нашвидку розгримувавшися, завітав до Салунського, який теж устиг звільнитися від наклейок і перуки, витерти обличчя. Михайло Кононович був у штанях на помочах, вив'язував краватку.

— Маю для вас сюрприз, — сказав Олег, готовий подати народному артисту піджак.

— Щось матеріальне? — гумор у Салунського бував грубуватий.

— Давній знайомий чекає вас.

— Хто такий?

— Ходімте — побачите.

Салунський недовго придивлявся до Степана Степановича.

— Побий мене грім, якщо це не бунтівник-одинак Бобир власною персоною, ще й під конвоєм своєї дорогої половини! Зірка твоя мені зір засліпила!

Потримавши одне одного в обіймах, ветерани поплескали один одного по плечах, і Салунський галантно схилив голову перед Марією.

— Чув од чоловіка тільки похвали на вашу адресу. Радий знайомству.

Олег нетерпелився:

— Ходімо вже, без місць залишимося.

Салунський недбало махнув рукою.

— Ми без місця, юначе, ніколи не залишимось. Воно завжди при нас. Це молоді спішать стільця висмикнути з-під нас. Але не вийде, почекають у живій черзі. Ми ж бо ще ого!

Степан Степанович заступився за квартиранта.

— Олег не з тих, хто підметки на ходу ріже, ти помиляєшся.

— А я не про нього. Про тенденцію. Про прискорення дебілізації нашої демократичної молоді.

Гардеман не витримав.

— Вийдіть з ролі, Михайле Кононовичу, ви вже не Лір, ображений на світ.

— Ти вважаєш, молодший колего? Справді, чого це я? Старий буркотун. Ходімо?

Салунський галантно взяв під лікоть Марію, і вони попрямували до виходу.

Соломаха не ризикнула відразу по спектаклю питати Анненкова про враження. І сам театрознавець не поспішав ділитися думками з приводу побаченого.

Ірина по дорозі до ресторану завела таку собі безневинну балачку про переваги і мінуси життя у провінції і в столиці — і там, і там можна знайти себе і не відчувати комплексів, звичайно, коли маєш осердя і опертя в осмисленій меті.

Анненков слухав неуважно, бо нічого оригінального у сентенціях Ірини не було: давно відомо, що можна бути корінним москвичем чи лондонцем, але дрімучим провінціалом, і, навпаки, світочем науки чи мистецтва у глибинці за Уралом чи на полтавському хуторі.

Він споглядав дійство на сцені спершу з іронічною цікавістю дійшлого професіонала — за життя бачив не одну сотню прем'єр, що на них покладалися амбітні надії, постановки справді видатних митців і нетерплячих пошукувачів лаврів; спектаклів несподівано провальних і непояснимо яскравих — потім снобістська цікавість непомітно змінилася справжньою увагою. Йому трохи заважала мова, подеколи він нахилявся

до Ірини, аби спитати, чи правильно він зрозумів ту чи ту фразу, слово, а потім припинив це смикання: дивився ж свого часу Шекспіра у Лондоні і Стретфорді-на-Ейвоні, хоча англійську знав поганенько.

Анненков, приїхавши до цього українського міста, початку трохи злостився на Стаса Петровського за те, що той висмикнув його із затишної квартири на Тверській; він, окрім усього, побоювався, що його втягнуть у неприємні розмови (не раз і у статтях, і перед камерою телевізії, висловлював сумнів у спроможності сусідньої держави відбутися без природного історичного, економічного і духовного зв'язку з сусідами), але нічого такого не відбулося: люди, з якими довелося спілкуватися, були толерантні і шанобливі.

На банкеті, ясна річ, йому доведеться говорити про спектакль цього Петриченка-Чорного, і він збирав докупи думки, аби не передати куті меду в оцінці побаченого, але й не бути весільним генералом, якому свято подобається дужче чи менше залежно від уваги, що приділяється його персоні.

Від Стаса Анненков довідався, що Петриченко-Чорний свого часу працював у московських театрах, але у поле зору метра він не потрапив — таких, як він, Москва знала сотнями, і режисерів, і акторів, яким не вистачило духу перемогти у жорсткій, а то й жорстокій конкуренції колег про професії.

У випадку з цим Петриченком — шкода. Зуміти тут, у рядовому, що не кажи, театрі, створити повнокровне видовище, подолати зрозумілий кожному посвяченому трепет перед середньовічним шедевром і зробити звучання шекспірівської трагедії суголосним сучасним реаліям — це не абищиця. Мав рацію Стас, варто було їхати. І актори не викликали у Анненкова роздратування — грали не крикливо, достойно, і білий вірш перекладу не здавався штучним і риторичним. Лір взагалі вразив критика — цей актор, Салунський, здається, міг би вийти на будь-яку солідну сцену — без перебільшення. Блазень — цей рупор Шекспіра — теж був на висоті.

— Ірочко, у мене прохання.

Вони підійшли до ресторанчика. Анненков дістав з кишені люльку, заздалегідь набиту тютюном, приємний запах якого долинув до Соломахи.

— Запальничка? Я зараз!

— Та годі вам. Це щоб швець без чобіт?

Анненков витягнув вузьку запальничку, довгий пружний язик полум'я торкнувся тютюну. Смачний дим хмаркою завис над ними.

— Ніяк не можу покинути. Перейшов на люльку, щоб не так часто.

— Яке прохання? — Ірина нагадала метрові: а раптом релікт (як подумки прозвала Анненкова) забув.

— Прохання таке. Програмку я маю, там прізвища, e ceterae, і подібне. Але, якщо можна, трохи більше інформації про акторів: Ліра, Блазня, Гонерілью, Корнелію, Едгара Едмунда — ну й кого ще там… І — слайди кількох сцен. І послужний список художнього керівника. Це не дуже важко?

— Ні, ні, все буде зроблено.

— Я завтра їду, то ви мені все надішліть додому, до Москви.

Анненков подав Ірині візитку.

— Знаєте, Іро, вирішив не лінуватись і спробувати щось таке написати. Для нашого професійного журналу. А вони люблять усе ілюструвати.

— Мабуть, "Театр"?

— Так, так. Саме він. Ще журнал живий, слава Богу.

Ірина вагалася, але все ж не витримала:

— То вам сподобалось?

Анненков вибив люльку об стовбурець молодої липи.

— Все невдовзі почуєте. Якщо дадуть слово.

Метр засміявся, ніби закашлявся.

— Ви, панове актори, і всі, хто служив Мельпомені цього вечора, глибоко помиляєтесь, якщо вважаєте, що так, як сьогодні, буде відзначатися кожна прем'єра.

Павло Якимович Кузя мав своєрідне почуття гумору, своєрідна манера директора починати за упокій була відома і викликала веселий гомін.

— Ви помиляєтесь, якщо думаєте, що присутні при народженні нової традиції в нашому театрі, — продовжив Павло Якимович.

Шлик, якому кортіло налити чарку, не втримався від репліки, позиченої у шекспірівського Блазня:

— Не йди туди, кумцю. Там нечиста сила. Рятуйте мене, рятуйте!

Директор насварився пальцем, усміхаючись.

— І ви ще раз помиляєтесь, думаючи, що ваш директор скнара. Так буде щоразу, дорогі мої, коли ви явите світу диво, подібне сьогоднішньому. З прем'єрою, панове!

Шлик схилився над вухом Олександра Івановича, але Петриченко, недослухавши, сказав півголосом:

— Побійся Бога, це що, урочисті збори? Дай спокій, голубчику… Потім, потім…

Ємченко з цікавістю роздивлявся незнайомі обличчя — щойно ці люди імітували чуже, далеке і, зрештою, вигадане драматургом життя, а тепер, за пристойним столом, були звичайнісінькі люди: їли, пили, усміхались, щось казали одне одному.

Василь Єгорович змушував себе не дивитися туди, де поряд з чоловіком сиділа Ніна. Він бачив полковника кілька разів на нарадах, де присутність начальника училища була передбачена писаними чи неписаними правилами (за протоколом було кому стежити). Полковник як полковник, справжній служака — оце й усе, що міг би тоді сказати про нього, але тепер йому неприємно було бачити це типово армийське обличчя з мідним відливом шкіри, набутим чи то на польових навчаннях, чи у змаганнях на витривалість за столом з колегами по службі.

Ємченко поклав собі побути тут із півгодини, але передумав: коли ще доведеться отак просто посидіти серед людей, для яких ти звичайний гість, послухати не господарські звіти, 'а розмови вільні й невимушені, предметом яких він ніколи в житті не переймався. Було ще одне, найважливіше і найсуттєвіше: а раптом пощастить хоча б кілька слів сказати жінці, яку, якби міг, забрав би з цього збіговиська. Він усе частіше думав про Ніну і їхні побачення не як легковажний коханець, а як свідомий свого безсилля змінити стан речей і від того нещасливий мужчина.

Московський метр сидів із Стасом Петровським, Стас підливав Анненкову, і той, незважаючи на солідний вік, був не проти, одначе вчасно зупинився, аби сказати кілька слів гостинним хазяям. Він віддав належне і режисерській роботі, і блискучій декорації, а особливо хвалив акторські роботи. Найбільше Анненкову сподобався Салунський.

— Усі дослідники Шекспіра за сотні літ багато чого наговорили про "Короля Ліра" — не читатиму тут лекції, скажу лише, що роль Ліра найважча. Чи він божевільний від початку, чи потім його розум туманиться — адже сам винен у бідах своїх. Світ знав Ліра — Міхоелса, Ліра — Лоуренса Олів'є, Ліра — Юрі Ярвета. Зовсім молодим я бачив Міхоелса, Олів'є — не довелося, а Ярвета багато хто бачив у фільмі. Мушу сказати, що робота Салунського (я правильно вимовляю ваше прізвище?) варта найвищих слів.

Анненков поплескав у долоні, і вся зала підвелася, аплодуючи…

Степан Степанович штовхнув під бік сусіда:

— Підведися, голубе, люди просять.

Салунський не втримався від імпровізації. Піднісши руку, аби вгамувати колег, він скуйовдив свою сиву чуприну, очі його померхни. Тими напівпритомними очима він обвів стіл.

— Небесні сили! Захистіть мене від божевілля! — прогримів його голос, і зала знову почала аплодувати.

Салунський вклонився, затим підніс чарку:

— П'ю за вас і з вами із вдячним серцем!

Банкет вступав у ту фазу, коли за столом не дуже сиди лося. Уздовж стін було поставлено довгі банкетки, і на них то тут, то там, сідали гості, аби трохи відпочити від застольного офіціозу

Ємченка Олександр Іванович всадовив на симпатичний диванчик, де було місця тільки двом.

— Вдячний вам, Василю Єгоровичу, що не відмовились побути з нами. Знаєте, прикро інколи відчувати себе людьми другого сорту… Та ні, не так — людьми зайвими. Взагалі що далі живемо, то більше дистанціюємося від культури. Як на те пішло — дрібниця, хотів, аби наше телебачення записало виставу Нуль. Немає коштів, немає плівки, немає фінансування.

— Чому до мене не звернулися?

— Ви й так для театру зробили багато. Знайшов вихід. Зняла приватна студія. За гроші, звісно. Ну, так, приблизно, як шлюбні церемонії знімають. І за те спасибі — хоч слід якийсь… Передивимось, змонтуємо.

Ємченко слухав Петриченка співчутливо, але все ж навряд чи переймався аж так гризотами режисера — хай там що, а театр працює, не закривається, фінансування міністерське недостатнє, але ж область не стоїть осторонь. А втім, усе це, ця сторінка його біографії невдовзі буде перегорнута…

З протилежного боку зали до виходу ішла пара. Полковник Пальченко вів попідруку дружину. "Невже полишають товариство?" — подумав Василь Егорович і помилився.

Пара зупинилася просто перед ними, і міднолиций полковник з казеною усмішкою на вустах привітався:

— Доброго вечора чи доброї ночі, в усякім разі, Олександре Івановичу, вітаю вас з великим успіхом. Ніну вам представляти не треба, а от нашому дорогому губернатору з приємністю представляю дружину, Ніну Андріївну Пальченко.

Чого завгодно міг чекати Ємченко, але не такого…

Він підвівся і церемонно поцілував руку Ніні, відчувши, як тремтять її пальці.

— Ви дуже переконливо грали, Ніно Андріївно.

Полковник сяяв.

— Знаєте, Василю Єгоровичу, здається, вам невдовзі представлятимуть нового начальника училища.

Ємченко вдав, що здивований.

— Вас переводять? Чи відставка?

— Боронь, Боже, — полковник ще трохи й перехрестився б. — Переводять до міністерства.

— Отже, підвищення? Вітаю.

— Дякую. Доведеться Ніні якийсь час почекати, доки влаштується питання квартири. Ви, Олександре Івановичу, завантажуйте її, аби не сумувала.

"Господи, за вішо це їй", — думав Ємченко, раз по раз зводячи погляд на бліде обличчя Ніни.

— У вас чудова дружина, — сказав Олександр Іванович. — І прекрасна актриса. Шкода, що ви її заберете з театру.

— Не поспішайте, Олександре Івановичу. Я ше послужу Мельпомені разом з вами. Ще коли той переїзд… І що я робитиму в столиці, хтозна… Там завізно…

Ємченко мовчав і благав невідомо кого, аби цей полковник дав йому можливість сказати Ніні бодай кілька слів. Невідомо хто ніби почув його: полковник попрохав почекати його кілька хвилин і подався до виходу.

Олександр Іванович теж вибачився і пішов назустріч Анненкову і Стасу, який підтримував явно захмелілого метра.

— Невже ми прощаємось? — спитала Ніна.

— Ні. Тільки не це.

— Обставини сильніші від нас.

— Помиляєшся. Обставини на нашу користь.

— Як довго це триватиме?

— Довго.

— Знаєш, я тут думала, думала. Згадала Чехова. "Даму з собачкою". Пам'ятаєш?

— Колись бачив фільм.

— Фільм прекрасний. А повість — щось інше. Я перечитувала недавно. Мені здалося, що ти Гуров Дмитро Дмитрович, а я фон

Дідериць Анна Сергіївна. У нього троє дітей і дружина, а вона за цим фон Дідерицем, нещасна у житті і своїй любові. І нема їм виходу, і Гуров думає, як усе змінити, аби бути з Анною, і не може знайти — як? як і як?

До них ішов полковник — мабуть, навідував туалет — і Ємченко встиг сказати:

— Ми не літературні персонажі…

Він не сказав їй про можливі переміни в кар'єрі не через те, що був забобонний — не наврочити б, просто знав, як легко й несподівано виникають і зникають такого роду рішення в ближчому оточенні президента.

Єдине, чого йому хотілося понад усе, аби кудись зник, провалився крізь землю цей жорстколиций полковник і дав їм можливість побути вдвох.

Тим часом банкет заходив у фінальну фразу, що могла тривати як завгодно довго.

Ємченко попрощався і поїхав.

Олег Гардеман викликав таксі для Степана Степановича і Марії й, остаточно впевнившись: Ніна не звертає на нього жодної уваги не через те, що поряд чоловік, а із зовсім іншої не відомої йому причини, дочекався, коли Пальченки поїдуть' і підійшов до адміністраторки з цілком рішучими і очевидними для обох намірами.

17

Старі люди розкошували у тривалому осінньому теплі. Ніби вибачаючись за холодні весняні місяці, рік надовго зупинив антициклон над Слобожанщиною, та й, вважай майже над усією Україною.

"Король Лір" навесні пройшов прем'єрною виставою тричі — щоразу аншлагом. Олег Гардеман умовив Петриченка-Чорного відпустити його на проби. Олега затвердили — щоправда, не на головну, та все ж значну роль. Він не дуже переживав, бо головна — за сценарієм — видавалася настільки прямолінійною, що акторові робити в ній не було чого. Олегу дістався персонаж теж не першої кіношної свіжості — антипод героя, інтриган, пов'язаний з криміналітетом, але негідники завжди яскравіші.

Режисер і хазяйка студи Крапивіна, ефектна сорокалітня жінка, дама солідної ваги і крутого норову, ставила акторів у жорсткі контрактні умови — не могло бути й мови про запізнення на зміну, а про відсутність на майданчику взагалі не йшлося — штрафи зводили гонорар практично до нуля.

Гардеману пощастило: театр цього року не їхав на гастролі, а зйомки фільму вкладалися у час відпустки.

Поза зйомками Олег навідував чи не всі столичні театри з надією десь зачепитися. Походеньки ці кінчалися нічим — так, туманні обіцянки подумати, мати на увазі, ну й подібні формули м'якої відмови.

В театрі, з якого після інституту почалася його акторська кар'єра, Олег зустрів Ольгу. Вона трохи розповніла, але була свіжа й приваблива, ніби не минуло стільки літ відтоді, як їх поєднало й невдовзі розвело на різні путівці життя.

Вони посиділи в кафе на Хрещатику, Ольга заборонила йому замовляти щось суттєве — тільки морозиво й каву: "Тут ціни як у театральному буфеті, не дай їм заробити". Ольга пообіцяла дізнатися, чи є якась шпарина у штатному кондуїті, але в голосі її оптимізму не відчувалося.

Вона спитала про гонорар за роботу в кіно. Олег назвав суму, яка викликала в нього ентузіазм. Ольга похитала головою: "Боже, які

скнари! Ти б хоч розпитав нашу братію чи підписувати таку угоду. Недарма у цієї матрони репутація стерва. Гляди, щоб тебе круг пальця не обвели при розрахунку".

Настрій у Гардемана після цієї зустрічі був не з кращих. Добре, що зйомки закінчувались, і при виплаті гонорару несподіванок не сталося.

Він повернувся у місто, очікуючи прем'єри фільму, та виробничий процес тривав довше, аніж планувалося, касети з ним тиражувалися довго, а показ на телебаченні мав відбутися аж під Новий рік.

— Це я вже, мабуть, тебе на екрані не побачу, — сказав Степан Степанович після того, як Олег оповів про свою столичну одісею.

— Щоб я цього не чула, Стьопо! — голос Марії був рішучим, але Олегу вчулися все ж-таки нотки непевності.

Степан Степанович дуже подався, подовгу сидів у дворі з очима, втупленими в землю, ходив повільно, важко ступаючи.

Якось серед білого дня до Бобирів завітав Салунський — він нікуди не поїхав на відпочинок, зрідка рибалив із Шликом, і вирішив запросити на риболовлю давнього знайомого. Як заведено, прийшов із пляшчиною, Марія накрила стіл, сиділи по-домашньому затишно.

— Чого це ти, Степане, чаркою гребуєш? — спитав Салунський, коли Бобир затулив долонею лафїтничок. — Ще й по третій не випили!

Степан Степанович зітхнув.

— Без мене, Кононовичу, пийте здорові. Ось Олег тобі в поміч. А я... Відпив своє. Будете невдовзі, мабуть, поминати старого.

Хоч як старався Салунський, збити Бобиря з мінору не вдалося.

Наступного дня Степан Степанович узявся копати за хатою — хотів ув осінь малину садовити, копнув разів кілька, осів і упав поряд з лопатою.

Ховали старого як належить, декому із його однолітків з ради ветеранів, які змусили владу віддати належне їхньому поколінню, інколи здавалося, що повернулися старі часи і радянські ритуали: на похорон приїхав новий губернатор, депутати облради, міський голова і купа чиновництва, яка й гадки не мала, хто такий Степан Степанович Бобир і дивувалися, що герої соцпраці ще не перевелися.

Олег Гардеман одвіз удову додому, де сусідки готували поминки.

Василь Єгорович Ємченко одержав нове призначення за гри дні після прем'єри "Ліра". Він брав телефон, аби набрати номер Ніни, але коробочка пекла йому руку, він клав її на місце, думаючи, ніби в лихоманці, як зустрітися з нею.

Ніна потелефонувала сама — почула новину по радіо.

— Ти де? — спитав Ємченко.

— Вдома. Сама.

— Я пришлю Миколайовича. Виходь через п'ятнадцять хвилин.

Ємченко сів у машину в тихому провулку, взяв Ніну за руку.

— Ти знав, що так буде? Там, на банкеті? Знав?

— Інформація була неофіційна.

— Боже, знав, не сказав. Тікаєш?

— Не кажи такого. Це така ж несподіванка для мене, як і для тебе.

— Недарма я тоді казала про Чехова. Гуров — у Москві, Анна в провінції… Хто до кого їздитиме?

— Та кинь ти літературу. Скоро будеш у столиці.

— А там?

— У тебе буде театр. Обіцяю.

— Що іще в мене буде? Твоя сановна тінь?

— Я к там у Чехова? "Ми побачимо все небо в алмазах".

— "Дядя Ваня". Я грала Соню… Ніколи б не подумала…

— Про що? Я не безнадійний, Ніно. Ніколи тобі не казав…

— Чого?

— Я тебе люблю. Ми щось придумаємо.

Ніна раптом заплакала — беззвучно і безнадійно, так тривало з півхвилини. Миколайович виїхав за місто і кружляв об'їзною трасою.

— Заспокойся, — нарешті сказав Ємченко.

— Я спокійна, — відповіла Ніна.

Він поцілував її долоню, потім дістав з кишені піджака синю коробочку.

— Тільки не здумай кидати мені в обличчя. Це не дарунок. Це присягання.

З коробочки засвітився червоний камінець у розетці персня.

— Візьми. Твій камінь.

Ніна взяла коробочку, вийняла перстень. На пальці камінь світився, як малюсінький вогник.

— Що я скажу, Василю?

— Від колективу театру. На день народження.

— Він минув.

— У них не було грошей раніше.

— А як розпитає?

— Коли.

— Справді, завтра їде.

— Я теж.

Ніна вийшла у центрі міста, змучена поїздкою, ніби горем.

Пальченко, обійнявши посаду в міністерстві, кілька місяців чекав вирішення квартирного питання. Ємченко двічі зміг вирватися Ніни, їхні побачення, суворо законспіровані, лишали в обох ніжність і гіркоту.

Нарешті чоловік одержав житло — не вельми розкішне, але й не на київських висілках, і Ніна почала збиратися до столиці.

Московський метр Анненков виконав свою обіцянку — на самому хвостику літа у журналі було надруковано його статтю, ілюстровану, переконливу і високочолу, як усе, що виходило з-під його пера.

Примірник він надіслав на адресу Ірини Соломахи, та, лише проглянувши, помчала на квартиру Петриченків.

Поночі, коли Тамара заснула, Олександр Іванович пішов на кухню і ще раз перечитав статтю. Не вірилося, що нарешті до нього прийшло справжнє визнання. Він згадав розмову зі Стасом Петровським, іронічні міркування приятеля про маршальський жезл, що він нарешті тримає його в руках, цей ілюзорний символ справджених сподівань. Відчуття це було приємним, та водночас Петриченко розумів: всі суперлативи статті Анненкова мало що змінять у його долі — і житейській, і мистецькій, навіть якби постаратися і покласти московський журнал на стіл міністра культури. Що вже казати про столичних колег, режисерів з більш-менш відомими іменами: або знизують плечима — ич, вискочка, яким це чином зумів зробити собі паблісіті, що це за театр такий, Богом забутий, або знайдуть спосіб підкласти якусь свиню а хоч би й підсвинка.

Проте події несподівано перекреслили скептичні передбачення Олександра Івановича. По якомусь часі — саме перед початком нового сезону, коли з'їхалися і зійшлися актори після відпустки і треба було поновити в їхній — та й у своїй — пам'яті зіграний разів тридцять за минулий сезон компактний і касовий спектакль за п'єсою столичного драматурга, з міністерства пролунав дзвінок, у реальність якого важко було повірити. До міністерства звернулося посольство України у

Великобританії з проханням надіслати відеоматеріали спектаклю "Король Лір", якщо такі є. Виявилося, що Шекспірівському товариству стала відома стаття Анненкова, і це товариство виявило "живий інтерес", як сказав з Лондона аташе з питань культури, до роботи українського театру.

Петриненку-Чорному зробили копію диска, він власноручно привіз її до Києва і простежив, аби міністерська пошта спрацювала без затримок.

У міністерстві на Олександра Івановича дивилися як на представника позаземної цивілізації, його запросив міністр, вітав з міжнародним успіхом, та в інтонації чиновника відчувалися подив і нерозуміння — як усе це могло відбутися без участі його відомства?

Поволі хвиля піднесення вляглася, театр почав сезон, усе пішло своїм звичним порядком, і привид маршальського жезла, що був виник знову в уяві Петриченка, почав розчинятися у просторі і поволі зникати.

Однак ненадовго. Минаючи міністерство, посольство в Лондоні надіслало на адресу театру офіційне запрошення Щекспїрївського товариства режисерові Петриченку-Чорному з дружиною, якщо він одружений, відвідати Лондон і Стретфорд-на-Ейвоні для переговорів про можливу участь театру в щорічному квітневому Шекспірівському фестивалі. У запрошенні, крім офіційного тексту, були схвальні, хоча й стримані, оцінки побаченого відеоматеріалу і прохання повідомити, коли саме шановний режисер планує прибути в Лондон. Витрати брала на себе англійська сторона.

Подія, що не кажи, була екстраординарна. Петриченко лише раз, і то давно, виїздив за кордон на гастролі, тоді з паспортами і валютою сушили собі голови інші, і йому довелося самотужки пройти Крим і Рим чиновницько-дипломатичних шлюзів, аби нарешті одержати паспорти, візи й квитки на літак Київ — Лондон.

В Лондоні подружжя зустрів представник Шекспірівського товариства і молодий клерк з нашого посольства, який володів англійською значно краще, ніж українською.

Два дні в Лондоні і два дні у Стретфорді проминули зі швидкістю короткого денного сну, коли за півтори години людині може привидітися карколомний калейдоскоп подій — то прозорих і цілком пояснимих, то фантасмагоричних, загадкових, аж ніяк не пов'язаних з реальністю.

Англійське провінційне містечко, вп'ятеро менше, аніж те, де вони з Тамарою жили й працювали, можливо, і не справило 6 на них особливого враження, аби не дім і вбога кімната в ньому, де народився Шекспір, аби не церква Святої Трійці, місце його довічного спочину, розфарбований надгробок з пам'ятником, над яким скульптор вмостив череп і двох янголяток, Шекспірівський театр-музей, перед яким вдячні співгромадяни спорудили памятник землякові аж чеоез іта з половиною століття після його смерті.

Якби не до краю нав'язливий перекладач, Олександр Іванович міг би вважати цю поїздку подарунком долі Тамара теж не могла приховати піднесеного настрою.

Англійські колеги запрошували театр на Шекспірівський фестиваль — повне забезпечення, окрім квитків на береги туманного Альбіону з України. Виник навіть компромісний варіант: одна дія з "Ліра", де акторів небагато. Так, казали вони, у сімнадцятому сторіччі, за часів королеви Елізабет, чинили мандрівні театри, не маючи можливості представляти публіці всю п'єсу.

Прикро було Олександру Івановичу, він ховався за приязною усмішкою, обіцяв після узгодження всіх деталей повідомити формат майбутнього візиту, а сам бачив пісні обличчя міністерських чиновників, загодя чув посилання на суворий бюджет.

Вночі у лондонському готелі, вже перед поверненням, Тамара сказала:

— Може, скажу щось не те, але, Сашо, може, звернешся до Ємченка? Все-таки адміністрація президента. Престиж України… Чи… Попроси Ніну Пальченко.

— Ніну? Чому?

— У неї, здається, роман з нашим колишнім губернатором…

18

Шекспір стояв перед своїм розфарбованим погруддям у церкві Святої Трійці. На ньому був одяг звичайного стретфордського міщанина двадцять першого століття. Ніхто з велелюддя не звертав жодної уваги на скромну фігуру якоїсь людини, очевидно, приїжджої. Ще один шанувальник їхнього уславленого земляка прийшов на поклон.

Але Петриченко знав, не тільки знав — був абсолютно певен, що бачить саме Шекспіра. Тільки чому він у сучасному вбранні і перед своїм надгробком?

Олександр Іванович не усвідомлював, що це лише сон — все було опукло, фізично відчутно, так само, як плече Тамари, поціловане на ніч.

Він бачив обличчя Шекспіра у профіль, воно було не таким, як оте, портретне, у давньому забутому сні, коли з драматургом розмовляв вождь світового пролетаріату.

Шекспір стояв непорушно, стояв і Петриченко, і йому здавалося, що він розуміє англійську, що нею півголосом — бо церква — розмовляли люди.

Колись, сто літ тому, коли Олександр Іванович — тоді не часто до нього звертались по батькові — шукав місця під сонцем у Москві і репетирував п'єсу, персонажі якої жили ніби уві сні, консультантом був покликаний доктор наук, психолог, дослідник підсвідомості, автор книг про сновидіння і їхню природу. Доктор був цікавою людиною, прекрасним оповідачем, від нього Петриченко дізнався чимало корисного для роботи над спектаклем. Тоді ризиковано було пояснювати що завгодно, не спираючись на всесильний матеріалізм, а ще на відоме вчення, єдино правильне, єдино істинне, однак учений не схильний був клеїти дурня і говорив про таємничі і непояснимі складові, причини і наслідки сновидінь з очевидною повагою до видатних психологів і психоневрологія зарубіжжя, колишніх і сучасних, а ще припускав втручання у вищу нервову діяльність людини сил, не підвладних матеріалістичному тлумаченню.

— Ви вірите в Бога? — спитав тодішній Олександр.

— Я припускаю його існування, — відповів доктор наук.

— Ви вірите в Бога? — спитав Шекспір, раптом повернувши обличчя у бік Олександра Івановича.

— In God I trust, — відповів англійською Петриченко. — Але чому ви…

Він геть не здивувався, що вільно розмовляє чужою мовою, та ще й пригадав слова, написані на доларовому папірці.

— Чому я дивлюся на власну могилу? Уві сні все можливе, чи не так?

Петриченко нахилив голову на знак згоди, бо не мав слів для хоча б якоїсь відповіді.

— Знаєте, трохи дивно. Чого тільки не наслухався у Лондоні свого часу — і такий я, і сякий. Перешивав чуже лахміття на пристойне

вбрання. Тобто, перелицьовував старі п'єси на новий лад. 1 ось маєш — пам'ятник, меморіальний театр у рідному Стретфорді.

— Ви геній, мілорде. Це визнав світ. Ви маршал серед драматургів. У вас маршальський жезл.

Киньте, який з мене мілорд. Син свого батька. Звичайного громадянина. Маршал? Не смішіть. Геній? Що ще таке?

— Це той, кому ставлять пам'ятники. Хто живе і після.

— Після смерті? Ніхто після неї не живе.

— Живуть йото справи, твори, люди їх не забувають.

— Отже, я, по-вашому, і досі живий?

— Ми ж з вами розмовляємо.

Шекспір усміхнувся.

— О, ці сни… Сни літньої ночі…

— Нині осінь, пане Шекспір.

— Байдуже. Мені однаково. Ходімте, добродію.

Вони пішли вулицею міста. Ніхто з перехожих не звертав уваги ні на Шекспіра, ні на Олександра Івановича.

— До речі, — озвався драматург, — з ким маю честь?

— Я працюю в театрі.

— О, радий чути, колего. В якому? "Глобус" згорів. У "Лебеді"? "Блекфрайєрсі"? Чи, може, в "Червоному бику" чи "Фортуні"?

— Я не лондонець, — ухильно відповів Олександр Іванович.

Повз них проїздили автомобілі, та Шекспір не помічав їх чи вдавав, що не бачить.

— То звідки ви?

— Боюсь, вам нічого не відомо ні про мій театр, ні про місто, де він працює.

— Нехай так. А ви актор, хазяїн, — хто?

Олександру Івановичу здалася найкращою відповіддю найпростіша.

— Вважайте, хазяїн.

— Збори пристойні?

— Як коли.

— Що ставите?

— Шекспіра. "Короля Ліра".

Шекспір зупинився.

— "Глобус" вам дозволив?

— Пане Шекспір, хочу вам сказати… Багато що змінилося в світі за майже чотири сотні літ… Ставити ваші п'єси можна без дозволу.

Замислившись, Шекспір ступив на бруківку, аби перейти на протилежний бік вулиці. Крізь нього проїхало авто, не завдавши драматургові жодної шкоди.

Петриченко затримався, аби пропустити транспорт, і мусив наздоганяти привид. Він починав розуміти уві сні, що вся ця фантасмагорія — нічна робота безсонного мозку, так бувало інколи й раніше, але вивільнитися від майже фізично відчутних реалій нереальної ситуації не міг — чи не хотів.

Шекспір зупинився біля довгастої двоповерхової будівлі з щільно закритими вікнами. Смугасті чорно-білі стіни навіювали не дуже оптимістичні думки.

— Ні, це не божевільня, — прочитав думки Олександра Івановича Шекспір. — Це школа, де я вчився. Латина, грека. Дивно, я й досі не забув ці мови. Ви теж вчили латину?

Олександр Іванович навіть уві сні почервонів.

— Знаєте, мілорде, у нас трохи інша система освіти…

— Знову мілорд. Не треба. Отже, за мої п'єси ніхто нікому нічого не платить?

— Так, вони — надбання усього світу.

— Шкода. Хоча… Яке це тепер має значення… Дружини нема, дітей нема, батьки давно в могилі, та й мені, власне нічого не треба, бо й мене немає… Піду.

— Зачекайте, пане Шекспір! — Петриченко розгубився чіпляючись за будь-яку можливість продовжити розмову. — у мене до вас багато запитань.

— Я знаю, — спокійно відповів Шекспір. — Ви хотіли розпитати мене, чи любив я кого-небудь так, як Ромео, чи зраджував дружину, чи пропивав усе до нитки в пивниці?

Привид знову прочитав не зовсім окреслені думки свого співрозмовника.

— Усе це не має жодного значення. Одне скажу: справжнім життям я жив тут, у Стретфорді, коли зовсім полишив Лондон і кинув цю кляту роботу. Рукописи мої згоріли, та й не були вони моїми — це власність театру, акторського товариства. Кілька видань п'єс, що їх тримав у руках, та ще сонети — ось і все. Боже, я писав ще й сонети…

— Ваші сонети — окраса світової літератури, повірте!

— Ну що ж, хоча б уві сні почуватимуся поетом. Не ображайтеся, не вірю я в абсолютну досконалість створеного людьми. Все лише наближення до справді чогось вартого уваги, потім, колись. Скільки, кажете, минуло літ? Чотириста? І ви досі ставите мої п'єси? Ніколи не повірив би, якби мені щось таке сказав Бьорбедок.

— Визнання сучасників — рідкісна річ.

— Це справедливо. Не можна працювати, знаючи, що ти геній.

Шекспір вдруге за їхню ірраціональну розмову всміхнувся.

— Даруйте, добродію, колего, я мушу йти. Навідаюсь до своїх. От тільки чи знайду їхній останній притулок…

Він уклонився і пішов стретфорською вуличкою, втрачаючи чіткі контури, тануч, розчиняючись у імлавому британському дневі.

Олександру Івановичу здалося, що й сам він стає безтілесним, таким собі фантомом, не годним ні звести руку, ні ворухнути шиєю. Це його налякало, запона сну розірвалася, те кілька секунд тому бачене і чуте ним з усією можливою переконливістю щезло, полишивши по собі переляк і тривогу.

Крик, з яким він прокинувся, почула Тамара, розплющила очи.

— Що? Що сталося? Тобі боляче?

— Ні, спи, спи. Це сон…

Петриченко ще довго лежав, то заплющуючи, то розплющуючи очі. Це вже вдруге йому наснився Шекспір. Перевантаження. Треба лікувати нерви. Треба поїхати на могили батьків. Треба вибити в міністерстві поїздку до Британії. Треба просто працювати. Маршальський жезл… Ну й дурником ти був уві сні…

Олександр Іванович глянув на постаріле обличчя дружини, тихенько сповз з ліжка і пішов на кухню варити каву.

1

Переклад Максима Рильського.